

KIRJOITTAJAT

Haapala, Marianne, KTL, aluetieteen assistentti, Vaasan yliopisto

Ilmonen Kari, professori, maaseutututkimus, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius, aluetieteen dosentti, Vaasan yliopisto

Katajamäki, Hannu, aluetieteen professori, Vaasan yliopisto

Koski, Riitta, KTT, aluetieteen lehtori, Vaasan yliopisto

Mikkonen, Kauko, aluetieteen emeritusprofessori, Vaasan yliopisto

Sjölund, Markus, HTM, Vaasan yliopisto

Virkkala, Seija, aluetieteen professori, Vaasan yliopisto

ISBN 978-952-476-255-7 (nid.)

ISBN 978-952-476-253-3 (pdf)

ISSN 1455-4321 = Vaasan yliopiston julkaisuja. Opetusjulkaisuja

ISSN 1456-9795 = Vaasan yliopiston julkaisuja. Aluetiede

© Vaasan yliopisto

ESIPUHE

Globalisaatio eli talouden, politiikan ja kulttuurin maailmanlaajuistuminen sekä ilmastomuutos ovat 2000-luvun alun yhteiskuntamme suurimpia haasteita. Niiden ymmärtämisessä maantieteellä on tärkeä rooli, sillä juuri se tutkii ihmisen ja luonnon välistä suhdetta sekä maapallon alueellisia eroja.

Aluetiede on soveltavaa talous- ja yhteiskuntamaantiedettä. Tämä julkaisu toimii Vaasan yliopiston aluetieteen valintakoekirjana.

Vaasan yliopiston aluetieteen oppiaineen painopistealoja ovat aluetalous ja aluekehittäminen. Aluetalouden opetuksessa painottuvat yritystoiminta ja sen alueelliset sidokset, kansainvälistyminen, yritysverkostot, kaupunkijärjestelmät ja liikenneverkostot.

Aluekehittämisellä tarkoitetaan alueyhteisöjen omaehtoista tavoitteiden asettamista ja suunnittelua. Aluekehittämisellä vastataan talouden ja toimintaympäristön muutoksiin ja vaikutetaan alueiden menestyksen edellytyksiin. Aluekehittämisen opetus keskittyy Suomen ja EU:n aluekehittämisen järjestelmään, elinkeinojen ja palvelujen kehittämiseen ja suunnittelun kysymyksiin. Aluetieteen opiskelijasta kehittyä opintojen aikana aluetalouden ja aluekehittämisen asiantuntija.

Julkaisu ei ole kattava johdanto aluetalouteen ja aluekehittämiseen, vaan siinä tuodaan esiin joitakin teemoja, näkökulmia ja näkemyksiä. Kirjoittajat valaisevat aiheitaan eri tavoin ja eri tyyleillä. Emme ole pyrkineet esittämään oppiainettamme yhtenäisenä. Kirjoittajat toimivat Vaasan yliopiston hallintotieteiden tiedekunnan aluetieteen oppiaineessa opettajina ja tutkijoina. Julkaisun on taittanut toimistos sihteeri Merja Kokko.

Julkaisu koostuu kolmesta osasta. Johdanto-osassa eli osassa I vastataan kysymykseen, mitä aluetiede on. Lisäksi tarkastellaan karttojen roolia maailmankuvassamme. Osan II artikkelit käsittelevät aluetalouden teemoja: globaaleja tuotantoketjuja, keskus- ja vaikutusaluejärjestelmää, liikennettä ja ympäristöä, klustereita ja tuotannollisia alueita. Osassa III pohditaan aluekehittämisen teorioita, tavoitteita ja keinoja sekä aluekehittämisen ja kulttuurin yhteisiä mahdollisuuksia ja jännitteitä. Lisäksi esitellään aluetieteilijän ammattikuvaa.

Vaasassa, 2.2.2009

Toimittajat

SISÄLLYS

I Johdanto

Mitä aluetiede on?	1
Seija Virkkala ja Riitta Koski	
Kartat ja maailmankuva	7
Seija Virkkala	

II Aluetalous

Mitä aluetalous on?	12
Seija Virkkala ja Riitta Koski	
Globaalien tuotantoketjujen maantiede	15
Seija Virkkala	
Keskus- ja vaikutusalueutkimus Suomessa	23
Kauko Mikkonen	
Liikenne ja ympäristö – kohti ekologistisempaa ajattelutapaa	36
Marianne Haapala	
Klusterit ja aluekehitys. Esimerkkinä Vaasan energiateknologiaklusteri	43
Markus Sjölund ja Seija Virkkala	
Paikalliset tuotannolliset alueet ja toimialakeskittymät	55
Riitta Koski	

III Aluekehittäminen

Aluekehittämisen teoria ja käytäntö	68
Hannu Katajamäki	
Kulttuurin ja aluekehittämisen jännitteet ja mahdollisuudet	80
Kari Ilmonen	

I JOHDANTO

MITÄ ALUETIEDE ON?

Seija Virkkala ja Riitta Koski

Aluetiede on soveltavaa yhteiskuntamaantiedettä

Tieteenalan nimi kertoo yleensä jotain sen tutkimuskohteesta. Vaasan yliopiston hallintotieteiden tiedekunnan oppiaineet hallintotiede, terveys- ja sosiaalihallintotiede sekä julkisoikeus määräytyvät tutkimuskohteensa mukaan. Aluetiede ja maantiede eivät erotu muista tieteistä tutkimuskohteen vaan käsittelytavan perusteella. Niillä ei ole omaa selkeää tutkimuskohdetta, jota muut eivät tutkisi. Ne ovat näkökulmatieteitä: näkökulma on alueissa ja alueellisuudessa.

Aluetiede painottaa tutkittavien ilmiöiden sijoittumista ja muodostumista tilassa. Tehävänä on vastata kysymyksiin mitä, missä, miksi ja milloin. Aluetiede tutkii toimintojen sijoittumista ja levinneisyyttä sekä ihmisen ja luonnon välistä suhdetta. Aluetieteen keskiössä on yhteiskunnan alueellinen organisoituminen. Yhteiskuntaa ja taloutta, eri alueita, alueellista kehitystä ja kehittämistä sekä suunnittelua tarkastellaan tilallisista, alueellisista näkökulmista.

Aluetieteen juuret ovat maantieteessä. Maantieteessä on monia osa-alueita: luonnonmaantiede, kulttuurimaantiede, yhteiskuntamaantiede ja talousmaantiede. Luonnonmaantiede tutkii maanpinnan, ilmakehän, vesien ja eliömaailman toimintaa ja rakennetta. Kulttuurimaantiede selvittää ihmisen toiminnan alueellisia piirteitä ja pyrkii ymmärtämään, miksi alueista ja paikoista on tullut sellaisia kuin ne ovat. Yhteiskuntamaantiede painottaa yhteiskunnan alueellista organisoitumista nojautuen kulttuurimaantiedettä enemmän yhteiskuntatieteisiin. Talousmaantiede on yhteiskuntamaantieteen osa-alue, joka selvittää erityisesti taloudellisen toiminnan alueellista organisoitumista.

Aluetiede on soveltavaa talous- ja yhteiskuntamaantiedettä. Aluetieteen kohteena voivat olla niin kylät, kaupungit, maakunnat, kansallisvaltiot, EU:n tapaiset suuralueet kuin koko maapallo.

Aluetieteen käsitteitä

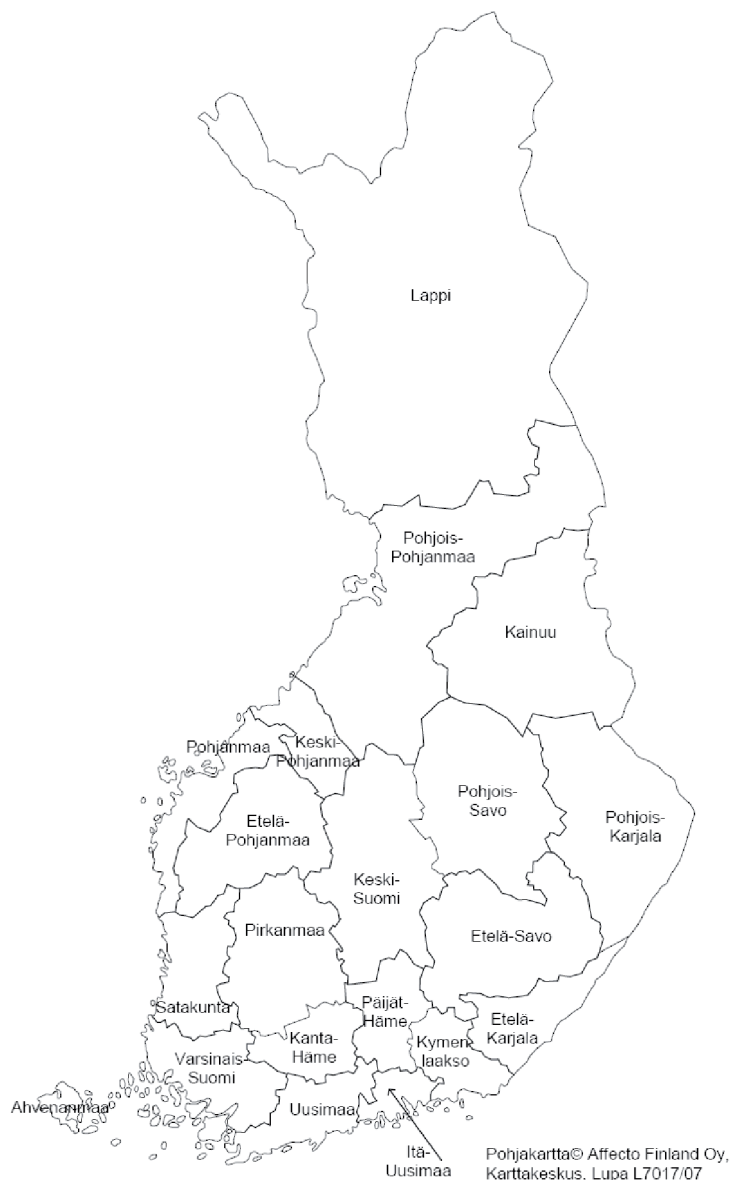
Aluetieteen keskeisiä käsitteitä ovat alue, sijainti, etäisyys ja paikka. Myös globalisaatiosta on tullut tärkeä käsite ja samalla monien tutkimusten lähtökohta. *Alueella* tarkoitetaan jollain kriteerillä rajattua maanpinnan osaa. Aluetieteessä on perinteisesti kuvattu ja selitetty alueiden välisiä eroja. Alueiden puitteissa on myös tutkittu ihmisen ja luonnon välisiä suhteita.

Aluejako voi perustua hallinnollisiin, homogeenisiin tai toiminnallisiin alueisiin. *Hallinnolliset aluejaot* on tehty toiminnan valvomista ja ohjaamista varten. Valtioryhvät, valtiot, maakunnat, seutukunnat ja kunnat ovat esimerkkejä hallinnollisesta aluejaosta. Hallinnolliselle aluejaolle on tyypillistä hierarkkisuus: alemmantasoiset alueet kuuluvat osa-alueina johonkin suurempaan kokonaisuuteen. Hallinnollinen aluejako, esimerkiksi maakuntajako (kuva 1), ohjaa toimintojen suuntautumista ja yhteiskunnan tulevaa kehitystä. Suomessa kerätään tilastotietoja juuri hallinnollisilta alueilta. Esimerkiksi peltojen ja metsien määrien muutoksia tai muuttoliikkeen kehitystä voidaan seurata hallinnollisilta alueilta kerättyjen lukujen ja niiden perusteella laadittujen karttojen avulla (Ervasti, Kytömäki & Paananen 2006: 43–44; Kultalahti 1990: 33–36.)

Homogeeninen aluejako perustuu usein joihinkin luontoon tai kulttuuriin liittyviin tekijöihin. Homogeeninen alue eroaa yhden tai useamman tekijän suhteen ympäröivistä alueista. Ilmasto- ja kasvillisuustyypit ovat homogeenisia alueita. Luonnossa alueen vaihtumista harvoin edes huomaa, sillä vaihtuminen esimerkiksi metsästä tundraksi tai suoksi tapahtuu vähitellen. Kuva 2 esittää maankamaraan, ilmaston, vesistön ja eliömaailman perusteella tehtyä Suomen luonnonmaantieteellistä jakoa. Siinä Suomi jaetaan kahdeksaan luonnonmaantieteelliseen alueeseen:

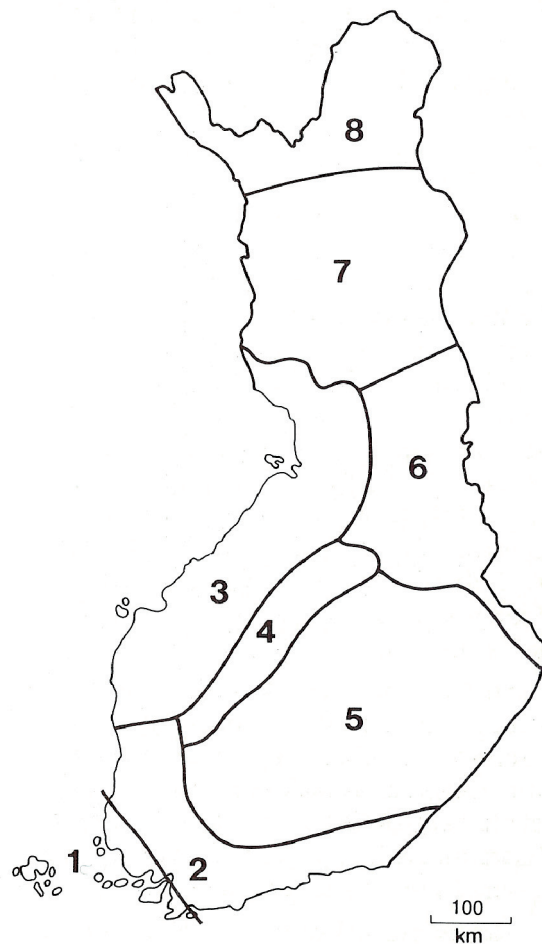
1. Saaristo-Suomi
2. Eteläinen rannikkomaa
3. Pohjanmaan rannikkomaa
4. Suomenselän suomaa
5. Järvi-Suomi
6. Vaara-Suomi
7. Etu-Lappi
8. Taka-Lappi

Saaristo-Suomea ja Järvi-Suomea luonnehtii veden runsaus. Rannikkomaalle ovat ominaisia tasaisuus, savikot ja joet. Suomenselkä poikkeaa ympäristöstään karumman ilmastonsa ja kasvillisuutensa perusteella. Muita alueita luonnehtivat muuta Suomea suuremmat korkeusvaihtelut. Osa-alueet eroavat toisistaan pinnanmuotojen, ilmaston sekä kasvillisuuden perusteella. Jokaista aluetta luonnehtii yksi tai useampi tekijä, joka erottaa sen muista alueista. (Rikkinen 1990: 37.)

Kuva 1. Esimerkki hallinnollisesta aluejaosta: Suomen jakautuminen maakuntiin.

Maat voidaan jakaa myös erityyppisiin asutusalueisiin. Kaupunkirakenteeseen liittyviä homogeenisiä alueita ovat esimerkiksi kerrostalo-, pientalo- ja teollisuusalueet. (Ervasti, Kytömäki & Paananen 2006: 44–45.)

Kuva 2. Esimerkki homogeenisestä aluejaosta: Suomen luonnonmaantieteellinen aluejako (Rikkinen 1990:37).

Toiminnallinen aluejako tehdään vuorovaikutuksen perusteella. Alueiden välinen raja vedetään niin, että alueen osa-alueet ovat läheisessä vuorovaikutuksessa keskenään. Toiminnallisia alueita ovat mm. keskukset ja niiden vaikutusalueet. Keskuksista ja vaikutusalueista on usein kehittynyt yhtenäisiä talousalueita. (Kultalahti 1990: 36–38.)

Keskus on riippuvainen monista vaikutusalueen voimavaroista, kuten työvoimasta, raaka-aineista, vedestä ja elintarvikkeista. Vaikutusalueen väestö puolestaan käyttää keskuksen tarjoamia palveluja hyväkseen. Vuorovaikutus keskuksen ja sen vaikutusalueen välillä on sitä vilkkaampaa, mitä lyhyempi matka keskuksen on. Keskusta ympäröivä vaikutusalue on sitä suurempi, mitä enemmän keskuksessa on erilaisia palveluja ja työpaikkoja. Keskuksen vetovoima tuntuu voimakkaana sen lähellä ja heikenee kauemmas mentäessä. (Ervasti, Kytömäki & Paananen 2006: 43–46.)

Kauko Mikkonen tarkastelee julkaisun toisessa osassa erästä toiminnallista aluejakoa: Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmää ja sen tutkimista. Mikkosen artikkelin kuva 1 (sivulla 31) esittää asiointien tiheyteen perustuvaa toiminnallista aluejakoa Pohjanmaan alueelta.

Sijainti voidaan ilmaista konkreettisina koordinaatteina maapallon pinnalla. Kahden kaupungin välistä *etäisyyttä* mitataan kilometreinä linnuntietä tai liikennejärjestelmässä. Maantieteellinen etäisyys liikennejärjestelmässä lasketaan kaupunkien välisen maantien, radan tai lentoreitin pituutena. Etäisyyttä voidaan mitata myös aikayksiköllä, kustannuksina tai vuorovaikutuksen suuruutena. Aikayksiköllä mitattuna lasketaan, kauanko matka kaupungista toiseen kestää eri kulkuneuvoilla; kustannusmittauksessa lasketaan matkan hintaa eri kulkuneuvoilla kuljettuna.

Vuorovaikutuksen mittana käytetään esimerkiksi kaupunkien välistä työmatkaliikennettä, muuta liikennettä, muuttoliikettä tai kuljetuksia. Mitä enemmän kaupunkien välillä on mitattu vuorovaikutusta, sitä lähempänä ne ovat toisiaan. Tällöin puhutaan niiden keskinäisestä *suhteellisesta sijainnista*. Maantieteellisesti toisiaan lähellä olevat kaupungit voivat sijaita suhteellisesti kaukana toisistaan, jos niiden välillä ei ole vuorovaikutusta. Toisaalta vuorovaikutus voi sähköisten tietokanavien kautta olla intensiivistä etäällä olevien kaupunkien, yritysten tai yksilöiden välillä.

Paikat ovat aluetieteen perinteisiä tutkimuskohteita. Paikka on ensinnäkin sijainti maapallon pinnalla. Toiseksi se on ihmisten toiminnan ja keskinäisen vuorovaikutuksen tapahtumapaikka. Kolmanneksi paikan merkityksellä tarkoitetaan tuntemuksia, joita paikka herättää. Tällöin viitataan usein paikan merkitykseen ihmisen tai ryhmän identiteetissä. Paikalla on paitsi maantieteellinen myös kulttuurinen ja sosiaalinen merkitys. Paikat ovat ainutlaatuisia.

Paikat ja paikallisidentiteetit muodostavat vastavoiman globalisaatiolle. *Globalisaation* käsitteellä tarkoitetaan maapallon eri puolilla asuvien ihmisten keskinäisen riippuvuuden voimistumista. Maailma on kutistunut ja fyysiset etäisyydet ovat – ainakin liikkuvalla osalla maapallon väestöä – lyhentyneet. Globalisaation ytimenä ovat taloudellinen integraatio eli kaupan, pääomien ja suorien ulkomaisten sijoitusten laajeneminen maailmanlaajuisiksi sekä monikansallisten yritysten merkityksen kasvu. Muutokseen kytkeytyy informaatio- ja viestintäteknologian kehitys. Talous on globalisaation ytimessä, mutta monet muutkin tekijät ovat lisänneet vuorovaikutteisuuden ja keskinäisen riippuvuuden kasvua.

Globalisaation käsitteellä on kuvattu myös ilmastonmuutokseen ja ympäristön saastumiseen liittyviä maailmanlaajuisia uhkia. Ilmastonmuutoshan ei kunnioita valtioiden rajoja. Lisäksi globalisaatiolla on viitattu uuteen monikulttuurisuuteen tai yhtenäisen

maailmankulttuurin muodostumiseen. Maailman eri kolkilla asuvat ihmiset ovat oppineet samat merkit sähköisten tiedotusvälineiden kautta ja pystyvät kommunikoimaan keskenään viihdeteollisuuden tuottamien symbolien ja merkkien kautta.

Lähteet

Ervasti, Veikko, Jorma Kytömäki & Juhani Paananen (2006). *Globus. Alueiden maailma*. 2. painos. Helsinki: WSOY.

Kultalahti, Olli (1990). *Yhteiskunta ja alue*. 2. painos. Jyväskylä: Finnpublishers.

Rikkinen, Kalevi (1990). *Suomen aluemaantiede*. Helsingin yliopisto, Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

KARTAT JA MAAILMANKUVA

Seija Virkkala

Aluetieteessä pyritään ymmärtämään ilmiöiden, esimerkiksi asutuksen ja muun maankäytön, alueellista jakautumista. Tällöin kartat ovat hyviä apuvälineitä. Ne havainnollistavat ja kokoavat tietoa. Sijaintitietojen lisäksi karttojen avulla kuvataan erilaisia teemoja, kuten kuntien ja maakuntien kehitystä, Euroopan unionin olosuhteita ja maailman ravintotilannetta.

Kartta on pienennetty, yleistävä kuva maapallon pinnasta tai sen osasta. Se voi esittää vaihtelevan laajuisia alueita, koko maailmaa tai vain yhtä tonttia. Pienennyksen määrään eli mittakaavaan vaikuttaa se, kuinka suuri alue kartalla halutaan esittää. Kartta yksinkertaistaa todellisuutta, sillä siitä jätetään pois lukemattomia maaston yksityiskohtia, koska niitä ei voi esittää pienessä tilassa. (Ervasti, Kytömäki & Paananen 2006: 7.)

Karttojen avulla saadaan paljon tietoa, mutta ne myös vaikuttavat voimakkaasti siihen, miten hahmotamme ympäröivää todellisuutta. Kartat eivät ole ajattelumme ja maailmankuvamme kannalta neutraaleja. Kartografian avulla voidaan synnyttää mielikuvia eri paikoista (Kokkonen 1996). Kartat vaikuttavat ihmisten toimintaan, suunnitteluun ja päätöksentekoon.

Maapalloa on mahdotonta kuvata tasokartalla. Kun kartta piirretään tasolle, suppeiden maapallon alueiden kuvaamisessa ei synny suuria virheitä, mutta jo maanosan laajuisten karttojen laadinnassa on ongelmia. Maailmankartan asteverkko voidaan laatia monella tavalla, ja näitä menetelmiä kutsutaan karttaprojektioiksi. (Ervasti, Kytömäki & Paananen 2006, 7–8). Karttaprojektioille on tyypillistä, että jokin perusominaisuus voi olla oikein, mutta muut ominaisuudet ovat vääristyneitä.

Tunnetuimpia karttaprojektioita on hollantilaisen kartografin Mercatorin projektio. Mercatorin projektiossa pituus- ja leveyspiirit leikkaavat toisensa kohtisuorasti niin kuin pallokartassa. Projektio on oikeakulmainen, minkä vuoksi se on erityisen käytökelpoinen merenkulussa, jossa kartasta otettujen kompassisuuntien täytyy täsmätä todellisuuden kanssa (kuva 1).

Mercatorin projektiossa kulmat sekä mannerten ja saarten muodot ovat oikein, mutta pinta-alat ovat kartan eri osissa virheellisiä. Oikeakulmainen karttaprojektio toistaa pinta-alan todellisuutta vastaavana vain kartografisessa keskipisteessä ja laajentaa pintaa sen laidoilla. Tarkoissa, pieniä alueita kuvaavissa kartoissa, kuten maastokartassa

1: 20 000, tällaista ongelmaa ei ole, mutta maailmankartoissa ero on suuri. Päiväntasaajan seudut näyttävät hyvin pieniltä verrattuna pohjoiseen. Mitä kauempana päiväntasaajasta alue sijaitsee, sitä suurempana se kuvautuu todellisuuteen verrattuna. Siksi Grönlantia ja Antarktista ei yleensä piirretä näkyviin kuin osittain tai ne ovat moninkertaisia suhteessa päiväntasaajan seutuun. (Ervasti, Kytömäki & Paananen 2006: 9; Seppänen 2007.)

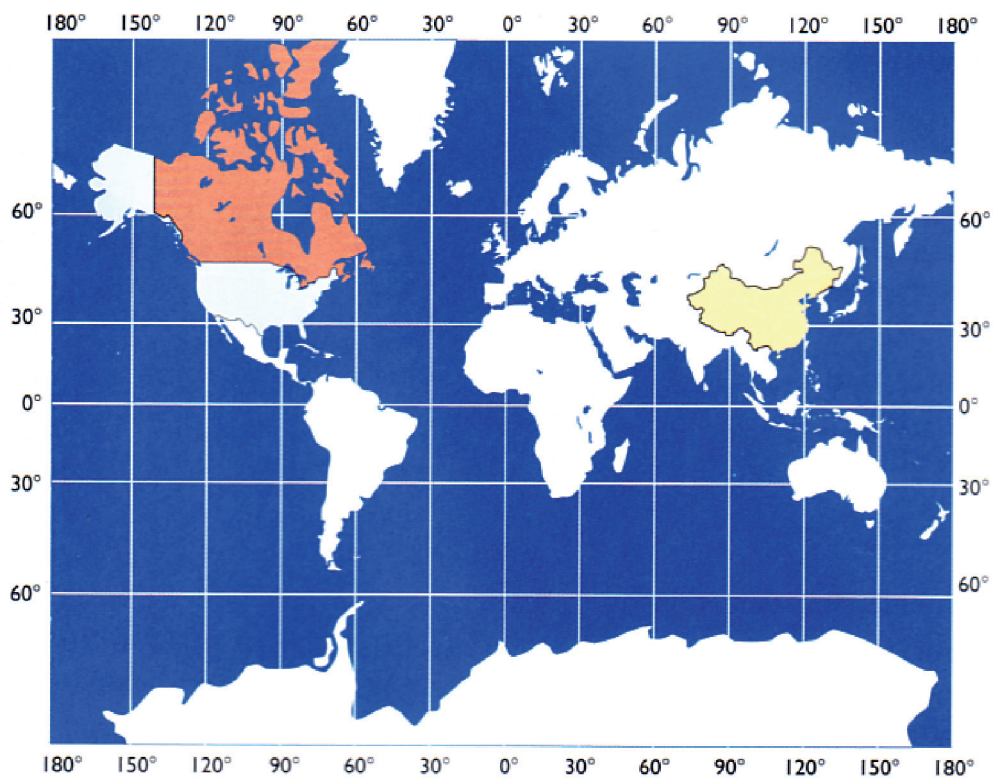
Oikeapintaisia karttoja ovat mm. Petersin projektiioon laaditut maailmankartat. Niissä mannerten muodot vääristyvät, mutta maiden ja mannerten pinta-alat ovat vertailukelpoisia. Esimerkiksi Afrikka ja Eurooppa kuvautuvat niissä oikean suuruisina, mutta muodot ovat omituisia (kuva 2).

Se, miten päin pitelemme karttaa nykyään, perustuu kansainvälisiin voimasuhteisiin historiassa. Britannian meriherruuden ajasta 1700- ja 1800-luvulta lähtien karttapohjoinen on asetettu ylös. Sitä aiemmissa kartoissa mikä tahansa ilmansuunta saattoi olla ylhäällä. Se, mitkä maanosat sijaitsevat kartalla toistensa ”yläpuolella”, perustuu siis sopimukseen ja käytäntöön eikä aurinkokuntamme ominaisuuteen sinänsä. Miten hahmottaisimme maailman, jos yleisin näkemämme maailmankartta olisi oikeapintainen kartta, jossa etelä on ylhäällä? Seppäsen (2007) mukaan se on maailman esitystapana yhtä ”oikea” kuin yleiseen käyttöön vakiintunut esitystapa, jossa pohjoinen on ylhäällä ja jossa pohjoiset alueet näyttävät Mercatorin projektiioon perustuen suurilta.

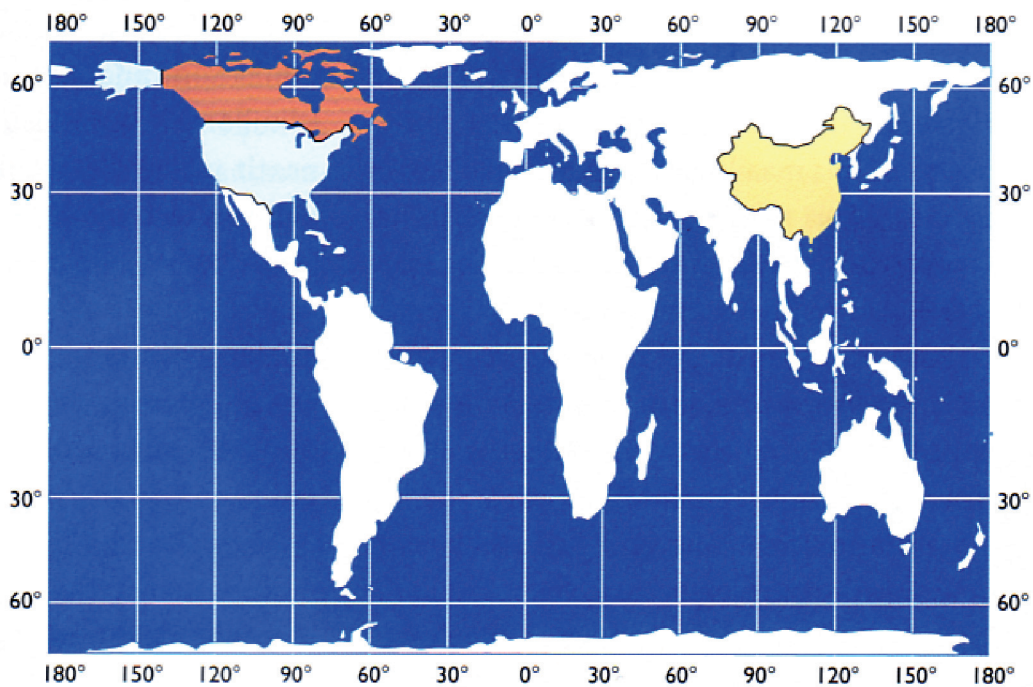
Kartat ovat riippuvaisia kulttuuristaan. Tämän huomaa, kun oman kulttuurin karttojen sijaan tarkastellaan muiden kulttuurien luomia karttoja tai vanhoja karttoja, joiden yhteys elävään kulttuuriin on jo katkennut. Muinaisten kiinalaisten kartoissa keisarin palatsi muodosti korostetun keskuksen, jonka ympärille Kiinan keisarikunta ja kaukainen barbaria levittäytyivät. Saman vaikutelman saa, kun valitaan logaritminen projektiio, jossa mittakaava pienenee reunoja kohti. (Kokkonen 1996.)

Toinen esimerkki kulttuurin vaikutuksesta karttoihin on 1600-luvun Euroopasta, jolloin kaupungit esitettiin käyttämällä piispan hiippaa muistuttavia karttamerkkejä sen mukaisesti, minkä arvoinen virka kaupungin kirkollisella johtajalla oli. Kaupunkien luokittelu tällaisella perusteella tuntuu nykyajan näkökulmasta oudolta. Omalla kulttuurillamme on kuitenkin omat hierarkiansa, joiden luonnollisuutta ja itsestäänselvyyttä nykyiset kartat vahvistavat. (Kokkonen 1996.) Vanhat kartat sisältävät monia meille outoja merkkejä (kuva 3).

Nykyisillä paikkatietojärjestelmillä ja -ohjelmilla voidaan samasta kartasta luoda useita muunnelmia. Ne ovatkin hyödyllisiä aluesuunnittelun välineitä. Alueelliset tietokannat ovat suuria, ja niiden tietosisältöjä yhdistelemällä ja vaihtelua analysoimalla saadaan kokonaan uutta tietoa. Uusia karttoja voidaan tulostaa aina käyttötarkoituksen mukaan.

Kuva 1. Mercatorin projektio, jossa suuntakulmat kuvautuvat oikein. (Ervasti, Kytömäki, Paananen & Toivonen 2007: 23).

Kuva 2. Peterin projektio, jossa pinta-alat ovat oikeita. (Ervasti, Kytömäki, Paananen & Toivonen 2007: 23).

Kuva 3. Abraham Orteliuksen vuonna vuonna 1579 julkaisema pohjoisten alueiden kartta Septentrionalium regionum descrip. (Kansalliskirjasto 2009).

Lähteet

Ervasti, Veikko, Jorma Kytömäki & Juhani Paananen (2006). *Globus. Alueiden maailma*. 2. painos. Helsinki: WSOY.

Ervasti, Veikko, Jorma Kytömäki, Juhani Paananen & Tuuli Toivonen (2007). *Globus. Aluetutkimus* Helsinki: WSOY.

Kansalliskirjasto (2009). Septentrionalium regionum descrip. Helsingin yliopisto. HYK Kartat Nordenskiöld. [Viitattu 16.2.2009]. Saatavissa: <http://s1.doria.fi/helmi/mp/nord/fem19980006/>.

Kokkonen, Pellervo (1996). Kartan sosiaalinen todellisuus. Teoksessa Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela & Sirpa Tani (Toim.). *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Tampere: Vastapaino, 53–72.

Seppänen, Maaria (2007). Mapa mundi ja maailmankuva. Teoksessa Juhani Koponen, Ari Lanki & Anna Kervinen (Toim.). *Kehitysmatutkimus. Johdatus perusteisiin*. Helsinki: Gaudeamus, 32–33.

II ALUETALOUS

MITÄ ALUETALOUS ON?

Seija Virkkala ja Riitta Koski

Talouden alueellisella organisoitumisella tarkoitetaan toimintojen sijoittumista eri paikkoihin ja kehitystä eri sijainneissa. Kyse on myös maankäytöstä, siitä miten eri maankäyttömuodot kuten maa- ja metsätalous, teollisuus, kauppa, liikenne, palvelut, asutus ja virkistys jakautuvat jollakin maantieteellisellä alueella. (Vuoristo 2001: 53.)

Toimintojen sijoittumista ja kehitystä voidaan tarkastella eri aluetasoilla. Puhutaan paikallistaloudesta, aluetaloudesta, kansantaloudesta, EU-alueen taloudesta ja maailmantaloudesta. Ne ovat vuorovaikutusjärjestelmiä, joissa eri elinkeinot, toiminnat ja yritykset ovat keskenään yhteydessä sekä – maailmantaloutta lukuun ottamatta – yhteydessä myös alueiden ulkopuoliseen talouteen.

Valtiot ovat perinteisesti harjoittaneet itsenäistä talous- ja rahapolitiikkaa. Valtioilla on myös ollut oma valuuttakurssi ja mahdollisuus sen muuttamiseen. Kansantaloudet ovat kontrolloineet tuotannontekijöiden liikkeitä. Aluetaloudet on usein hahmotettu kansantaloutta pienemmiksi, mutta paikallistaloutta suuremmiksi yksiköiksi. Aluetalouksia ovat esimerkiksi maakuntien tai kaupunkiseutujen aluetaloudet. Alueet ovat avoimempia kuin valtiot. Niillä ei ole omaa talouspolitiikkaa eikä rajakontrollia. Alueiden välisiä tavara-, raha- ja tietovirtoja ei yleensä kontrolloida niin paljon kuin valtioiden välisiä virtoja.

EU:n sisämarkkinoilla kansantaloudet toimivat yhä enemmän aluetalouksien tavoin. Valtioiden välisiä virtoja kontrolloidaan aiempaa vähemmän. Lisäksi EMU-alueen valtioilla on yhteinen valuutta ja valuuttakurssipolitiikka. Tämä merkitsee myös euroopalaisten kansantalouksien avoimuuden kasvua. Aluetalouksien toimintaan perehtyminen on yhä tärkeämpää myös EU:n taloudellisen kehityksen tutkimisessa. Suomen alueita ei verrata ainoastaan keskenään vaan yhä useammin koko EU-alueeseen.

Aluetalouden toimintaa voidaan jäsentää toimijoiden ja rakenteiden sekä niiden muutosten kautta. Aluetalouden toimijoita ovat yritykset, kuluttajat ja asukkaat sekä julkisen hallinnon organisaatiot. Rakenteita ovat liikenneverkot, kaupunkijärjestelmät ja aluehallinnon järjestelmät. Aluetieteilijät kuvaavat ja selittävät alueen yritysten toimintaa sekä asukkaiden ja muiden toimijoiden käyttäytymistä. Lisäksi tutkitaan eri alueiden ja aluetalouksien muutosta ja alueiden välistä vuorovaikutusta. Pyritään myös selittämään, miksi taloudellinen kehitys ja kasvu ovat jakautuneet epätasaisesti maapallon pinnalla. Aluetalouksia voidaan tyypitellä esim. käsitteillä ”maaseututalous”, teollisuusalue”, kaupunkitalous” tai ”metropolialue”.

Yritykset ovat keskeisiä aluetalouden toimijoita. Yritysten tärkein alue on usein niiden lähiympäristö. Esimerkiksi lukuisat kaupan ja palvelujen sekä pienteollisuuden yritykset elävät välittömässä takamaassaan sijaitsevien resurssien mm. kuluttajien, työvoiman, energian, raaka-aineiden varassa. On kuitenkin yhä enemmän yrityksiä, joille paikalliset tai lähialueiden resurssit eivät riitä, kun esimerkiksi tuotteille tai palveluille ei ole tarpeeksi kysyntää. Näiden yritysten toiminta käsittää koko maakunnan, maan tai se on EU:n tai usein jopa maailmanlaajuinen. Joillekin päivittäistavaramyymälöille riittää suppea lähiseudun markkina-alue. Vieressä sijaitseva pieni yritys saattaa olla monikansallisen suuryrityksen alihankkija ja täten maailmanlaajuisen talousalueen osa, eikä sen tuotteille löydy kotiseudulta lainkaan markkina-aluetta. (Vuoristo 2001: 53.)

Nykyisin talouselämän alueellinen järjestys on yhä selvemmin maailmanlaajuinen ilmiö. Yritykset ja taloudelliset toiminnat integroituvat yhä suuremmassa määrin globaaliin talouteen. Seuraavassa luvussa tarkastellaan globaaleja tuotantoketjuja. Globaalit tuotantoketjut ovat verkostoja, jotka yhdistävät eri alueita ja aluetalouksia toisiinsa. Tuotantoketjuissa toimii sekä monikansallisia yrityksiä että pieniä paikallisia tuottajia.

Toisessa artikkelissa ”Keskus- ja vaikutusalue tutkimus Suomessa” käsitellään, miten kaupunkien ja niiden ympäristön välistä vuorovaikutusta on tutkittu Suomessa. Keskukset määritellään palvelujen tarjonnan mukaan ja vaikutusalueet asukkaiden asiointikäyttäytymisen suuntautumisena.

Alueiden välinen vuorovaikutus ilmenee liikenteenä, joka on henkilöliikennettä tai tavarankuljetusta. Liikennejärjestelmä vaikuttaa ympäristöön: esimerkiksi liikenne on Suomessa suuri ilmanpäästöjen aiheuttaja. Artikkelissa ”Liikenne ja ympäristö – kohti ekologisempaa ajattelutapaa” pohditaan, millaista liikenneinfrastruktuuria kestävä kehityksen yhteiskunta edellyttää.

Kahdessa viimeisessä luvussa liikutaan aluetasolla. Ensin tarkastellaan alueiden taloudellista kehitystä klusterin käsitteen avulla esimerkkinä Vaasan energiateknologian klusteri. Alueelliset klusterit muodostuvat usein kaupunkeihin ja suurempien yritysten ympärille. Viimeisen luvun aiheena ovat paikalliset tuotannolliset alueet, jotka ovat etenkin maaseudun pienten yritysten muodostamia toimialakeskittymiä.

Lähteet

Vuoristo, Kai-Veikko (2001) *Maailman talousalueet*. Helsinki: WSOY.

GLOBALIEN TUOTANTOKETJUN MAANTIEDE

Seija Virkkala

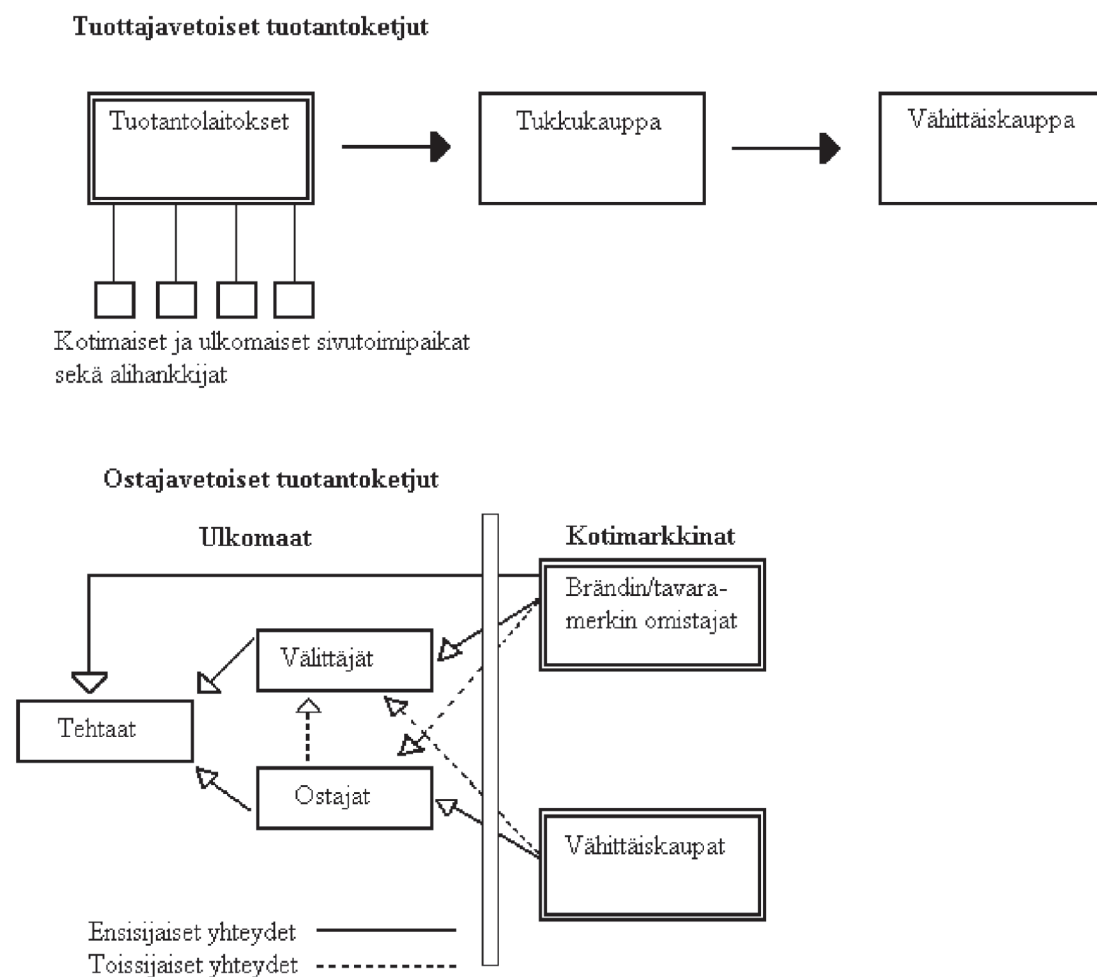
Käyttämämme tuotteet ovat yhä monimutkaisempia ja ne koostuvat usein eri puolilla maapalloa tehdyistä osista. Nykyinen globaali taloussystemi yhdistää kaukana sijaitsevat kuluttajat ja tuottajat toisiinsa. Monet tuotteet on muutettu alkuperäisistä raaka-aineista tai ideoista lopputuotteiksi tai palveluiksi monimutkaisten reittien kautta, ja näihin tuotantovaiheisiin maapallon eri paikat osallistuvat eri tavoin. Yhden tuotteen valmistukseen tarvitaan panoksia eri maista ja maapallon osista. Tuotteiden maantieteellisen monimutkaisuuden kasvun ovat mahdollistaneet kuljetusten, kommunikaatioteknologian ja prosessiteknologian kehitys.

Maailman talousmaantieteessä ja poliittisessa taloudessa tapahtuvia muutoksia voidaan jäsentää globaalien tuotantoketjun käsitteellä. Tuotantoketjun käsite kuvaa sitä, miten yhden tuotteen valmistukseen tarvittavat toimijat ja panokset liittyvät toisiinsa. Samaan asiaan voidaan viitata myös globaalien arvoketjun (global production chain), globaalien tavaraketjun (global commodity chain) tai tuotantoverkoston (production networks) käsitteillä. Tuotantoketjuja analysoitaessa seurataan, millaisiin vaiheisiin tietyn hyödykkeen koko valmistus- ja jakeluprosessi jakautuu, mihin eri vaiheet maantieteellisesti sijoittuvat, kuka niiden tuotantoon, kauppaan ja kulutukseen missäkin vaiheessa osallistuu ja kuka kontrolloi koko tuotantoketjua. Analyysi tuo näkyviin, kuinka erilaisten tavaroiden ja palvelujen tuotannon sijoittuminen ja tuotannon koko dynamiikka määräytyy paljolti muualta ja muista tekijöistä kuin paikallisten tuottajien omista tarpeista. (Koponen 2007; Gereffi & Korzeniewicz 1994.)

Tuotantoketjun maantiede voi ulottua yhdestä pisteestä hajautuneeseen globaaliin rakenteeseen. Yhä useammat tuotantoketjut ovatkin globaaleja. Ne liittyvät tuottajat ja kuluttajat yhteen yhdistäen maailman eri osat globaaliksi taloudeksi. Yksittäisen tuotantoketjun tarkka muoto vaihtelee talouden sektoreiden sisällä ja välillä. Monet tuotantoketjut koostuvat suuresta joukosta kansainvälisiä yhteyksiä ja eri puolella maapalloa sijoittuneita toimijoita. Nykyistä maailmantaloutta voidaankin luonnehtia juuri globaaleilla tuotantoketjuilla. Maapallon eri puolille sijoittuneet toimijat ovat yhteyksissä toisiinsa juuri tuotantoketjujen kautta. Tuotantoketjujen sisällä taloudellinen arvo on jakautunut maantieteellisesti epätasaisesti, kun korkeaa arvoa tuottavat toiminnat, kuten tuotesuunnittelu, tutkimus- ja kehitystyö sekä markkinointi, sijoittuvat suuriin maailmankaupunkeihin. Maailmankaupunkeja ovat New York, Lontoo, Tokio, Pariisi, Zürich ja Frankfurt. Näihin kaupunkeihin on sijoittunut huomattava määrä monikan-

sallisten yritysten pääkonttoreita ja niistä käsin kontrolloidaan ja koordinoidaan globaaleja rahavirtoja. (Coe, Kelly & Yeung 2007: 97–112.)

Gary Gereffi ja Miguel Korzeniewicz tekevät eron ostajavetoisten ja tuottajavetoisten tuotantoketjujen välillä (kuva 1). Ostajavetoisissa ketjuissa tuotteen ostaja valmistuttaa tiettyjä tuotteita myytäväksi omien ideoidensa mukaan. Näin ostajan tarpeet tai hänen käsityksensä markkinoiden tarpeista sanelevat, mitä tuotetaan ja missä. Ostajavetoisia ketjuja ovat mm. Ikea sekä erilaiset brändit. Tuottajavetoisissa ketjuissa valmistajat määrittelevät sen, mitä kannattaa tuottaa, ja tarjoavat sitten tätä hyödykettä eteenpäin kuluttajille.

Kuva 1. Tuottajavetoiset ja ostajavetoiset tuotantoketjut (Coe, Kelly & Yeung 2007: 101).

Arvoketjut ovat usein ostajavetoisia maataloustuotteissa ja työvoimaintensiivisillä teollisuudenaloilla, kuten tekstiili- ja vaatetusteollisuudessa. Niissä isot vähittäiskauppaliikkeet pyörittävät hajautettuja tuotantoverkostoja. Tuottajavetoiset ketjut

ovat puolestaan pääomavaltaisempia. Ylikansalliset yhtiöt kontrolloivat niiden ydinosa tiiviimmin, ulkoistaen enimmäkseen työvaltaisempia osia. Tällaisia tuottajavetoisia ketjuja on esimerkiksi sähkö-, auto- ja lentokone-teollisuudessa. Osa niistäkin näyttää siirtyvän ostajavetoiseen suuntaan. (Koponen 2007: 120.) Tietokoneet valmistetaan globaaleissa tuotantoketjuissa ja ne koostuvat sadoista eri puolilla maailmaa tuotetuista komponenteista. Seuraavat esimerkit kuvaavat molemmat tuottajavetoisia tuotantoketjuja: tekstiiliteollisuus kuvaa teollisuusketjua ja kahvintuotanto maatalousetketjua. Esimerkit ovat Juhani Koposen (2007) artikkelista ”Kehitysmaat maailmantaloudessa”, joka on julkaistu Juhani Koposen, Ari Lankin ja Anna Kervisen toimittamassa teoksessa Kehitysmaatutkimus.

Teollisuusketjut: esimerkkinä puuvillatekstiilit ja -vaatteet

Useimpien maiden teollistumisprosessi on alkanut tekstiili- ja vaatetusteollisuudesta. Nykyisin ne muodostavat etupäässä ostajavetoisia ketjuja, joita eurooppalaiset, yhdysvaltalaiset ja japanilaiset kauppayhtiöt organisoivat ja pyörittävät.

Tekstiili- ja vaatetusteollisuuden lähtökohta, raaka-ainetuotanto, sijaitsee paljolti kehitysmaissa, vaikka myös Yhdysvalloissa tuotetaan paljon raakapuuvillaa. Puuvillaa on maailman yleisimpiä viljelykasveja. Puuvillaa viljellään niin suurilla plantaaseilla kuin talonpoikien pientiloillakin. Se korjataan koneellisesti tai poimitaan käsin. Korjuun jälkeen se puhdistetaan: siemenet erotetaan kuituhahtuvista ja öljy otetaan talteen. Sitten kuitu karstataan, kehrätään langaksi, listataan ja kudotaan kankaaksi. Kangas tavallisesti vielä valkaistaan, ennen kuin se värjätään halutun väriksi, ja siitä tehdään käyttökankaita ja edelleen vaatteita ja muita lopputuotteita. (Koponen 2007: 120–121.)

Tiettyjä puuvillateollisuuden työvaltaisia työvaiheita, ennen kaikkea vaatteiden ompelua, on yhä enemmän siirretty halvan työvoiman maihin. Käytetty työvoima koostuu enimmäkseen nuorista naisista. Tuotteiden markkinat ovat maailmanlaajuiset ja voimakkaasti eriytyneet. Merkittämiä perustuotteita myydään marketeissa, kun taas kalliit muotivaatteet markkinoidaan iskevillä brändeillä. Teollisuusketjut ulottuvat valtioiden rajojen yli. Monien puuvillavaatteiden elinkaari lisäksi jatkuu vielä käytettyjen vaatteiden kaupan kautta etenkin Afrikassa, jonne Euroopassa ja Yhdysvalloissa aikansa eläneitä vaatteita viedään paaleittain katukauppioiden myytäväksi – ja samalla kilpailemaan paikallisen tuotannon kanssa. (Koponen 2007:121.)

Tekstiili- ja vaatetusteollisuus on viime vuosikymmenten aikana keskittynyt Aasiaan. Ylivoimaisesti tärkein tuottaja tällä alalla on Kiina. Sen osuus on noin viidennes koko maailman vaatetuotannosta. Tekstiiliteollisuus työllistää noin 6 miljoonaa kiinalaista ja

vaatetusteollisuus pari miljoonaa. Moniin muihin Aasian maihin etenkin Intiaan mutta myös Vietnamiin, Bangladeshiin, Filippiineille, Sri Lankaan ja Kambodzaan on kasvanut puuvillateollisuutta. Pohjois-Amerikassa, Japanissa ja Euroopassa perinteinen puuvillateollisuus on vastaavasti menettänyt suurimman osan työpaikoistaan. Teollisuus on kärsinyt myös niissä kehitysmaissa, joissa käytettyjen vaateiden 1980-luvulta lähtien voimakkaasti lisääntynyt kauppa on syönyt heikompien tuottajien elinmahdollisuuksia. (Koponen 2007: 121.)

Raakapuuvillaa viljellään ja sillä käydään kauppaa niin kehitysmaissa kuin teollisuusmaissakin. Kiina on myös maailman suurin raakapuuvillan tuottaja. Toisella sijalla on Yhdysvallat, joka on samalla maailman ylivoimaisesti suurin puuvillan viejä. Noin 40 prosenttia ulkomaankaupassa kulkevasta raakapuuvillasta tulee Yhdysvaltain etelävaltioista. Muita tärkeitä raakapuuvillan tuottajia ovat Intia, Pakistan, Brasilia ja Uzbekistan. Viejämaiden joukossa ovat myös Kreikka ja Australia. Afrikassa kymmenet miljoonat pienviljelijät saavat pääasiallisen rahatulonsa puuvillan tuotannosta. Suurin puuvillan tuojana on Kiina, jonka teollisuudelle oma tuotanto ei riitä alkuunkaan. (Emt.121–122.)

Vaatetusteollisuuden globalisaatio alkoi 1960-luvulla, jolloin japanilaiset yhtiöt ryhtyivät teettämään Yhdysvaltoihin viemiään vaatteita Taiwanissa, Etelä-Koreassa ja Singaporessa. Pohjoisamerikkalaiset ja eurooppalaiset yhtiöt seurasivat perässä 1970- ja 1980-luvuilla. Ne sijoittivat tuotantoaan paitsi Aasiaan myös Latinalaiseen Amerikkaan ja Itä-Eurooppaan. Itä-Aasian maiden siirtyessä yhä enemmän raskaampaan ja teknisesti vaativampaan teollisuuteen tekstiili- ja vaatetuotanto ketjuttui lisää 1980-luvulta lähtien ja valmistus jakaantui useampiin maihin. Tässä prosessissa suuri osa tekstiilien ja vaatteiden valmistuksesta ohjautui vähitellen Kiinaan. Nykyisin vain osa kalliimpien muotiyhtiöiden työvaiheista tapahtuu Pohjois-Amerikassa tai Länsi-Euroopassa, joissa painottuvat suunnittelu ja markkinointi. (Emt. 120-122.)

Maatalousketjut: esimerkkinä kahvi

Tuottajat ja kuluttajat yli rajojen yhdistäviä tuotantoketjuja on kauan ollut myös maataloudessa. Miljoonat talonpojat perheineen osallistuvat vientiin suunnattujen maataloustuotteiden viljelyyn ja saavat niistä usein pääasialliset rahatulonsa.

Kahvi on öljyn jälkeen maailmankaupan arvokkaimpia kauppavaraita. Suurin osa maailman kahvista juodaan yhä muualla kuin missä se viljellään. Kehitysmaiden osuus maailman kahvintuotannosta on noin 90 prosenttia, vaikka pääosa kahvista kulutetaan teollisuusmaissa. Monissa kuluttajamaissa kuten Pohjoismaissa kahvin kokonaiskulutus ei juuri enää kasva. Sen sijaan kahvin käyttö kulutushyödykkeenä on eriytymäs-

sä. Kahvia käytetään vähittäiskaupassa suhteellisen halpana ns. bulkkituotteena, jolla kauppiaat houkuttelevat asiakkaita. Erikoiskaupat ja trendikahvilat tarjoavat kalliimpia erikoiskahveja, joihin liittyy ylellisyyden vivahde. Reilun kaupan kahvilla taas myydään oikeudenmukaisuutta. (Koponen 2007:123.)

Kahvin tuotantoehdot ovat muuttuneet ja muuttuvat, vaikka varsinainen raakakahvin viljelyyn liittyvä ekologia ei nopeaa muutosta suosikaan. Kahvipensas on monivuotinen kasvi, joka kantaa parhaiten hedelmää vasta useita vuosia istutuksensa jälkeen, joten lyhytaikaiset hintavaihtelut eivät heti sen viljelyyn vaikuta. Kahvia tuottavat sekä suurtilat että trooppiset pienviljelijät: jälkimmäisten osuus maailman tuotannosta on noin 70 prosenttia. (Emt. 123.)

Raakakahvin eli kahvinpapujen tuotanto vaatii paljon käsityötä. Kahvi poimitaan käsin pensaista, joiden marjat sisältävät kahvinpajuja. Pavut erotetaan marjoista kuivaamalla tai vedessä irrottamalla ja liottamalla. Raakakahvi myydään kansallisille tai kansainvälisille yhtiöille, jotka vievät sen kuluttajamaihin jalostettavaksi. Raatavat pavut saavat arominsa paahdettaessa, minkä jälkeen kahvi jauhetaan ja pakataan. (Emt. 123.)

Arabicaa käytetään etenkin Saksassa ja Pohjoismaissa. Arabicaa tuottava kahvipensas kasvaa vuoristossa, ja sitä tuottavat Kolumbian, Guatemalan ja Kenian kaltaiset maat. Robustaa tuottaa eniten Brasilia, joka on maailman suuri raakakahvin tuottaja. Toinen suuri robustan tuottaja Vietnam on noussut kahdessa vuosikymmenessä kahvin kokonaistuotannossa ja ohittanut Kolumbian. Myös Norsunluurannikko, Indonesia ja Etiopia ovat tärkeitä robustan tuottajia. Robustaa käytetään Etelä-Euroopassa suosituissa tummemmissa paahdettavissa laaduissa sekä pikakahvissa. (Emt. 123.)

Kahvin tuotantoa säädeltiin vapaaehtoisin kiintiöin 1960-luvun alusta asti tuottaja- ja kuluttajamaiden välisissä kahvisopimuksissa, mutta järjestelmä kariutui vuonna 1989. Sen jälkeen tuotanto on ollut säännöstelemätöntä ja kansainvälinen kauppa vapaata, mistä on seurannut kahvin jatkuva ylituotanto. Kahvin tuottajahinta on vaihdellut voimakkaasti, mutta on ollut pitkäaikaisessa laskusuunnassa. Yhä pienempi osa kuluttajan maksamasta hinnasta jää itse tuottajamaihin, ja tuottajamaiden sisälläkin sitä hamuaa alkutuottajan ohella monta kättä. Hintasuhteiden muutoksista hyötyvät eniten ketjun välittävät lenkit, ennen kaikkea paahtimot, joiden osuus kahvin tuotantoketjusta saatavista tuloista on kasvanut. (Emt. 124.)

Kun tuottajamaihin jäänyt osuus kahvin jälleenmyyntihinnasta oli 1980-luvulla lähes 20 prosenttia, oli se kaupan liberalisaation jälkeen laskenut 13 prosenttiin 1990-luvulla. Kuluttajamaihin jäävä osuus on vastaavasti kasvanut. Alkuperäistuottajan osuus Euroopassa maksetusta vähittäismyyntihinnasta saattaa olla vain pari prosenttia, sillä tuottajamaiden välikädet omivat hinnasta osuuksia itselleen. (Emt. 124.)

Saadakseen isomman osan tuotantoketjun arvosta viljelijöiden olisi haettava uusia yhteistyömuotoja sekä keskenään että ostajien kanssa. He voivat esimerkiksi pyrkiä hyödyntämään entistä paremmin erityiskahvimarkkinoita. Toisaalta itse kahvin osuus latten ja muiden ns. elämyskahvien hinnassa on pieni. Myös reilun kaupan ja luomukahvin tuotantoa voidaan lisätä. Afrikan pientuottajat ovatkin olosuhteiden pakosta viljelleet luomukahvia, sillä heillä ei ole ollut varaa keinolannoitteisiin tai torjunta-aineisiin. Tärkeintä olisi kahvin tuottajahinnan yleinen nostaminen, mikä edellyttäisi tiiviimpää yhteistyötä tärkeimpien tuottajamaiden välillä. (Koponen 2007: 124.)

Tuotantoketjujen vaikutuksia ja hallintaa

Globaaleja tuotantoketjuja on paitsi maataloudessa ja teollisuudessa myös palvelusektorilla esim. monet palvelualan yritykset sijoittavat osan ohjelmistotuotannostaan halvan työvoiman maihin. Lisäksi englanninkielisten maiden call centerit saattavat sijoittaa osan toiminnastaan Intiaan.

Tuotantoketjuissa tapahtuva tuotanto näyttäytyy tilastoissa eri maiden välisinä väli- ja lopputuotteiden kauppana. Raaka-aineet, puolivalmisteet ja lopputuotteet kulkevat maasta toiseen ja eri muodossa takaisin. Ketjuanalyysin näkökulmasta kyse on yhden ketjun sisällä eri maantieteellisille alueille sijoitetuista toiminnoista. Taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti nuo toiminnot kuuluvat tiiviimmin omaan tuotantoketjuunsa kuin sijoitusmaahansa. Ketjun toimintaa kontrolloiva toimija sekä määrää tuotannon luonteen ketjun eri osissa että ottaa siitä suurimmat voitot. Erityisen heikkoja yhteydet sijoituspaikkaan ja sen ympäristöön ovat niin sanotuilla vapaatuotantoalueilla, joita monet valtiot erityisesti kehitysmaissa ja siirtymätalouden maissa ovat perustaneet houkutellessaan ulkomaaninvestointeja. Ne ovat muusta yhteiskunnasta ja taloudesta irrallisia teollisia saarekkeitä, joilla toimivat ulkomaiset yhtiöt maksavat veroja vain vähän, jos lainkaan. Sijoitusmaa hyötyy lähinnä työväestölle maksettujen palkkojen kautta. (Koponen 2007: 122.)

Globaalien tuotantoketjujen kehittyminen on vaikuttanut globaaliin arvomuodostukseen ja sen jakautumiseen. Useimpien perushyödykkeiden tuottaminen on jatkuvasti epävarmaa ja heikosti kannattavaa, etenkin tuotantoketjun alkupäässä. Myös teollisuustavaroiden hintakehitys on eriytynyt. Joidenkin teollisuustavaroiden, kuten elektroniikkatuotteiden ja vaatteiden, hinnat ovat laskeneet. Näissä arvonalisäys eli se osa, jonka kyseinen vaihe tuo tuotteen lopulliseen hintaan, on paljon suurempi arvoketjun alku- ja loppupäässä, siis suunnittelussa, myynnissä ja markkinoinnissa, kuin itse tuotantovaiheessa. Kehitysmaat hyötyvät kansainvälisestä työnjaosta vähemmän kuin vanhat teollisuusmaat riippumatta siitä, ovatko ne teollistuvia maita vai perushyödyketuottajia. (Emt. 122.)

Perushyödykkeiden alkutuottajat ovat globaalisti katsottuna epätasa-arvoisessa asemassa. Huonoiten ansaitsevat plantaasien kausittaiset poimijat. Kiinalainen puuvillan poimija sai vuonna 2004 neljä senttiä kilosta raakapuuvillaa. Afrikkalainen pienviljelijä voi hyvänä vuonna ansaita pari sata euroa vuodessa. Kiinalaiset poimijat ja afrikkalaiset pienviljelijät toimivat molemmat markkinoiden ehdoilla. Rikkaissa maissa valtio pystyy tukemaan niin puuvillan kuin muidenkin maataloustuotteiden tuotantoa. Yhdysvaltain mittavan puuvillasadon tuottaa noin 25 000 tehoviljelijää. Heille maksetaan puuvillasta maailmanmarkkinahintoihin nähden kaksinkertainen hinta. Tuettu viljely piti puuvillan maailmanmarkkinahintoja matalalla ja söi kehitysmaiden viljelijöiden markkinaosuuksia. Puuvillan vientituesta on kuitenkin periaatteessa päätetty luopua. Vastaava esimerkki löytyy EU:n sokerinviljelystä. (Koponen 2007: 126.)

Kehitysmaiden teollisuustuotanto on rakenteeltaan erilaista kuin teollisuusmaiden. Jälkimmäiset keskittyvät joko muodikkaisiin tai tutkimusvaltaisiin, teknisesti vaativiin tavaroihin tai tuotantovaiheisiin, joissa arvonlisäys on suurimmillaan. Jos katsotaan, kuinka suuri osa tietokoneen tai merkkivaatteen lopullisesta hinnasta koostuu mistäkin tuotantovaiheesta, havaitaan, että lisäys on jatkuvasti paljon suurempi teollisuusmaissa suoritetuissa vaiheissa kuin kehitysmaissa. Se on yleensä suurin ketjun alku- ja loppuvaiheissa eli ensin suunnittelussa ja tuotekehityksessä ja sitten taas myynnissä ja markkinoinnissa. Mitä rajummaksi maailmanlaajuinen kilpailu käy, sitä pienemmäksi kutistuu itse teollisuustyövaiheen tuotteeseen lisäämä arvo. (Emt. 127.)

Kehitysmaiden suhteessa vähäisempi hyöty maailmantaloudesta johtuu paljolti siitä, miten globaalit arvoketjut toimivat. Niissä kehitysmaihin sijoitetut tuotantovaiheet lisäävät vähemmän arvoa tuotteen hintaan kuin teollisuusmaissa tapahtuvat vaiheet. Tämä johtuu siitä, että kehitysmaiden massiiviset työvoimareservit pitävät palkan ja hintatason niissä matalalla. Jos tuotanto kasvaa ja tuottavuus paranee, hyöty siitä menee usein tuotteen hintaan, joka laskee sen sijaan, että se kanavoituisi työntekijöiden palkkoihin ja nostaisi niitä. (Emt. 126.)

Globaaleja tuotantoketjuja ja niiden toimintaa pyritään säätelemään mm. standardein ja kuluttajapolitiikan kautta. Myös eettiset kulutustottumukset ja reilun kaupan tuotteet ovat esimerkkejä yrityksistä vaikuttaa tuotantoketjuihin. (Coe, Kelly & Yeung 2007: 115).

Yhteenveto

Gloaalien tuotantoketjujen maantieteestä on tulossa yhä dynaamisempaa ja muuttuvampaa. Tuotantoketjujen joustavuus juontuu sekä kuljetus- ja kommunikaatioteknologian kehityksestä että organisatorisista muodoista, jotka mahdollistavat tuotanto-

kapasiteetin alueelliset siirrot maapallon eri alueiden kesken. Joustavuutta edistää myös kasvava alihankinnan käyttö ja strategiset allianssit, jotka mahdollistavat yritysten ja toimipaikkojen välisen erikoistumisen.

Maantieteessä tutkitaan tuotantoketjuja ja niiden laajuutta ja monimutkaisuutta. On huomattava, että osa globaalien tuotantoketjujen sisäisestä vuorovaikutuksesta tapahtuu samalla paikkakunnalla. Alueelliset keskittymät syntyvät, kun saman toimialan yrityksiä keskittyy samalla alueelle ja yritysten välillä on vuorovaikutusta ja tiedonvaihtoa. Globaalit tuotantoketjut ovat verkostoja, jotka yhdistävät näitä klustereita ja muita yrityskeskittymiä.

Lähteet

Gereffi, Gary & Miguel Korzeniewicz, eds. (1994). *Commodity Chains and Global Development*. Westport CT Praeger.

Coe, Neil M., Philip F. Kelly & Henry W. C. Yeung (2007): *Economic Geography. A contemporary Introduction*. Blackwell Publishing: Hong Kong.

Koponen, Juhani (2007): Kehitysmaat maailmantaloudessa. Teoksessa Koponen, Juhani, Jari Lanki & Anna Kervinen (Toim.). *Kehitysmaatutkimus. Johdatus perusteisiin*. Gaudeamus: Helsinki, 115-148.

KESKUS- JA VAIKUTUSALUETUTKIMUS SUOMESSA

Kauko Mikkonen

Keskus- ja vaikutusalueetutkimus muodostaa merkittävän luvun suomalaisen aluetutkimuksen historiassa. Voidaan jopa väittää, että se oli parin–kolmen vuosikymmenen ajan kansallisesti ja kansainvälisesti suomalaisen aluetutkimuksen vankimpia haaroja. Vaasan yliopiston aluetieteellä on tässä perinteessä hyvin keskeinen rooli. Keskus- ja vaikutusalueetutkimuksen huippukausi ajoittuu Suomessa 1960- ja 1970-luvuille, mutta yhä edelleen aihe esiintyy opetussisällöissä ja aihepiiriin liittyviä tutkimuksia tehdään tapauskohtaisesti “räätälöiden”. Alan tutkimustuloksia voidaan hyödyntää mitä moninaisimmissa käytännön tilanteissa, mm. kaupallisten palvelujen asiakasvirtoja määritettäessä ja julkissektorin aluerakenneratkaisuissa. Tutkimustiedon soveltajien ohella keskuksat vaikutusalueineen koskettavat myös suurta yleisöä, sillä olemme kaikki toimijoita keskusten ja vaikutusalueiden muodostamassa toiminnallisessa aluejärjestelmässä. Itse asiassa hyödykkeiden ja palvelujen tarjoaminen ja kuluttajien asiointikäyttäytyminen synnyttävät keskus- ja vaikutusaluejärjestelmän.

Keskeiset käsitteet

Keskus

Perinteisen määrittelyn mukaan *keskus* on yksinkertaisesti keskuspalvelujen sijaintipaikka. Keskuspalveluja ovat esimerkiksi kaupat, pankit, sosiaali- ja terveystalot, kulttuurilaitokset ja hallintopalvelut. Keskusten palvelusisällön perusteella keskuksat voidaan luokitella eri kokoluokkiin, jolloin skaala vaihtelee muutaman palvelun kyläkeskuksista aina maailmanluokan metropoleihin asti.

Vaikutusalue

Keskuksen vaikutusalue sisältää kaksi erilaista ulottuvuutta. *Absoluuttisella vaikutusalueella* tarkoitetaan koko sitä aluetta, jolta keskus saa asiakkaansa ja jonne keskuksen vaikutus ulottuu. *Relatiivinen alue* on puolestaan se osa absoluuttisesta alueesta, jolla keskuksen vetovoima on suurempi kuin minkään sen kilpailijan. Puhuttaessa vaikutusalueesta tarkoitetaan yleensä keskuksen vaikutuskentän relatiivista osaa. Vaikutusaluetta on kutsuttu myös kauppa-alueeksi, markkina-alueeksi, talousalueeksi, liikennealueeksi

ja asiointialueeksi. Nimityksiin ovat vaikuttaneet tutkijoiden käyttämät rajauskriteerit ja rajaustulosten käyttötarkoituksetkin.

Keskusvoimakkuus

Keskusvoimakkuus on avainkäsite määritettäessä keskusten määrillä mitattavia eli kvantitatiivisia ominaisuuksia. *Keskusvoimakkuus* eli *sentraliteetti* kuvaa keskuksen tarjoamien palvelujen runsautta (esim. palvelutyyppeiden lukumäärä tai palveluja jakavien toimipisteiden lukumäärä) tai tutkimustehtävään valittua osaa keskustoiminnoista. Tällöin eniten käytetty keskustoiminnan ala on vähittäiskauppa. Keskusvoimakkuuden mittana ovat esiintyneet mm. vähittäiskauppojen lukumäärä, henkilökunnan määrä ja liikevaihto.

Kenttävoimakkuus

Asiointien suuntautumisen ohella tapana on selvittää myös asiointien useutta keskuksiin. Asiointitiheyksien avulla voidaan alueellisten ulottuvuuksien lisäksi kuvata ja analysoida myös vaikutusalueiden sisäistä vaihtelua, ns. *kenttävoimakkuutta*. Sillä tarkoitetaan keskuksen aiheuttaman vetovoiman suuruutta vetovoimakentän tietyssä pisteessä. Muita kenttävoimakkuuden mittaustapoja ovat esim. keskuksessa työssä käyvien suhteellinen osuus alueen (kunnan) työvoimasta, kunnan verotettavien tulojen määrä jaettuna väkiluvulla (= *ansiointensiteetti*).

Keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä

Kun keskuksat luokitellaan niiden palvelusisällön monipuolisuuden tai palvelusisällön volyymin eli keskusvoimakkuuden avulla ja keskusluokkia vastaavat relatiiviset vaikutusalueet sijoitetaan karttapohjalle, tuloksena on keskusten ja vaikutusalueiden muodostama systeemi, alueen *keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä*.

Tutkimustraditio

Keskus- ja vaikutusalue tutkimuksen traditio kokonaisuudessaan muistuttaa tuotteen elinkaarta käynnistymis-, kasvu-, kukoistus- ja hiipumisvaiheineen. Tradition sisällä on erotettavissa toisiinsa limittyviä painotusalueita.

Vaikutusalueita rajaamaan

Ensi vaiheessa tutkimus kohdistui vaikutusalueiden rajaamiseen ja rajausten kehittämiseen. Ensimmäiset kartoitukset Suomen asutuskeskusten vaikutusalueista tehtiin jo 1920-luvulla opiskelijoiden opinnäytteinä Helsingin yliopiston maantieteen professorin *Väinö Auerin* johdolla. Rajausten kehittely alkoi varsinaisesti *Reino Ajon* laajassa väitöskirjassa (1944) Tampereen liikennealueesta. Tutkimuksessa tiedusteltiin monipuolisen kysymyskaavakkeen avulla talousyksikköjen asiointien suuntautumista ja tiheyttä. Teoreettisen rajausten menetelmän perustana oli puolestaan havainto, että keskusten kenttävoimakkuus (ilmaistuna asiointensiteetin avulla) heikkenee keskuksesta etäännyttäessä. Tilastomatematiikan laskelmien tuloksena vaikutusalueen paikka voitiin määrittää kohtaan, jossa keskusten kenttävoimakkuutta kuvaavat profiilit leikkasivat toisensa.

Oiva Tuominen lähestyi keskusten ja vaikutusalueiden problematiikkaa aiempia tutkijoita kokonaisvaltaisemmin. Hän selvitti väitöskirjassaan (1949) Lounais-Suomen vaikutusalueiden muodostumista hyvin monipuolisen tiedusteluaineiston avulla esittäen vaikutusalueiden yhteenvetot kahdella hierarkiatasolla. Ylemmän tason muodostivat Helsinki, Tampere, Turku ja Pori, alemman tason muut tarkastelun kohteena olleet keskukset. Uutuutena ja esikuvana myöhemmille vastaaville esityksille oli asiointitiheyskartta, joka asiointialueiden ohella osoitti havainnollisesti kenttävoimakkuuden alueellisen vaihtelun. Tuominen kehitti lisäksi käyttökelpoiseksi osoittautuneen teoreettisen rajausten menetelmän. Siinä yksinkertaisella suhdelukutekniikalla määritetään vaikutusalueen (ympyrän kehän) paikka keskuksia yhdistävällä suoralla, jakoperusteena keskusten myymälälukumäärien neliöjuuret. Vaikutusalueanalyysin varjoon jäi ensimmäisen kerran Suomessa tehty keskusten luokittelu hierarkiaperiaatteen mukaan.

Empiiristen ja teoreettisten rajausten kehittelyssä saavutettiin edistysaskelia vielä 1960- ja 1970-luvuillakin liittyen lähinnä tietotekniikan tarjoamiin sovellusmahdollisuuksiin laajoja aineistoja käsiteltäessä ja teoreettisia rajausten menetelmiä tarkennettaessa.

Epäsuoriksi eli *välillisiksi* voidaan tulkita menetelmät, joissa vaikutusalueiden rajaaminen suoritetaan ihmisten, tavaroiden tai tiedon liikkumistarpeen seurausilmiöiden perusteella. Tällaisista esimerkkeinä mainittakoon sanomalehtien levikkitiedot, linja-autoliikenteen reittiverkot ja vuorotiheydet, verkkoryhmien välinen puhelinliikenne, vaikutusalueiden kokonaisvolyymi, taloudellinen etäisyys jne. Useimmat näistä menetelmistä ovat sidoksissa omaan aikaansa, mutta esimerkiksi sanomalehtien levikkitilastoja voidaan käyttää keskusten voimakkuuden ja vaikutusalueiden määrittämiseen tänäkin päivänä.

Pioneerivaiheen vaikutusalue tutkimuksissa oli yhteinen heikkous. Niissä keskukset olivat pääsääntöisesti samalla tavalla varteenotettavia, vaikka keskusten voimakkuus saattoi huomattavastikin vaihdella. Tutkimuksen seuraavan vaiheen tehtäväksi tulikin sen osoittaminen, että keskukset kuten myös vaikutusalueet ovat eritasoisia.

Keskushierarkiatutkimukset

Keskushierarkiatutkimuksen ensi askeleita otettiin oikeastaan jo Tuomisen väitöskirjassa, mutta varsinainen läpimurto tapahtui vasta sen jälkeen, kun Saksassa 1930-luvulla kehitetyt *Christallerin* ja *Löschin* klassilliset teoriat tulivat laajemmalti tunnetuiksi Suomessa. Käytännössä *Mauri Palomäen* Etelä-Pohjanmaalta tekemän väitöskirjatyön (1963) myötä alkoi keskushierarkioiden tutkimuksen valtakausi Suomessa. Väitöskirjassaan Palomäki kehitti ns. *enumeratiivisen luokittelumenetelmän*. Siinä ensimmäisenä vaiheena on inventoida (luetteloita) tutkimusalueen keskusten sisältämät palvelut. Niiden esiintymistiheyden perusteella voidaan nimetä kutakin keskusluokkaa edustavat tyypilliset palvelut keskustoiminnan aloittain. Keskusten toiminnan alat ovat: hallinto, tukkukauppa, vähittäiskauppa, kulttuuritoiminta, terveyden- ja sairaanhoito sekä muut palvelut. Keskuksen luokka määrittyy enemmistöperiaatteen mukaan: keskus sijoittuu siihen ylimpään luokkaan, jonka palveluista se kykenee tarjoamaan vielä vähintään puolet. Lopullinen luokitus tulos muodostuu toiminnan aloittain saatujen luokitus tulosten yhteenvetona. Vaikutusalueiden rajaamisessa Palomäki eteni vastaavasti palvelukohtaisista analyttisistä vaikutusalueista synteesisirajoihin kussakin luokassa. Näin Palomäki rajasi ensi kerran Suomessa tutkimusalueensa vaikutusalueet keskusluokitusta vastaavalla tavalla kaikilla hierarkiatasoilla.

Palomäen kehittämää keskusten palvelusisällön enumeratiivista luokittelumenetelmää soveltaen julkaistiin valtakunnansuunnittelutoimiston toimeksiannosta tehty ensimmäinen koko maan kattava tutkimus ”Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä” (1967), jolla tuli olemaan suuri merkitys juuri käynnistymisvaiheessa olleelle seutukaavoitustyölle.

Keskusverkon kvantitatiivinen analyysi ja optimointi

Keskus- ja vaikutusaluejärjestelmän poikkileikkausajankohtiin pitäytyvien luokittelujen ja kuvausten jälkeen keskeisiksi tutkimusaiheiksi nousivat: miten keskusverkko on kehittynyt, mitkä tekijät selittävät keskusverkon ominaisuuksia, millainen Suomen optimaalisen eli keskusten edellytyksiä vastaavan ideaalisen keskusverkon tulisi olla ja millainen tulevaisuuden keskusverkko tulisi mahdollisesti olemaan? Uuteen vaiheeseen siirtymistä edesauttoi tietokoneen ja tilastollisten menetelmien vakiintuminen aluetutkimuksen normaaliin arsenaaliin. Tutkimustoiminnassa elettiin *kvantitatiivi-*

sen vallankumouksen kehitysvaihetta alkaen 1960-luvun jälkipuolella ja huipentuen 1970-luvulla.

Vaasan kauppakorkeakoulun tutkimuslaitoksessa tehty *Mauri Palomäen* ja *Kauko Mikkosen* tutkimus ”Optimaalisen keskusverkon simulointi Suomeen” (1971) oli jatkoa valtakunnalliselle keskus- ja vaikutusaluejärjestelmätutkimukselle. Jatkotyö edustaa tyypillisimmillään keskusverkkotutkimuksen kvantitatiivista lähestymistapaa. Tutkimuksessa sovellettiin tilastomatemattisia menetelmiä keskusvoimakkuuksien vaihtelun selittämiseen ja niiden teoreettisten (optimaalisten) arvojen laskemiseen.

Keskus- ja vaikutusaluejärjestelmän ennustaminen

Optimointivaiheen luonteva jatko on keskus- ja vaikutusaluejärjestelmän ennustaminen. Ennustemenetelmät olivat perusteellisen testauksen ja kehittelyn kohteina *Kauko Mikkosen* silloisen Vaasan läänin alueelta tekemässä väitöskirjatyössä (1975). Keskusverkon kvantitatiivisia ominaisuuksia selittäviä malleja ja väestöennusteita hyväksi käyttäen johdettiin tutkimusalueen keskusjärjestelmä ennusteajankohtaan. Vaikutusalueet rajattiin teoreettisin perustein. Keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä oli tässä työssä osa *toiminnallisen aluerakenteen* laajempaa sisältöä, jonka muita elementtejä olivat liikenneväylät ja -tiheydet, väestön levinneisyys (väestöpistekartta) ja asiointitiheydet.

Perustutkimuksista sovelluksiin

Palomäen keskushierarkiatutkimus Etelä-Pohjanmaalta ja samanlaisella palveluja luettelevalla ja luokittelevalla menetelmällä tehty ”Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä” loivat perustan käytännön tarpeista lähtevälle tutkimustoiminnalle. Sisäasiainministeriössä luokitusmenetelmää kehitettiin seutukaavoituksen tarpeisiin siten, että keskusten lopullista luokkaa määritettäessä kunkin luokan tyypillisten palvelujen lisäksi otettiin huomioon keskukselta löytyvät ylemmäntasoiset palvelut samoin kuin aukot alempien luokkien palveluissa. Tällä enumeratiivisen luokitusmenetelmän muunnoksella seutukaavaliitot laativat säännöllisin välein palvelukeskusluokituksia. Vaikutusalueiden rajaaminen jäi keskusten luokitteluproseduurien varjoon, aiheesta kiinnostuneiden aluetutkijoiden ja muutaman seutukaavaliiton harrastuneisuuden varaan. Vaasan lääni oli tässä suhteessa erikoistapaus. Siitä lähemmin oman otsikon alla.

Traditio hiipuu

Keskusverkko vaikutusalueiden kanssa tai ilman muodosti lähes 20 vuoden ajan seutukaavoituksen rungon. Viimeinen seutukaavaliitoittain toteutettu keskusluokitus kuvaa 1980-luvun alkupuolen tilannetta. Keskusverkkotutkimuksen loppumiseen oli useita syitä. Hierarkkinen palvelukeskusverkko oli saanut ylikorostuneen aseman aluerakenteen kuvauksessa johtaen monissa kunnissa palvelupisteiden keruuseen yli taloudellisten resurssien. Palvelukeskusverkon kuvauksen ja kehityksen seurannan välineestä oli tullut aluesuunnittelun ohjauksen väline. Järjestelmän suhteellinen kuvaustapa aiheutti kuitenkin sen, että palveluvarustuksen noususta huolimatta keskuksen luokka saattoi jopa laskea seuraavassa inventointitilanteessa. Yleisemmällä tasolla keskusverkkotutkimuksen kritiikissä tuotiin esiin palveluihin pitäytyvän tarkastelun kapea-alaisuus. Hierarkkinen aluejärjestelmä ei kyennyt enää vastaamaan kansainvälistyvän ja verkottuvan tietoyhteiskunnan kehityspiirteitä.

Keskusverkkotradition tilalle etsittiin uusia kokonaisvaltaisempia *yhdyskuntajärjestelmän* kuvaus- ja seurantamalleja monissa seminaareissa ja tutkijatapaamisissa 1990-luvun alkupuolella. Korvaavaksi menetelmäksi on sittemmin muotoutunut alkujaan *Perttu Vartiaisen* (1995) kehittänyt *kaupunkiverkon kuvausjärjestelmä*. Menetelmä koostuu seuraavista ominaisuuksista: kaupunkiseutujen vahvuus eli koko ja keskusmerkitys, toiminnallinen erikoistuminen, osaamisperusta sekä kulttuuripalvelut ja kansainvälistyminen. Kukin osakokonaisuus sisältää useita muuttujia. Uusi menetelmä on nimensä mukaisesti tietyt vähimmäiskriteerit täyttävien kaupunkiseutujen poikkileikkauskuvausten ja kehityksen seurannan väline. Rajausta perustellaan kaupunkiverkon merkittävyydellä Suomen kehitykselle ja sen liittymistä Itämeren alueen ja Euroopan unionin kaupunkiverkoston kehittämiseen. Tarkastelun ulkopuolelle jää näin laajoja maaseutualueita keskuksineen. Näiden alueiden kannalta rajausta voidaan pitää puutteena mutta toisaalta menetelmän vaatiman työmäärän kohtuullistamisen näkökulmasta ymmärrettävänä.

Eräältä ominaisuudeltaan kaupunkiseutujen kuvausmenetelmä on yhteneväinen kapea-alaisemman edeltäjänsä palvelukeskusten luokitusmenetelmän kanssa. Se sopii olevan tilanteen erittelyyn ja tapahtuneen kehityksen seurantaan mutta ei sovi tulevan ennustamiseen. Siihen tarvitaan erilaista tutkimusotetta, tässä esityksessä aiemmin mainittuja ja kvantitatiivisia ennustemenetelmiä.

Aika näyttää, korvaako kaupunkiverkon uusi kuvausjärjestelmä lopullisesti vanhan palvelukeskusverkkotutkimuksen niin kuin sen tavoitteeksi on asetettu. Palvelukeskustutkimuksia ja vaikutusalueanalyysyjä edelleen kuitenkin tarvitaan, vaikka vanhan tutkimustradition päälle onkin jo kerrostunut uuden ajan vaatimia kuvausjärjestelmiä.

Asiointitutkimukset Pohjanmaan maakuntien alueella

Seutukaavoitus pääsi maassamme vauhtiin 1970-luvun alussa. Tähän vaiheeseen liittyi juuri työnsä aloittaneen Vaasan läänin seutukaavaliiton Vaasan kauppakorkeakoulun tutkimuslaitokselta tilaama laaja tutkimuskokonaisuus, jonka yhtenä teemana oli mm. Vaasan läänin 1970-luvun alun vaikutusalueiden selvittäminen. Esim. Palomäki oli kyselyssään käyttänyt kansakoulujen johtajaopettajia alueen väestön asiointikäyttäytymisen arvioijina, mutta 1970-luvun alussa kansakouluverkko osoittautui jollian harvaksi. Niinpä kysely päätettiin osoittaa suoraan kotitalouksille.

Tästä alkoi asiointitutkimusten sarja, jonka poikkileikkaustutkimukset on toistettu aina noin 10 vuoden välein eli vuosina 1971, 1980, 1991 ja 2000. Tutkimusten kohdealue on hieman vaihdellut eri poikkileikkaustilanteissa, mutta kaikissa kyselyissä on mukana ollut nykyisiin maakuntiin jakautunut vanha Vaasan lääni. Esim. vuoden 2000 kysely ulottui vanhan Vaasan läänin lisäksi Kala- ja Pyhäjokilaaksoon Oulun läänin puolella. Olennaista tutkimussarjan logiikassa on, että eri poikkileikkaustilanteista saadut tutkimustulokset ovat keskenään vertailukelpoiset. Tämän tavoitteen saavuttaminen edellyttää, että tutkimusaineistot on koottu aina mahdollisimman pitkälle samalla tavalla ja samanlaista kyselyformaattia käyttäen.

Pysyvien osuuksien lisäksi kuhunkin poikkileikkauskyselyyn on sisällytetty aina joitain uusia ajankohtaisia teemoja.

- Vuoden 1980 kyselyssä tällainen uusi teema oli: “Mitä ovat kuluttajien kannalta tärkeät hyödykkeet ja palvelut ja millainen on niiden saatavuus nykytilanteessa?” Ajankohtaiseksi aiheen teki silloinen uusi aluepoliittinen puitelaki, jossa yhtenä hyvinvointiin tähtäävänä tavoitteena mainittiin “tärkeiden palvelujen saatavuuden turvaaminen koko maassa tasapuolisesti”. Lain perusteluosassa tärkeitä palveluita luettiin yleispiirteisesti yleisotsikkotasolla, mikä viittasi enemmän intuitiiviseen päättelyyn kuin empiirisiin tutkimustuloksiin. Tutkimusaineiston avulla tärkeät palvelut tulivat täsmällisesti kirjatuiksi ja niiden saatavuus selvitettyksi tutkimusalueen kuntien ja sosiaaliryhmien tarkkuutta myöten. Toinen uusi teema vuoden 1980 kyselyssä oli “Maakuntaa pienempien aluekokonaisuuksien tiedostaminen”. Kysymyksen käytännönläheisenä tarkoituksena oli tuottaa tarkentavaa tietoa seutukaavaliiton alueen jakamiseksi maakuntaa pienempiin osa-alueisiin. Kysymys palveli myös tieteellistä motiivia. Maakuntaidentiteetistä ja siihen vaikuttavista tekijöistä oli tutkittua tietoa mutta ei maakuntaa pienemmistä osa-alueista.
- Vuoden 1991 kyselyn erityisteemana oli kysymys asumisviihtyisyyteen vaikuttavista tekijöistä ja tutkimusalueen osa-alueiden vetovoimaisuudesta potentiaalisina asuinseutuina. Kysymyskombinaatio toistettiin sellaisenaan vuoden 2000 kyselyssä, minkä ansiosta tätä tärkeää aihetta oli nyt mahdollisuus lähestyä dynamisesta näkökulmasta.

- Vuoden 2000 kyselyssä täysin uutena aiheena olivat verkkoasioinnit. Yhteiskunnan digitalisoitumisen nopeudesta kertoo puhuttelevaa kieltään se tosiasia, että vajaa 10 vuotta aikaisemmin verkkoasioinnit eivät olleet mitenkään esillä. *World Wide Web*, internetin tärkein komponentti, esiteltiin Cernissä ensimmäisen kerran juuri 1991, ja internetin maailmanvalloitus käynnistyi varsinaisesti 1993. Tänä päivänä verkon kautta asiointi kotona päätteellä on varteenotettava vaihtoehto asioiden hoitoon.

Internet-yhteys on tullut tärkeäksi välineeksi myös tutkimuskyselyjen suorittamisessa. Ongelmana kuitenkin on, että verkon kautta voidaan tavoittaa vain ne, joilla internet-yhteys on. ”Digitaalinen kuilu” (*Digital divide*) on tosiasia ja se vain syvenee, kunnes uuden informaatio- ja kommunikaatioteknologian ulkopuolelle jäänyt tai jättäytynyt sukupolvi on väistynyt. Tämä tosiasia tarkoittaa myös sitä, että edellä kuvattuja asiointikyselyjä jatkettaessa internet-kyselyvaihtoehto ei voi tulla kysymykseen, mikäli tavoitellaan vertailtavuutta tutkimussarjan aikaisempiin kyselyihin.

Yhteenvedon voidaan todeta, että entisen Vaasan läänin alueelta noin kymmenen vuoden välein tehdyt asiointitutkimukset muodostavat maailmanlaajuisestikin ainoalaatuisen tutkimussarjan. Tutkimussarja ei olisi voinut toteutua, ellei se tarjoaisi runsain mitoin tieteellisissä haasteita ja mahdollisuuksia dynaamiseen tutkimusotteeseen ja ellei tutkimusten tuottamalla tiedoilla ja tuloksilla olisi kysyntää yliopiston toimintaympäristössä.

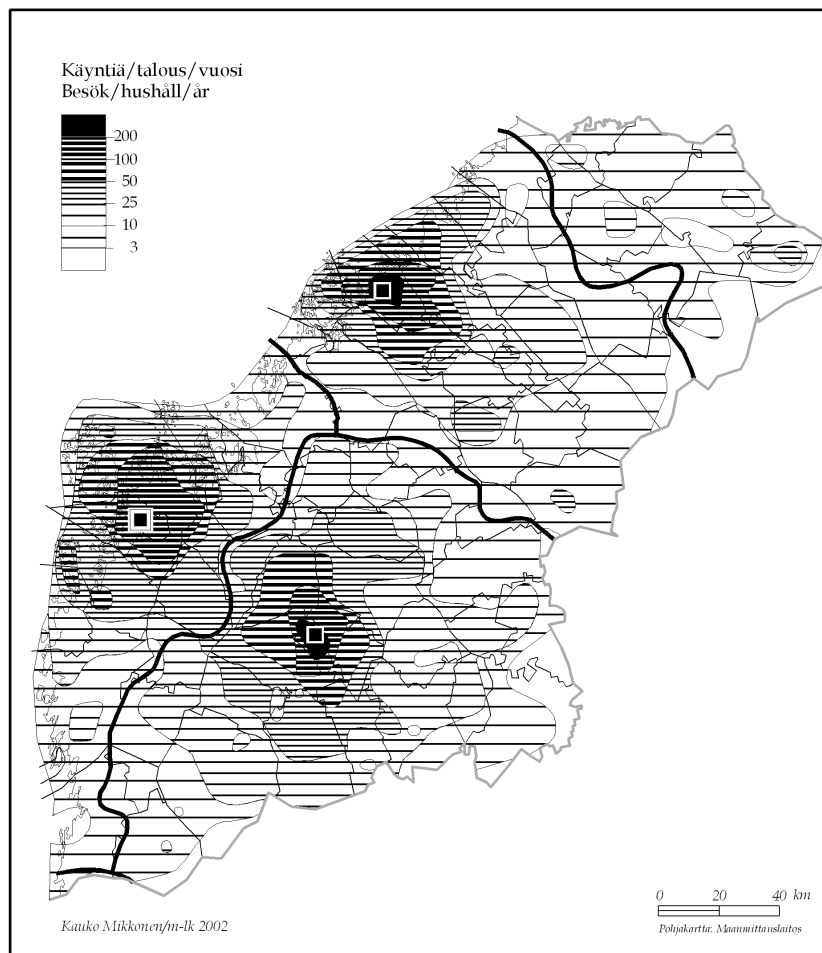
Asiointitutkimusten hyödyntämiskohteita

Tutkimustulosten hyödyntämisen luonne on tutkimussarjan edetessä muuttunut. Painopiste on siirtynyt alkuperäisestä keskus- ja vaikutusalueen selvittämisestä soveltamiskelpoisen tiedon tuottamiseen kaupan ja palvelualan yritysten ja julkisorganisaatioiden tarpeisiin – ajankohtaisten tieteellisten aiheiden ohella. Tutkimustiedon sovellusalueita ovat muun muassa:

1. Kaupan ja palvelualan yritysten tarpeet: asiakaspohjan laajuus (markkinapotentiaali), palvelutarjonnan markkina-aukot, mainonnan kohdealue ja -ryhmät.
2. Kuntasuunnittelu: esim. palvelujen saatavuus ja kehittämistarpeet, asiakasvirtojen vuoto.
3. Asiointialueiden hyödyntäminen julkisorganisaatioiden aluejakoja tarkistettaessa ja yhtenäistettäessä.
4. Aluehallintoon ja -lainsäädäntöön liittyvät ajankohtaiset erilliskysymykset.

Esimerkkinä asiointitutkimuksen hyödyntämisestä mainittakoon seuraava tapaus. Esko Ahon hallitus teki 8.7.1992 periaatepäätöksen Suomen jakamisesta 19 *toiminnallistaloudelliseen maakuntaan*. Tällöin Kyrönmaan kunnat Laihia, Vähäkyrö ja Isokyrö määriteltiin – lähinnä kielipoliittisin perustein – kuuluviksi Seinäjoki-keskeiseen Etelä-Pohjanmaahan. Kun valtioneuvosto seuraavana vuonna (9.9.1993) päätti Vaasan läänin seutukaavaliiton jakamisesta kolmeen osaan, Kyrönmaan kunnat sijoitettiin Vaasan rannikkoseutuun. Ratkaisua puolsivat sekä työssäkäyntitilasto että vuoden 1991 asiointifrekvenssikartta, jonka mukaan Laihia ja Vähäkyrö kuuluivat kiistatta Vaasan asiointialueeseen Isonkyrön jakautuessa Vaasan ja Seinäjoen alueiden kesken.

Kuvassa 1 on esimerkki asiointifrekvenssikartasta.

Kuva 1. Vaasaan, Seinäjoelle ja Kokkolaan suuntautuvien asiointien tiheydet ja relatiiviset asiointialueet vuonna 2000.

Puuttuva lenkki: ”Suomen toiminnallisen aluerakenteen kausaalianalyysi ja ennustaminen”

Keskus- ja vaikutusalueutkimuksen traditiota esiteltäessä sen viimeisenä loogisena vaiheena mainittiin *toiminnallisen aluerakenteen ennustaminen*. Tämä aihe oli keskiössä Vaasan lääniä koskeneessa väitöskirjatyössä (1975) mutta jäi tuolloin koko maahan laajennettuna työnä tekemättä. Tutkimusaihe nousi pitkän hiljaiselon jälkeen uudelleen esille, kun eduskunnan valtiontilintarkastajat ilmaisivat kiinnostuksensa Suomen toiminnallisen aluerakenteen tulevaisuudesta. Tätä seuranneen tutkimusproessin lopputuloksena oli *Kauko Mikkosen* tieteellinen esitys otsikolla ”Suomen toiminnallisen aluerakenteen kausaalianalyysi ja ennustaminen” (2007).

Aluerakenteen kausaalianalyysi tarkoittaa kvantitatiivista syy–seuraustutkimusta. Se edellyttää valintoja sekä keskusvoimakkuuden että sen vaihtelua selittävän väestöpohjajuuttujan mittaustavasta ja alueyksiköistä, joiden mukaan mittaukset suoritetaan.

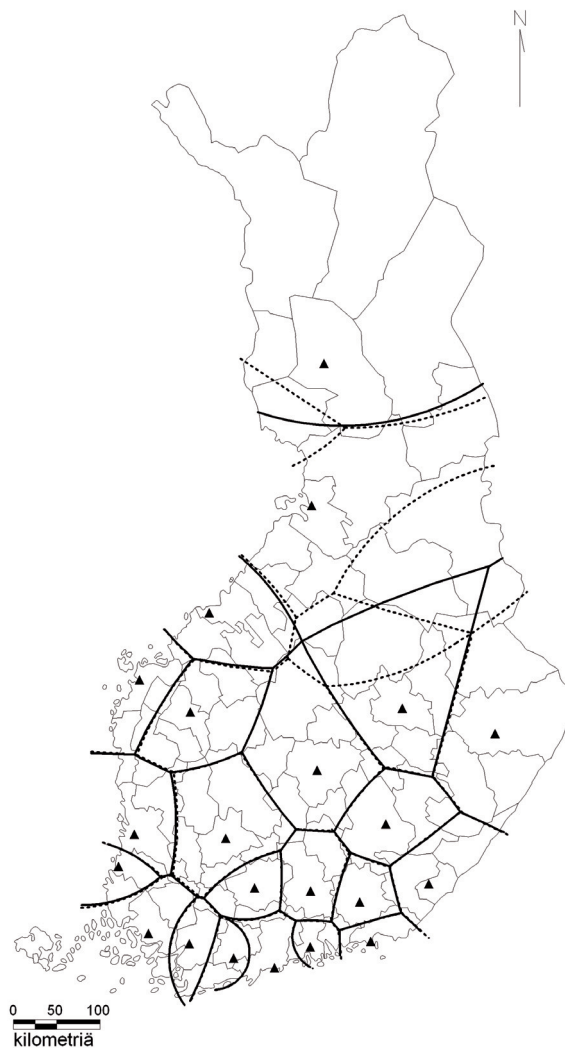
Keskus on hallinnollisista rajoista riippumaton palvelutoimintojen sijaintipaikka. Tällä tarkkuudella ei ole tilastoitua faktaa saatavilla. Lähimmäksi keskuksen käsitettä tulee taajama, mutta Suomen koko taajamaverkon käsittely ei voinut tulla kysymykseen liian hienojakoisena koko maata käsittelevässä tutkimuksessa. Tutkimuksen analyysissä oli turvaututtava tilastokeskuksen tilastoihin ja sen käyttämiin alueyksiköihin. Kyseen tulevat tällöin lähinnä peruskunnat, niistä yhdistelemällä saadut seutukunnat ja maakunnat. Keskeiseksi alueyksikköpohjaksi valittiin seutukunta, perusteena mm. tarkastelutarkkuuden optimaalisuus liian tiheäsilmäisen kuntajaon ja yleispiirteisen maakuntajaon välissä. Suomessa oli 77 seutukuntaa vuonna 2006. Tutkimusyksikön tarkentuessa keskukselta seutukuntaan terminologiassa on keskusvoimakkuuden asemesta johdonmukaisempaa käyttää ilmaisua *aluevoimakkuus*.

Tutkimuksessa käytettiin kahta eri indikaattoria aluevoimakkuuden kuvaajana, vähittäiskaupan liikevaihtoa ja palvelusektorin toimipaikkojen määrää. *Vähittäiskaupan liikevaihto* on luonteeltaan traditionaalinen keskusten voimakkuutta mittaava muuttuja. Se soveltuu hyvin toiminnallisen aluerakenteen kuvauksen ja analysoinnin kohteeksi, sillä vähittäiskauppa on se keskuspalvelujen toiminta-ala, joka aiheuttaa eniten asiointimatkoja keskuksiin. *Palvelusektorin toimipaikkojen määrä* kuvastaa puolestaan alueen palvelukykyä mahdollisimman monipuolisesti kuten perinteisessä enumeratiivisessa luokittelussakin mukaan lukien julkissektorin hallintopalvelut.

Keskusvoimakkuutta selittävän väestöpohjan määrittämisessä oikeaoppinen menettely olisi laskea väestöpohja siltä alueelta, jolta keskus saa asiakkaansa eli sen laajimmalta vaikutusalueelta ja lisäksi painottaa vaikutuskentän eri etäisyysvyöhykkeillä

asuvien määrää asiointifrekvenssifunktiosta laskettavilla kertoimilla. Tässä tutkimuksessa väestöpohjan oikeaoppisesti laskutavasta jouduttiin tinkimään, koska käytettävissä ei ollut tutkimuksen tarpeisiin sopivia koko maan kattavia vaikutusalueerajauksia puhumattakaan asiointifrekvensseistä. Niinpä väestöpohjien laskentaperustaksi valittiin lähinnä sopivat alueyksiköt eli samat kuin alueellisia voimakkuuslukujakin lasketassa, seutukunnat. Väkilukutiedot saatiin seutukunnittain tilastokeskuksen tilastoista niin nykytilanteesta kuin ennusteajankohdastakin (2040).

Kuvassa 2 on esimerkkinä tason IV aluekeskusten ja vaikutusalueiden verkko.

Kuva 2. Suomen aluekeskusten ja vaikutusalueiden verkko tasolla IV vuonna 2005 (katkoviiva) ja 2040 (ehjä viiva) palvelutoimipaikkojen lukumäärien perusteella.

Tilastomatemaattisilla malleilla ennustettujen aluevoimakkuuksien luokittelu tuotti kolme varsin lähelle toisiaan päätynyttä luokitustulosta. Niiden yhdistelmänä oli Suomen toiminnallisen aluejärjestelmän hierarkkinen lopputulema 2040 seutukuntien tarkkuudella esitettynä. Ennustettuja aluevoimakkuuksia (palvelutoimipaikkojen lkm:t) ja perinteisiä rajauskaavoja käyttäen hierarkiatasoille II, III, IV ja V piirrettiin teoreettiset vaikutusalueajat. Käytännön rajausoperaatio tapahtui tietokoneelle ohjelmoidun piirrosohjelman avulla. Tasolla I eli pääkaupunkitasolla rajausoperaatiota ei tarvita, koska koko maa kuuluu Helsingin seutukunnan vaikutusalueeseen. Alin hierarkiataraso eli taso VI sisältää puolestaan kaikki 77 seutukuntaa, joten niiden likimääräiseksi vaikutusalueverkoksi tulkittiin seutukuntajako.

Lähteet

Ajo, Reino (1944). Tampereen liikennealue. *Helsingin yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja* 11.

Auer, Väinö (1936). Suomen asutuskeskusten talousalueista. *Terra* 48: 3, 163–172.

Lehmusto, Mauri (1973). Vaasan läänin toiminnallinen aluerakenne, 1970-luvun alun tilanne. *Vaasan kauppakorkeakoulun julkaisuja. Tutkimuksia* 18.

LTT = Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos (1967). Suomen keskus- ja vaikutusaluejärjestelmä. *Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja A:19*.

Mikkonen, Kauko (1975). Causal analysis of the system of central places and prediction of functional regional structure in the administrative province of Vaasa, Finland. *Fennia* 138.

Mikkonen, Kauko (1983). Kuluttajien asiointikäyttäytyminen Vaasan läänissä. Tärkeät palvelut ja niiden saatavuuden kokeminen 1980. *Vaasan korkeakoulu, Länsi-Suomen taloudellinen tutkimuslaitos. Julkaisuja* No 9.

Mikkonen, Kauko (1986). Maakuntaa pienempien aluekokonaisuuksien tiedostaminen. *Terra* 98:1, 29–44.

Mikkonen, Kauko (2003). Kuluttajakäyttäytyminen informaatioyhteiskunnassa. Verkoasioinnit. *Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia* 251.

Mikkonen, Kauko (2004). Asumisviihtyisyys ja alueiden vetovoima Pohjanmaalla. *Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia* 261.

Mikkonen, Kauko (2007). Suomen toiminnallisen aluerakenteen kausaalianalyysi ja ennustaminen. *Vaasan yliopiston julkaisuja. Tutkimuksia* 280.

Palomäki, Mauri (1963). The functional centers and areas of South Bothnia, Finland. *Fennia* 88:1.

Palomäki, Mauri & Kauko Mikkonen (1971). Optimaalisen keskusverkon simulointi Suomeen. *Valtakunnansuunnittelutoimiston julkaisusarja A:25*.

Tuominen, Oiva (1949). Das Einflussgebiet der Stadt Turku. Im System der Einflussgebiete SW-Finnlands. *Fennia* 71:5.

Vartiainen, Perttu (1995). *Kaupunkiverkko. Kuvausjärjestelmän kehittäminen kansallisiin ja kansainvälisiin tarpeisiin*. Tutkimusraportti 3. Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto, Helsinki.

Vartiainen Perttu & Janne Antikainen (1998). Kaupunkiverkkotutkimus 1998. *Kaupunkipolitiikan yhteistyöryhmän julkaisu* 2/98.

LIIKENNE JA YMPÄRISTÖ – KOHTI EKOLOGISTISEMPAA AJATTELUTAPAA

Marianne Haapala

Liikennejärjestelmät ja logistiikka sekä toisaalta ympäristönäkökulma ovat jo pitkään kuuluneet Vaasan yliopiston aluetieteen opetuksen ja tutkimuksen painopistealueiden sisältöön. Tässä luvussa sivutaan näitä elementtejä tarkastelemalla liikenteen ja kuljetusten lisääntymisestä aiheutuvia ympäristövaikutuksia, ympäristötietoisuuden kasvua sekä ympäristönäkökulman roolia yritysten päätöksenteossa erityisesti logistisesta näkökulmasta katsottuna.

Liikenne ja ympäristö

Ihmisten, tavaroiden ja tiedon liikkumista palveleva liikenneinfrastruktuuri ja toimivat kuljetukset ovat kautta aikojen olleet yhteiskunnan, elinkeinoelämän ja kansalaisten toiminnan perusedellytyksiä. Liikenteen merkitys ympäröivälle yhteiskunnalle on monitahoinen. Liikenneinfrastruktuuri on taloutta ylläpitävä sekä alueita yhdistävä ja sitä kautta aluerakennetta koossa pitävä voima. Lisäksi liikenteen merkitys historiallisena, sosiaalisena, poliittisena ja ympäristöllisenä tekijänä on kiistaton. (Rodrique, Comtois & Slack 2006: 1–5.)

Taloudellisen kehityksen, työssäkäynnin ja vapaa-ajan lisääntymisen myötä väestön matkustustarve on jatkuvasti kasvanut. Kansainvälistymisen, tuotantojärjestelmän muutosten, verkostoitumisen sekä varastotaloudesta virtatalouteen siirtymisen seurauksena yritykset kuljettavat tavaroita yhä tiheämmin ja pienempinä määrinä. Tämä on johtanut nopeiden ja joustavien liikenneyhteyksien, kuten maantie- ja lentoliikenteen kysynnän voimakkaaseen lisääntymiseen.

Kehitys on yleisesti ottaen edennyt samalla tavalla kaikkialla Euroopassa ja useimmissa kehittyneissä ja kehittyvissä teollisuusmaissa (European Union 2008). Esimerkiksi EU-maiden henkilöliikenne ja tavaraliikenne ovat yli kaksinkertaistuneet kuluneiden kolmenkymmenen vuoden aikana. Tästä kasvusta valtaosa on tapahtunut maantieliikenteessä. Rautateillä kuljetetaan sen sijaan jopa vähemmän ihmisiä ja tavaraa kuin pari–kolmekymmentä vuotta sitten. Tilanteeseen ei ole näkyvissä muutosta, sillä edellä kuvattujen trendien on otaksuttu jatkuvan eri puolilla maailmaa.

Henkilö- ja tavaraliikenteen jatkuvalla lisääntymisellä ja kuljetusmuodoittaisella vääritysmällä on haittapuolensa. Ihmisten ja taloudellisen kehityksen tarpeita vastaamaan kehittynyt liikennejärjestelmä on yhä merkittävämpi uhka ympäristölle. Myös liikenteen ruuhkautuminen koetaan useimmissa teollisuusmaissa jatkuvasti pahenevana ja taloudellista kilpailukykyä uhkaavana riskinä. Erityisesti maantieliikenteen räjähdysmäinen lisääntyminen on saavuttanut ympäristön ja ihmisten hyvinvoinnin kannalta paikoin jopa hälyttävänä pidettävän tason.

Liikenteen ympäristövaikutukset ovat laajuudeltaan paikallisia, alueellisia tai globaaleja, luonteeltaan välittömiä tai välillisiä vaikutuksia ihmisiin, luontoon, yhdyskuntiin, maisemaan, kulttuuriperintöön sekä luonnonvarojen käyttöön. Liikenne on mm. yksi ilmaston lämpenemistä ja kasvihuoneilmiötä aiheuttavien hiilidioksidipäästöjen merkittävimmistä ja nopeimmin osuuttan kasvattaneista lähteistä. Liikenneperäisten CO₂-päästöjen osuus on keskimäärin runsas neljännes kaikista hiilidioksidipäästöistä, joista maantieliikenteen osuus on noin neljä viidesosaa. Liikenteen osuus typen oksidipäästöistä on alueesta riippuen yli puolet ja rikkidioksidipäästöistä vajaa kymmenesosa. Liikenne levittää ilmakehän kautta myös monia muita terveydelle haitallisia kaasumaisia ja hiukkamaisia yhdisteitä (hiilimonoksidi, hiilivedyt, erilaiset hiukkaset), jotka muodostavat merkittävän ongelman erityisesti tiheään liikennöidyillä alueilla. Päästöjen ohella liikenteen haittavaikutuksia ovat melu, haju ja värinä. Liikennesektori on myös varsin huomattava luonnonvarojen kuluttaja ja uhka luonnon monimuotoisuuden eli biodiversiteetin säilymiselle. Liikennesektorilla syntyy lukuisia määriä erilaisia jätteitä, kuten maamassoja, suolaa, metalliromua, renkaita, öljyä ja akkuja. Unohtaa ei sovi myöskään liikenteen, erityisesti tieliikenteen onnettomuuksista yhteiskunnalle aiheutuvia seurauksia. (European Union 2008; LIPASTO 2008.)

Ympäristötietoisuus vahvistuu

Liikennemäärien lisääntymisen rinnalla ja osittain siitä johtuvana tekijänä yleinen huoli ympäristön hyvinvoinnista on jatkuvasti lisääntynyt. Ympäristön hyvinvointiin ja ympäristökysymyksiin alettiin kiinnittää huomiota erityisesti 1960-luvulta lähtien, samalla kun ympäristötietoisuus kasvoi osana laajempaa arvomuutosta ja ympäristöliikkeitä alkoi vähitellen voimistua ja politisoitua.

Ympäristötietoisuuden kehittyminen on ollut erityisen ripeää 1980-luvulta tähän päivään saakka. Kestävän kehityksen politiikka on muotoutunut vähitellen yhä kattavammaksi ja monipuolisemmaksi kansainväliseksi, kansalliseksi ja paikalliseksi tavoitetilaksi, jossa liikenne muodostaa yhden merkittävimmistä painopistealueista. Kioton ilmastokokouksessa vuonna 1997 solmittu maailmanlaajuinen pöytäkirja kasvihuonekaasujen vähentämiseksi ja sitä kautta ilmastomuutoksen hidastamiseksi koskee sek

keskeisesti myös liikennesektoria. Näiden yleisten strategioiden lisäksi suuri merkitys on ollut niillä lukuisilla yksittäisillä alueellisesti, päästöryhmittäin tai ympäristövai-
kutuksiltaan rajatuilla sopimuksilla, raporteilla sekä seurantakokouksilla, jotka kukin omalta osaltaan ovat tähdänneet ja tähtäävät kestäväen kehityksen tavoitteiden saavut-
tamiseen.

Kestäväen kehityksen yhteiskunnan tavoitteena on mahdollistaa sujuva, turvallinen ja mahdollisimman vähän ympäristöä saastuttava liikenneinfrastruktuuri. Tavoitteisiin on pyritty monin sekä kansainvälisin että kansallisin keinoin muun muassa ajoneuvo- ja polttoaineteknologisen kehitystyön, erilaisten säädösten, direktiivien, sopimusten sekä taloudellisen ohjauksen ja hinnoittelun avulla. Samalla ponnistelut liikenteen siirtämi-
seksi ympäristölle vähemmän haitallisten liikennemuotojen suuntaan ovat jatkuvasti lisääntyneet. Näitä pyrkimyksiä on tavoiteltu mm. yleiseurooppalaista liikennepolitiikkaa koskevissa toimintasuunnitelmissa (=Liikenteen Valkoiset kirjat) ja kaikki liikenne-
muodot sisältävän Euroopan laajuisen liikenneverkon eli TEN-verkon (Trans European Networks) luomisessa.

Vihreät arvot ovat tulleet keskeiseksi osaksi paitsi yhteiskunnallista myös liike-elämän päätöksentekoa (mm. Lindholm 2008). Yritystoiminnan aktivoituminen ympäristökysymyksille alkoi käytännössä lakisäateisten ympäristövaatimusten kiristymisen myötä 1960-luvulla. Reaktiot etenivät puolustautumisesta vaurioiden korjailuun ja puhdistus- eli niin sanottujen piipunpääteknologioiden kautta vähitellen ympäristöongelmien syiden selvittelyyn. Varsinainen läpimurto tapahtui kuitenkin vasta 1990-luvulla kuluttajien ja muiden sidosryhmien ympäristötietoisuuden lisääntymisen myötä. Yrityksissä alkoi syntyä tarve sekä ympäristön huomioivalle liiketoiminnalle että ympäristöä säästävien tuotteiden kehittämiseksi kestäväen kehityksen mukaisesti. Tämä edellytti yrityksiltä uudentyyppisen osaamisen hankkimista kilpailukykyä säilyttämiseksi. Kehityksen seurauksena erilaiset liikkeenjohtoa ja ympäristöasioita yhdistävät toimintatavat kuten ympäristöjohtaminen, ympäristöasioiden hallinta ja siihen liittyvät erilaiset järjestelmät, elinkaarianalyysit, ympäristöraportoinnit ja ympäristölaskenta ovat saavuttaneet yrityksissä yhä merkittävämmän aseman. Tänä päivänä ympäristö nivoutuu osaksi kaikkea yritystoimintaa ja merkitsee rajoitusten sijasta yhä enemmän myös taloudellista hyötyä ja kilpailukykyä. Ympäristön huomioiminen merkitsee samalla myös logististen ympäristövaikutusten huomioimista.

Kuljetusten merkityksestä

Miksi tavaroita sitten kuljetetaan siinä määrin, että siitä aiheutuu niin paljon haittaa ympäristölle? Yksi syy löytyy luonnollisista taloudellisista tehokkuusvaatimuksista, jotka nähdään yhtenä kehittyväen yhteiskunnan peruspilareista. Kuljetustarve ja talou-

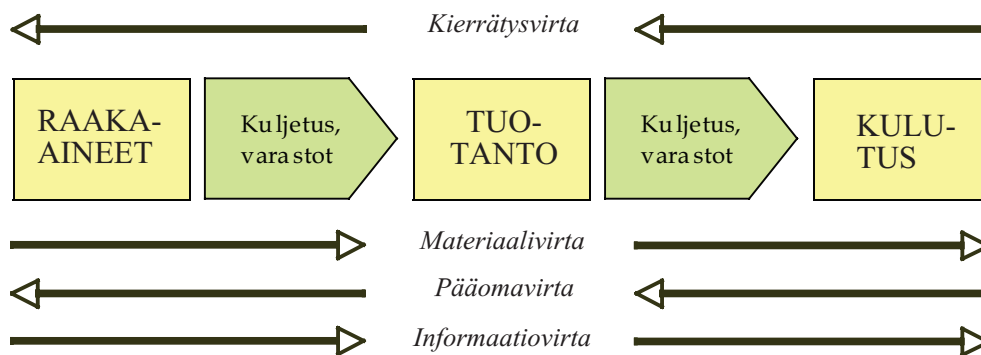
dellinen kehitys ovat välittömässä riippuvuussuhteessa keskenään. Talouskasvua seuraa lähes aina liikennetarpeiden kysynnän kasvu paitsi tavara- myös henkilöliikenteessä. Toisaalta yritysten kansainvälistyminen ja markkina-alueiden laajentuminen yhdistettynä yritysten tuotantorakenteessa ja toimintatavoissa tapahtuneisiin muutoksiin ovat johtaneet samaan suuntaan.

Kuljetukset ovat kautta aikojen olleet yksi merkittävimmistä ja eniten kustannuksia aiheuttavista tekijöistä yritysten jokapäiväisessä toiminnassa. Samalla niillä on ollut keskeinen vaikutus, kun yritykset ovat etsineet itselleen edullista sijaintipaikkaa. Jo teollisuuden klassinen sijaintimalli (Weber 1909) perustui tuotantopisteen, raaka-ainepisteiden ja markkinoiden välisten kuljetuskustannusten minimointiin ja sitä kautta optimaalisen sijaintipaikan löytämiseen. Teollisuuden jalostusasteen kohoaminen ja alihankintatoiminnan lisääntyminen yhdessä JIT (just-in-time) -tuotantomuodon yleistymisen kanssa ovat vähitellen johtaneet siihen, että kuljetusten nopeus- ja laatuvaatimukset ovat kasvaneet kustannuksia merkittävämmäksi tekijäksi. Tämä näkyy juuri nopeiden ja joustavien maantiekuljetusten voimakkaana lisääntymisenä. Kehitys on samalla merkinnyt asteittaista siirtymistä perinteisestä weberiläisyydestä kohti joustavampia verkkomaisia lähestymistapoja. Samalla pelkän kuljettamisen sijaan on ruvettu puhumaan yleisemmin logistiikasta eli koko toimitusketjun optimaalisesta hallinnasta.

Käsite *logistiikka* liittyy kiinteästi yrityksen liiketoimintaympäristössä tapahtuneisiin muutoksiin. Sana on alun perin lähtöisin ranskankielisestä sotajoukkojen huoltoa tarkoittaneesta sanasta ”loger”. Liiketaloudelliseksi termiksi logistiikka omaksuttiin vasta 1960-luvulla. Aluksi sillä ymmärrettiin lähinnä vain lopputuotteiden kuljetuksia sekä jakeluun liittyvää varastointia. Tänä päivänä logistiikalla tarkoitetaan huomattavasti kokonaisvaltaisempaa toimintaa.

Toimivan logistiikan avulla pyritään maksimoimaan taloudellinen hyöty tuotteista tai materiaaleista saamalla ne oikeaan paikkaan, oikeaan aikaan mahdollisimman taloudellisilla kustannuksilla. Kansainvälisen logistiikan edistämisjärjestön The Council of Logistics Managementin määritelmän mukaisesti logistiikka on toimitusketjujen hallintaa, jossa raaka-aineiden hankintaa, lopputuotteen tuottamista ja jakelua kulu- tusmarkkinoille tarkastellaan jatkuvana, toisiaan seuraavien toimintavaiheiden virtana. Verkostoitumisen edetessä ei kuitenkaan puhuta enää pelkästään yhden yrityksen logistiikasta, vaan saman toimitusketjun yritysten tai jopa kokonaisten toimitusverkkojen keskinäisestä yhteistyöstä, jonka tavoitteena on asiakkaan tarpeet tyydyttävä, kaikille toimitusverkon toimijoille lisäarvoa tuottava mahdollisimman optimaalinen lopputulos.

Logistiikan keskeisen perustan muodostavat yrityksessä ja yritysten välillä tapahtuva tavaroiden siirto ja siihen kiinteästi liittyvä informaatio-, pääoma- ja kierrätysvirta ja hyvin moninainen päätöksenteko (esim. Liikenne- ja viestintäministeriö 2001). Informaatiovirta tiedonhallintoineen ja oikeine ajoituksineen on koko logistisen prosessin liikkeellepaneva ja prosessia ylläpitävä voima. Materiaalivirta sisältää lähinnä tavaroiden kuljettamista, varastointia, terminaalitoimintoja ja pakkausta. Pääoma- eli rahavirta on hankinnoista suoritettu vastike. Neljäs virta eli kierrätysvirta on nousemassa yhä tärkeämmäksi ympäristötietoisuuden lisääntymisen myötä. (Kuva 1.)

Kuva 1. Logistiikan virrat.

Liikenteen ja tavarakuljetusten ja niistä aiheutuvien ympäristöhaittojen voimakas lisääntyminen yhdistettynä ympäristötietoisuuden korostumiseen ovat johtamassa siihen, että ympäristövaikutukset ovat nousemassa myös yhä merkittävämmäksi logistiseksi toiminnoksi kuljetusten tehokkuuden, laadun ja taloudellisuuden rinnalle. Niin yhteiskunta kuin muut sidosryhmät vaativat aikaisempaa ympäristöystävällisempiä toimintatapoja myös logistiikalta. Ympäristöjohtamisen lyhyen historian aikana usein juuri logistiikka on ollut se osa-alue, joka on saanut kaikkein vähiten yritysten huomiota tässä mielessä. Täytyy kuitenkin muistaa, että logististen ympäristövaikutusten huomioimatta jättäminen voi pahimmassa tapauksessa jopa romuttaa yrityksen ympäristöimagon. Samalla tavoin kuin logistiikka, myös ympäristöjohtaminen on kokonaisvaltaista toimintaa, jossa yhdellä osa-alueella säästäminen voi johtaa kokonaistavoitteiden kariutumiseen.

Käsitteellä *ekologiistiikka* on tulevaisuudessa todennäköisesti yhä keskeisempi rooli yritysten logistisessa päätöksenteossa ja kilpailukykyyn edistämässä. Ekologiistiikka on yleensä määritelty kestävä kehityksen mukaiseksi logistiikaksi, jossa logistiset ratkaisut optimoidaan koko toimialan arvoketjujen eri osien ja keskinäisten vuorovaikutusten perusteella. Taloudellisten näkökohtien tarkastelun rinnalla otetaan huomioon myös ympäristösuojelulliset ja yhteiskunnalliset sekä yksilöön kohdistuvat vuorovaikutukset ja arvot aina alkutuotannosta tuotteen loppukäyttöön saakka.

Vihreämmän logistiikan kehittämisessä keskitytään usein pääasiassa kuljetuksiin ja niiden ympäristövaikutusten vähentämiseen. On kuitenkin muistettava, että kuljetaminen on vain yksi osa moniportaista logistiikkaketjua. Myös varastointi- ja terminaali-toiminnot, pakkaaminen, logistiikasta syntyvät jätteet sekä logistiikan tarvitseman energian tuotanto aiheuttavat mitä erilaisimpia ympäristöhaittoja. Lisäksi kuljetusten ympäristövaikutuksia tarkasteltaessa tulisi huomioida myös varsinaista kuljetussuoritetta edeltävien ja sitä seuraavien vaiheiden rasitukset ympäristölle. Ekologistiikassa, samoin kuin logistiikassakin, on verkostoitumisen edetessä kyse yhä enemmän toimitusketjujen ja toimitusverkkojen keskinäisestä päätöksenteosta. (Suutari 1999.)

Miten yritykset sitten voisivat omalta osaltaan vaikuttaa logististen ympäristövaikutustensa vähentämiseen? Yksittäisten yritysten kannalta tämä voisi tarkoittaa esimerkiksi kuljetustarpeen minimointia jakeluverkon tehokkaan suunnittelun ja logistiikan kokonaishallinnan avulla. Esimerkiksi tuotantolaitosten ja varastojen määrän ja sijoittamisen suunnittelulla, vajaiden kuljetusten karsimisella, kuljetusten yhdistämisellä ja pakkaustoiminnan kehittämisellä voidaan vähentää ympäristölle aiheutuvia haittoja. Kuljetusvälineen valinta voidaan suorittaa ympäristöystävällistä vaihtoehtoa suosivalta tavalla. Ajotapakoulutus, vaihtoehtoisten polttoaineiden käyttö ja ajoneuvokantaan panostaminen vaikuttaa kuljetuksista aiheutuviin päästöihin. Myös alihankkijoilta ja kuljetuspalvelujen tarjoajilta voidaan vaatia sitoutumista ympäristöystävälliseen logistiikkaan. Kierrätyksen lisääntyminen aiheuttaa puolestaan jätehuollon, kierrätyksen ja raaka-aineiden hankinnan logistiikkaan kehittämistarvetta.

Ensimmäiset merkit kuljetusten ympäristövaikutusten painoarvon lisääntymisestä yritysten päätöksenteossa on ollut nähtävissä jo 1990-luvulta lähtien. Heräävä kiinnostus on johtanut kuljetusten ympäristövaikutusten hallinnan tehostamiseen muun muassa kuljetusmuodon ja -reitin valinnan sekä erilaisten kuljetusten päästöjä ja energiankulutusta mittaavien menetelmien kehittämisen kautta. Ensimmäisiä innovaattoreita löytyi lähinnä metsä-, kemian- ja elintarviketeollisuuden piiristä. Sama näkyi myös useimpien liikennelaitosten ja kuljetusyrietysten tietoisista pyrkimyksistä parantaa kilpailukykyään ympäristöystävällisyyttään lisäämällä.

2000-luvulle tultaessa logistinen ympäristötietoisuus oli saanut jo jonkinasteisen ”jalansijan” useimmissa suomalaisissa toimipaikoissa. Tämä oli pääteltävissä Vaasan yliopiston aluetieteen oppiaineen vuonna 2000 kaikille yli 100 henkilöä työllistävälle teollisuustoimipaikoille suorittamasta postikyselystä. Tiedusteluun vastanneista toimipaikoista noin joka toinen ilmoitti ainakin jossain määrin huomioivansa ympäristöasiat logistisessa suunnittelussaan ja toteutuksessaan. Usko ekologistiikan merkityksen lisääntymiseen oli näissä toimipaikoissa myös vahvaa. Erittäin merkittävänä asian koki noin joka kymmenes toimipaikka. Saman verran oli myös niitä toimipaikkoja, joille ekologinen toimintatapa oli vielä täysin merkityksetöntä. Ekologisesti kaikkein

valveutuneimpia olivat metsä- ja kemianteollisuuden piirissä toimivat sekä henkilökuntamäärältään suurimmat toimipaikat.

Millaisena ekologistiikan merkitys näyttäytyy sitten tänä päivänä? Vastausta tähän kysymykseen pyrittiin hakemaan uusimalla vuoden 2000 tiedustelu lähes samansisällöisenä keväällä 2008. Vastausten perusteella logististen ympäristövaikutusten huomioiminen on lisääntynyt edelliseen tarkasteluajankohtaan nähden, mutta ei aivan siinä määrin kuin ennako-odotukset olisivat antaneet ymmärtää. Toimitusvarmuus ja -laatu, kustannukset sekä asiakkaan tyytyväisyyden takaaminen näyttävät edelleenkin säilyvän tärkeimpiä logistiikan kehittämisen painopistealueina ainakin vielä lähivuosien aikana.

Lähteet

European Union (2008). Energy and Transport in Figures 2007. *Statistical pocket-book 2007. European Commission. Directorate-General for Energy and Transport*. In co-operation with Eurostat. Brussels. Saatavissa 29.1.2009 http://ec.europa.eu/dgs/energy_transport/figures/pocketbook/.

Liikenne- ja viestintäministeriö (2001). Logistiikkaselvitys 2001. *Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja 52*. Helsinki.

Lindholm, Pirita (2008). Ympäristönsuojelu yrityksissä. Teoksessa: *Ympäristöpolitiikka*, 130–140. Toim. Yrjö Haila & Pekka Jokinen. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

LIPASTO (2008) *LIPASTO*. Liikenteen päästöt. Saatavissa 29.1.2009 <http://lipasto.vtt.fi/>.

Rodrique, Jean-Paul, Claude Comtois & Brian Slack (2006). *The Geography of Transport Systems*. London: Routledge.

Suutari, Ulla (1999). Elinkaariarviointi logistiikassa. VTT yhdyskuntatekniikka. *Tutkimusraportti 500/1999*. Espoo.

KLUSTERIT JA ALUEKEHITYS

Esimerkkinä Vaasan energiateknologiaklusteri

Markus Sjölund ja Seija Virkkala

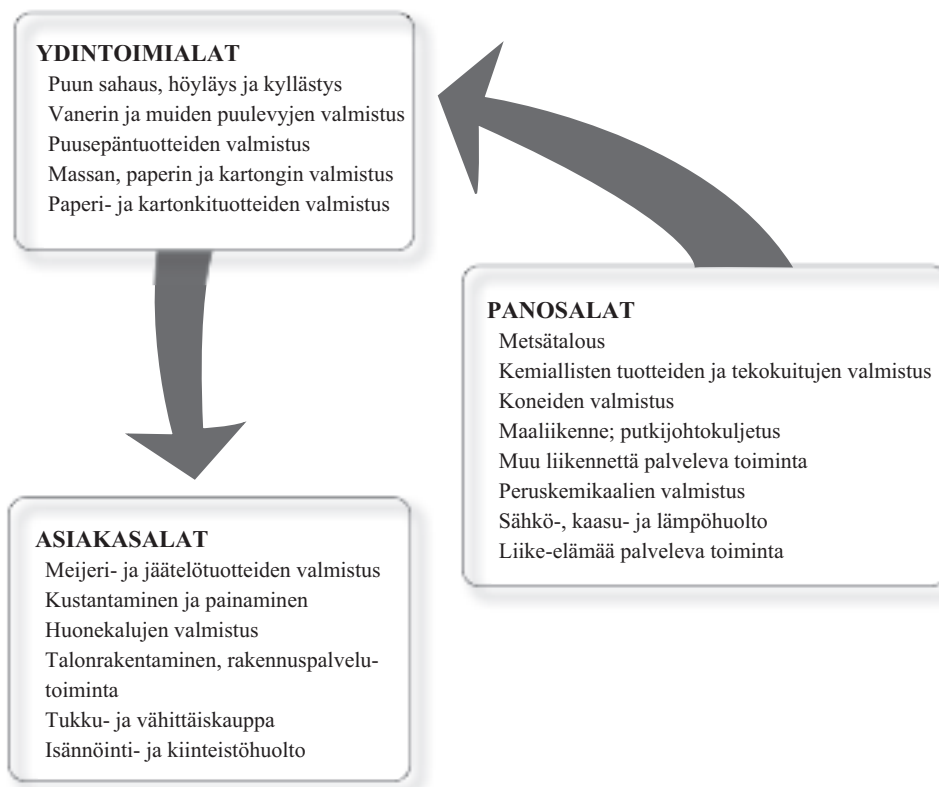
Aiemmassa luvussa käsiteltiin aluetalouden rakenteita kuten keskus- ja vaikutusaluejärjestelmiä sekä aluetalouden toimintaa kuten asiointikäyttäytymistä ja liikennettä. Tässä luvussa tarkastelunäkökulma on aluetalouden toimijoissa ja niiden eräissä keskittymissä: klustereissa eli yritysryppäissä. Klustereissa samojen tai myös eri toimialojen yritykset täydentävät toisiaan. Klusteri muodostuu, kun yritykset hakeutuvat toistensa läheisyyteen sijoittuen samalle alueelle, joka voi olla hyvinkin pieni pinta-alaltaan. Esimerkkinä voidaan käyttää Yhdysvaltain piilaaksoa. Pinta-alaltaan pieni Santa Claran laakso on historiansa ajan ollut maailman mikrosirutuotannon keskus ja edelläkävijä uusien tuotteiden kehittämisessä. Japanilaiset yritykset taas ovat hallinneet viihdeelektroniikan ja kopiokoneiden tuotantoa ja saksalaiset huippuautojen tuotantoa. Klustereiden tutkimus on lähtöisin pyrkimyksestä vastata seuraavaan kysymykseen: *Miksi toiset alueet tai valtiot ja niissä olevat yritykset menestyvät toisia paremmin kansainvälisessä kilpailussa?*

Keskittyminen tuo kilpailuetuja klusterissa toimiville yrityksille. Kaikki klusterin toimijat eivät ole saman alan yrityksiä, tai edes yrityksiä. Mukana voi olla esimerkiksi tutkimuslaitoksia ja yliopistoja, kehittäjäorganisaatioita, erikoistuneita palveluita tarjoavia yrityksiä ja erilaisia yhteisöjä. Olennaista on eri toimijoiden verkostoituminen ja keskinäiset yhteistyösuhteet. Suuri määrä yrityksiä ei muodosta klusteria, mikäli niiltä puuttuvat vahvat vuorovaikutussuhteet. Maantieteelliset klusterit ovat kiinnittyneitä tiettyyn paikkaan, ja niiden kilpailuetu on pysyvää, joten kilpailijat eivät pysty sitä kopioimaan. Klusteriin on mahdollista kertyä niin paljon tietotaitoa ja osaamista, että se saavuttaa kriittisen kynnyksen, jonka jälkeen sen toimijat saavat ehdottoman kilpailuedun jopa maailmanlaajuisesti. Aluetaloudelliset hyödyt menestyvästä klusterista ovat työpaikkojen sekä vero- ja vientitulojen muodossa niin suuria, että monet valtiot ovat ottaneet klusterien luomisen aluepolitiikkansa osaksi. Esimerkiksi Suomessa valtiovalta pyrkii osaamiskeskusohjelmalla luomaan ja vahvistamaan olemassa olevien klusterien osaamispääomaa, ja toisaalta synnyttämään otollisia olosuhteita uusien klusterien synnylle.

Klusterit ovat horisontaalisia tai vertikaalisia yrityskeskittymiä. Horisontaalisessa klusterissa yritykset jakavat osaamista sekä tietotaitoa. Vertikaalinen klusteri on yleensä perinteinen toimitusketju, jonka alkupäänä on tuottaja ja loppupäänä asiakas. Alueelliset klusterit ovat melko helposti tunnistettavissa. Globalisaation aikakaudella klusterit voivat kuitenkin ulottua maan rajojen ulkopuolelle. Esimerkiksi tutkimus- ja kehityslaitokset sekä erikoistuneempi tuotanto voivat sijaita kotimaassa, mutta tuotteiden kokoonpano on sijoittunut toiseen maahan.

Klustereiden tutkimiseen on olemassa laaja mittaristo ja analyysivälineistö. Puhutaan klusterianalyysistä, jonka pääperiaatteet seuraavat yleensä seuraavaa linjaa: klusterin tunnistaminen, siihen kuuluvien toimialojen tunnistaminen sekä klusterin tunnuslukujen kuvaaminen. Kuvauksissa ja analyyseissä käytetään yleensä sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia tutkimusmetodeita. Klustereiden kvantitatiivisia eli määrällisiä tunnuslukuja ovat työntekijöiden ja toimijoiden lukumäärä, seudulliset tihentymät, sekä kasvu kuvaavat tunnusluvut, kuten tuotannon arvonlisäys (Keteils, Lindqvist & Sölveil 2008; Hernesniemi & Virtanen 2005.) Kvalitatiivisten tutkimusmenetelmien, kuten yrityshaastatteluiden, avulla päästään syvällisemmin perille klusterin toiminnasta. Tapaustutkimuksen avulla voidaan nimetä klusterin yritykset sekä jaotella ne ostajiin, toimittajiin ja tukiyrityksiin. Myös muut klusterin toimijat, kuten yliopistot, julkishallinnon organisaatiot ja asiantuntija-organisaatiot, voidaan nimetä tapaustutkimuksen keinoin.

Kansallisen tason klustereita ovat Suomessa mm. metsäklusteri ja informaatio- ja kommunikaatioklusteri, energiaklusteri, koneenrakennusklusteri sekä elintarvikeklusteri. Kuvassa 1 on esitetty Suomen metsäklusterin rakenne. Sen ydintoimialoja ovat puutuotteiden jalostus sekä paperin ja massan valmistus. Panostoimialat tuottavat raaka-aineita, työvälineitä ja koneita sekä prosesseissa tarvittavia kemikaaleja ydintoimialojen yrityksille. Panos- tai lähitoimialoja ovat esimerkiksi metsäkoneiden valmistus ja puunjalostuksessa tarvittavien kemikaalien valmistus. Ydintoimialat ovat riippuvaisia panostoimialojen tuotteista. Klustereiden alkuvaiheessa ydintoimialalla saattaa toimia isoja yrityskonglomeraatteja, joilla on omia panosalalla toimivia tehtaita. Klusterin konkreettiset tuotteet, eli puutavara, paperi ja pakkauskartonki, menevät asiakastoimialoille. Asiakastoimialoja ovat esimerkiksi rakennuspalvelutoiminta, huonekalujen valmistus sekä kustantaminen ja painaminen.

Kuva 1. Suomen metsäklusterin ydin-, panos- ja asiakastoimialat.

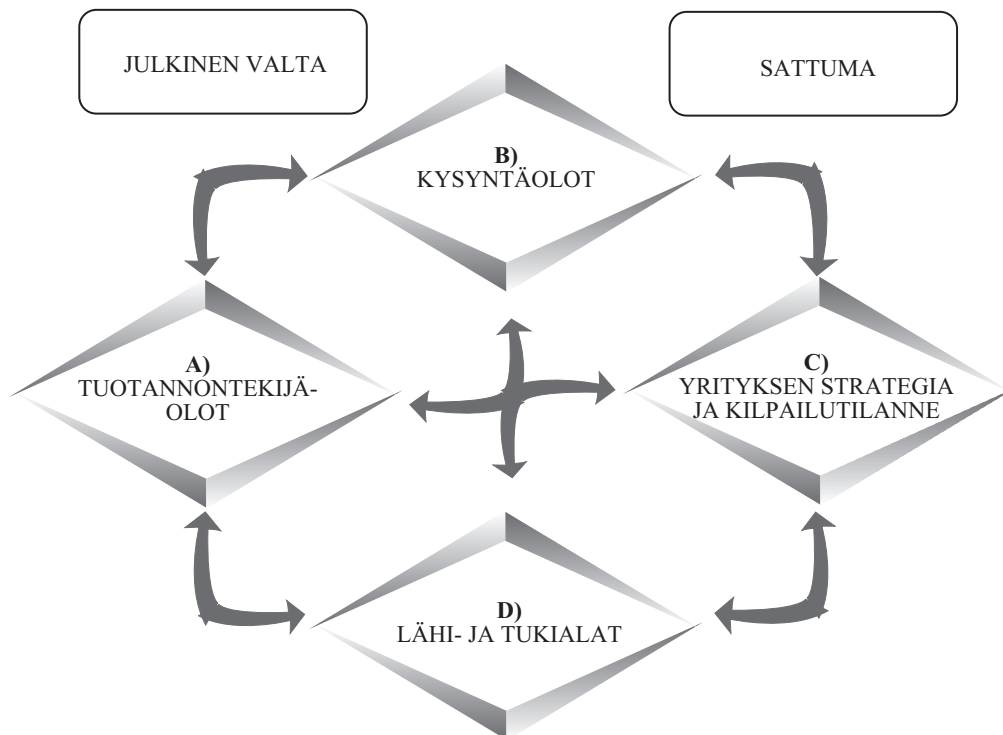
Porterin timanttimalli

Klusterin käsitettä on käytetty etenkin, kun on selitetty kilpailukykyä ja erilaisten keskittymien kilpailukyvyn eroja. Tunnetuimpiin klusteritutkijoihin kuuluu Harvardin yliopiston professori Michael Porter, joka tutki eri maiden kilpailukykyisiä toimialoja ja alueita. Tulosten pohjalta hän kehitti kilpailukyvyn eroja selittävän mallinsa, jota kutsutaan yleisesti timanttimalliksi. Porterin ajatuksia sovelletaan usein klustereita tutkittaessa.

Kilpailukykyä mitataan kansantalouden, klusterien (toimialojen) ja yritysten tulosten perusteella. Kansantalous on kilpailukykyinen, kun se tuottaa kansalaisilleen korkean elintason ja yritysten tuotot kasvavat tasaisesti. Tämä tapahtuu, kun tuotannontekijät ovat tehokkaassa käytössä eikä taloudelliselle toiminnalle ole merkittäviä poliittisia rajoituksia. Kansantaloudet eivät kilpaile kansainvälisillä markkinoilla, vaan yritykset. Kilpailukykyinen kansantalous myös houkuttelee yrityksiä sijoittumaan alueelle. Kansantalouden kilpailukykyä mitataan pääsääntöisesti tuottavuudella. (Ali-Yrkkö ym. 2004.)

Klustereiden kilpailukykyä mitataan esimerkiksi tuottavuudella ja globaalilla markkinaosuudella. Vuorovaikutus ja kerrannaisvaikutukset synnyttävät kilpailuetuja, jolloin klusteriin kuuluvat toimijat erikoistuvat ja pystyvät hyödyntämään klusterista saatavia etuja. Yritysten menestys on kilpailukyvyn näkyvimpiä mittareita. Menestyvät yritykset laajenevat ja kehittävät tuotantoaan ja ovat merkittäviä hyvinvoinnin tuojia alueellaan. Vastavaasti heikon kilpailukyvyn yritykset ovat tiukassa puristuksessa kansainvälisessä kilpailussa, joka ajaa ne irtisanomisiin ja näivettymiseen. Yritysten kilpailukykyä mitataan markkinaosuudella, tuottavuudella sekä kannattavuudella. (Ali-Yrkkö ym. 2004.)

Porterin timanttimalli koostuu neljästä perustekijästä sekä kahdesta ulkoisesta elementistä. Kilpailuetu syntyy Porterin mukaan tietyllä maantieteellisellä alueella, kun tuotannontekijäolot, kysyntäolot, lähi- ja tukialat sekä yrityksen strategia ja kilpailutilanne ovat kohdallaan.

Kuva 2. Porterin timanttimalli.

A) Tuotannontekijäolot

Yritykset tarvitsevat tiettyjä peruspanostuksia, joita Porter kutsuu tuotannontekijöiksi. Näitä ovat esimerkiksi työvoima, infrastruktuuri, pääoma, viljelymaa ja luonnonvarat. Tuotannontekijät ovat jatkuvassa muutostilassa, ja maat itse vaikuttavat niihin. Länsi-

maiden kehittyneissä talouksissa kilpailuetua tuo tuotantotekijöiden luomis-, kehittämis- ja erikoistumisvauhti.

Tehokas tuotannontekijöiden käyttö on ratkaisevaa kilpailuedun kannalta. Porter jakaa tuotannontekijät perustuotannontekijöihin sekä kehittyneisiin tuotannontekijöihin. Perustuotannontekijöitä ovat luonnonvarat, sijainti, ilmasto, kouluttamaton ja keskitasolle koulutettu työvoima ja rahoitus. Kehittyneitä tuotannontekijöitä ovat digitaalinen tietoviestintä, korkeasti koulutettu työvoima sekä tutkimuslaitokset. Vaikka perustuotannontekijöiden merkitys ei ole enää niin ratkaisevaa kuin ennen, ne eivät ole menettäneet täysin merkitystään. Runsaat luonnonvarat, esimerkiksi öljyvarannot, tuovat edelleen tuloja omistajilleen.

Perustuotannontekijöistä saatava etu on kuitenkin Porterin mielestä häilyvää eikä välttämättä kovin pitkäikäistä. Esimerkiksi maataloustuotteista saatavat tuotot voivat olla varsin vaatimattomia. Toisaalta luonnonvarojen puute voi pakottaa yritykset luovaan innovointiin, ja juuri innovaatioilla on keskeinen asema nykyaikaisen kilpailuedun perustana. Kilpailuedun kannalta tärkeintä on kehittyneiden tuotantotekijöiden tehokas käyttö, sillä niistä saatava kilpailuetu on pitempiaikaista. Kilpailuetujen kehittäminen vaatii jatkuvaa panostusta inhimilliseen pääomaan. Tämä tapahtuu koulutuksen ja uusimman tekniikan tehokkaan käytön kautta. Kehittyneitä tuotannontekijöitä on vaikeampi hankkia globaaleilta markkinoilta toisin kuin esimerkiksi raaka-aineita. Yritysten tulisikin pitää tiukasti kiinni osaavasta työvoimastaan erityisesti yrityksen ydintoimialaan erikoistuneesta, korkeasti koulutetuista työvoimasta.

B) Kysyntäolot

Kysyntäolot ovat oleellinen elementti kilpailukykyä rakennettaessa. Vaikka puhumme globaalista kilpailusta, menestykseen tarvitaan vaativat kotimarkkinat. Porter on huomannut, että vaativat kotimarkkinat kannustavat yrityksiä innovoimaan sekä auttavat ennakoimaan asiakkaiden odotuksia, toiveita ja tarpeita. Kotimarkkinoiden valistuneet ja vaativat asiakkaat auttavat yrityksiä saavuttamaan kilpailuetua. Asiakkaat ovat fyysisesti lähellä yrityksiä, mikä helpottaa kanssakäymistä. Lisäksi yrityksillä ja asiakkailla on yhteinen kulttuuri. Esimerkiksi japanilaiset ovat vaativia viihde-elektronikan kuluttajia, ja he omaksuvat nopeasti uuden teknologian. Tästä seuraa, että markkinat kyllästyvät nopeasti. Yritysten on kehitettävä jatkuvasti uusia tuotteita ja/tai uusia ominaisuuksia olemassa oleviin tuotteisiin. Japanilaiset ovat myös vaativia tuotteidensa muotoilun suhteen. Miljoonat työmatkalaiset haluavat esimerkiksi viihtyä pitkillä junamatkoilla. Tämän johdosta japanilaisyrietykset kehittivät tuotteistaan kevyempiä ja pienempiä, kummatkin ominaisuuksia, jotka löivät nopeasti läpi kotimarkkinoiden lisäksi länsimaisilla markkinoilla. Yritykset karaistuivat kotimarkkinoiden kilpailus-

sa ja vaativien asiakkaiden puristuksissa ja olivat kypsempiä kilpailemaan globaalissa viitekehityksessä.

Markkinoilla nopeus on usein valttia. Yritys, joka lanseeraa ensimmäisenä uuden tai parannellun tuotteen, saavuttaa ainakin hetkellisesti etua kilpailijoihinsa nähden. Tämä onnistuu, jos kotimarkkinoilta tulee signaaleja, jotka ennakoivat maailmanlaajuisista kulutuskäyttäytymistä. Kotimarkkinoiden valistuneet asiakkaat ovat yritysten palveluiden ja tuotteiden ensimmäisiä käyttäjiä. Yritys voi saaduista kokemuksista vetää johtopäätöksiä tuotteen potentiaalista kansainvälisillä markkinoilla. Esimerkiksi tekstiviestit saavuttivat Suomessa nopeasti suosiota. Nokia huomasi tämän, ja rupesi kehittämään puhelimia, joilla tekstiviestien lähettäminen oli vaivattomampaa. Samoin teleoperaattorit kehittivät erilaisia palveluita tekstiviestien ympärille.

C) Yrityksen strategia ja kilpailutilanne

Yrityksen kilpailutilanteella tarkoitetaan sitä ympäristöä, missä yritys toimii. Yrityksen toimintaympäristöä muokkaavat esimerkiksi johtamistavat ja organisaatiomuodit. Ne vaihtelevat usein maiden ja kulttuuripiirien mukaan. Yrityksen toimintaympäristöön vaikuttavat tekijät ovat osaltaan melko kulttuurisidonnaisia ja maakohtaisia. Uskonto, asenteet ja normit vaikuttavat esimerkiksi yrityksen halukkuuteen kansainvälistyä. Esimerkiksi japanilaiset keiretsut ovat monikansallisia suuryrityksiä, oikeastaan yritysrhymiä. Niiden esikuvina toimivat perhejohtoiset suuryritykset eli zaibatsut, jotka lakkautettiin toisen maailmansodan jälkeen Japanin työelämän demokratisoinnin yhteydessä. Keiretsuun kuuluu kauppayhtiö, suuri pankki ja useita teollisuusyhtymiä. Kaikki yhtiöt on integroitu läheisesti toisiinsa, mutta niiden väliset suhteet eivät ole niin muodollisia kuin läntisissä yrityksissä. Tyypillinen keiretsu on Mitshubishi. Muita ovat esimerkiksi Fuyo (mm. Nissan Motor, Canon) ja Mitsui Group (mm. Toyota Motor). (Vuoristo 2001, 163–164.)

D) Lähi- ja tukialat

Lähi- ja tukialojen menestys on tärkeää koko maan tai alueen kilpailuetua rakennettaessa, mutta myös klusterissa toimivien yksittäisten yritysten menestykselle. Porter jakaa tämän tekijän erikseen yrityksen hankkijoiden sekä sen lähialojen kilpailueduksi. Kotimaassa ja yritystä lähellä olevat hankkijat tarjoavat jatkuvan palaute- ja kehittämisakanavan. Toimialan innovaatiovauhti paranee merkittävästi, kun hankkijoilla on nopea pääsy yritysten lähelle omine ideoineen ja parannusehdotuksineen. Kaikkein edullisin tilanne on silloin, jos myös hankkijat toimivat globaaleilla markkinoilla. Lähialat tuovat klusterin rakenteeseen monipuolisuutta. Kilpailukykyiset lähialat voivat synnytt-

tää kokonaan uusia aloja, jotka pystyvät kilpailemaan kansainvälisillä markkinoilla. Menestyvät lähialat tuovat monipuolisuutta klusterin sisälle sekä alueelle, jolla työpai-
kat sijaitsevat.

Julkinen valta

Porter toteaa, että houkutus asettaa valtiovalta viidenneksi perustekijäksi on suuri. Hän ei pidä sitä kuitenkaan tarkoituksenmukaisena. Neljään perustekijään valtiovalta voi kuitenkin vaikuttaa merkittävästi, joko positiivisesti tai negatiivisesti. Valtiot ovat osaltaan edistäneet klusteroitumista perustamalla erityistalousalueita, joilla yrityksille tarjotaan tuotannollisia tai taloudellisia etuja. Esimerkiksi tuotantotekijäoloihin valtiovalta voi vaikuttaa mm. koulutuspolitiikan ja erilaisten tukitoimien avulla. Kysyntä-
oloihin valtiovalta vaikuttaa usein olemalla vaativa asiakas. Esimerkiksi puolustusteolisuuden suurin asiakas on yleensä valtio. Porter tiivistää julkisen vallan merkityksen siten, että julkinen valta pystyy nopeuttamaan tai hidastamaan kilpailuedun saavuttamista, mutta se ei kykene luomaan sitä.

Sattuma

Klustereiden muodostuminen on johtunut usein sattumasta. Tiettyjen alojen tai yritysten menestystarinan takana saattaa olla yksinkertaisesti onnekas sattuma. Sattumalla on tärkeä asema ulkoisen toimintaympäristön muokkaamisessa ja vallitsevien järjestelmien uudistamisessa. Porter antaa esimerkkejä sattumanvaraisista tapahtumista, joilla on erityisen paljon vaikutusta kilpailukykyyn. Näitä ovat:

- keksinnöt,
- merkittävät teknologiset paradigmat: mikroelektroniikka, bioteknologia, nanoteknologia,
- maailmanlaajuiset tai alueelliset kysyntähuiput tai -laskut,
- merkittävät muutokset rahamarkkinoilla,
- ulkomaisten hallitusten tekemät poliittiset päätökset,
- sodat sekä
- kriisit, jotka vaikuttavat esimerkiksi panosten kustannuksiin, kuten öljykriisi.

Vaasan energiateknologiaklusteri

Suomen teollisuudessa on tapahtunut keskittymistä ja erikoistumista jo pitkän aikaa. Vaasa ei ole tästä poikkeus. Vaasaan on keskittynyt suhteellisen paljon koneiden ja laitteiden sekä sähkökoneiden ja laitteiden valmistusta. Eniten henkilökuntaa koneiden valmistuksessa on Helsingissä ja Tampereella. Vaasassa ja Jyväskylässä työpaikkojen suhteellinen osuus kaikista työpaikoista on kuitenkin hyvin merkittävä (Vaasa 6.1 % vuonna 2005). Huomattavaa on myös, että Vaasassa toimialan liikevaihdon osuus koko

seutukunnan liikevaihdosta on maan suurin. Vaasan elinkeinoelämä nojaa myös vahvasti sähkökoneiden ja -laitteiden valmistukseen. Toimialan työpaikkoja on toiseksi eniten koko Suomessa. Työpaikkojen osuus kaikista alueen työpaikoista (7.5 % vuonna 2005) on myös maan suurin. (Wuori 2007.)

Vaasan teollisuuden historiaa tarkastelemalla nähdään, että energiateknologiaklusterin perusteet on valettu kymmeniä vuosia sitten. Alueen teollistuminen käynnistyi tekstiili-teollisuudesta ja elintarvikkeiden valmistuksesta. Konepajateollisuuden historian alku ajoittuu vuoteen 1906, jolloin John Wikström perusti moottoriyhtiön veljensä Jacobin kanssa. Yritys oli tuottoisa ja houkutteli alalle myös muita kilpailijoita. Moottorien valmistajien keskinäinen kilpailu kiristyi, ja alueelle kertyi alan osaamista. Vähitellen alan osaamisperusta vahvistui myös oppilaitosten toiminnan ansiosta. John Wikströmin moottoritehtaan perintö näkyy nykyisin Wärtsilän yksiköiden toiminnassa. Muita merkittäviä tapahtumia oli sähkölaitteita valmistavan Strömbergin konepajan muutto Helsingistä Vaasaan toisen maailmansodan aikana. Muuton syynä oli pelko Helsingin pommituksista sekä mahdollisesta miehityksestä.

Vaasan alueen kehitys energiateknologiaklusteriksi tapahtui kahdessa vaiheessa. Ensimmäinen askel otettiin vuonna 1988, kun ABB asettui alueelle yritysostojen kautta. Suomalainen Kymi Oy osti Strömbergin 1980-luvulla. Vähän sen jälkeen ruotsalainen Asea AB osti Kymin. Asea fuusioitui myöhemmin sveitsiläisen Brown Boweryn kanssa ja muodosti nykyisin yli sadassa maassa toimivan konglomeraatin ABB:n. Vaasan teollisuus – erityisesti entisen Strömbergin teollisuus – pääsi näin osaksi kansainvälistä toimintaympäristöä. Toinen kehitysvaihe otettiin 1990-luvulla. Alueelle oli tuolloin kasautunut paljon saman alan yrityksiä, ja yrittäjät sekä päättäjät huomasivat yhteistyön syventämisen edut. Kaupunki tuki kaavoituksella teollisuuden sijoittumista maantieteellisesti lähekkäin kaavoittamalla laajoja yrityspuistoja.

Klusterin ydinalat ovat sähkömoottorien, generaattoreiden ja tarkkailulaitteiden valmistus ja toisaalta Wärtsilän edustama moottorien ja turbiinien valmistus. Klusterissa toimivien yritysten verkosto on laaja ja alihankkijaketjussa on lukuisia pieniä ja keskisuuria yrityksiä. Klusterin ydinfirmoihin voidaan katsoa kuuluvaksi jo mainittujen ABB:n ja Wärtsilän lisäksi ainakin Wasa Engineering, Vacon ja KWH-Pipe. Wasa Engineering ja Vacon ovat molemmat entisten ABB:n työntekijöiden perustamia yrityksiä ja niiden toiminta perustui aluksi ABB:ssä kehitettyyn osaamiseen.

Seuraavassa tarkastellaan Vaasan energiateknologiaklusteria timanttimallin avulla. Tarkastelu perustuu Euroopan komission aluepolitiikan pääosastolle (D6 Regiolle) tehtyyn raporttiin (Virkkala ym. 2008).

A) Tuotannontekijäolot

Vaasan energiateknologia-alan yritykset eivät ole saavuttaneet kilpailukykyään hetkessä tai vain yhdellä strategialla. Siihen ovat vaikuttaneet monet pitkäjänteiset keinot ja osin ulkoisetkin tekijät. Pitkä teollinen historia ja alueen insinööritaidot ovat luoneet perustan korkean teknologian kehitykselle. Kehityksen ensivaiheessa klusterin kilpailukykyä ovat olleet synnyttämässä alan yritykset. Yritykset ovat luoneet korkeatasoiset paikalliset työmarkkinat tukeutuen alueen teknisiin opistoihin ja ammattiopistoihin sekä myöhemmin myös ammattikorkeakouluihin ja yliopistoihin. Alueen suomenkielinen ja ruotsinkielinen ammattikorkeakoulu ovat kouluttaneet osaavaa työvoimaa etenkin ydinyritysten eli Wärtsilän ja ABB:n tarpeisiin. Työharjoittelumahdollisuudet, työssäoppiminen ja yritysten näkemys taitojen ja tietojen yhdistämisestä ovat luoneet merkittävän osaamiskeskittymän. Samalla tieto on pystytty sitouttamaan alueelle. Urapolut ovat usein elinikäisiä ja työntekijät sitoutuneita yrityksiensä. Irtsanomistenkin aikana aktiiviset yksilöt ovat perustaneet uusia yrityksiä, ja näin osaava työvoima on jäänyt alueelle myös kriisiaikoina.

B) Kysyntäolot

Klusterin yritykset ovat vahvasti vientioituneita. Kansainväliset markkinat ovat joidenkin tuotteiden osalta kypsiä, ja kilpailu on melko kovaa. Elektronisten moottorien valmistus on erikoistunutta. ABB on erikoistunut moottorien ja generaattoreiden valmistuksessa tietyn tyyppisiin moottoreihin sekä muuntajiin. Myös muut klusterin yritykset ovat löytäneet erikoistuneita markkina-aloja eli nichejä. Ala on kuitenkin kärsinyt omat kriisinsä. Se ei ole säilynyt koskemattomana maailmantalouden laskusuhdanteiden aikana, kuten 2000-luvun alun taantumassa. Toiminnan tehostaminen on yksi syy, miksi energiateknologiaklusterilla menee nykyisin paremmin. Toimiala menetti työpaikkoja, kun esimerkiksi ABB siirsi 300 hengen tehtaan Vaasasta Kiinaan. Vaikka työpaikat ovat vähentyneet, on liikevaihto alalla kasvanut, mikä kertoo osaltaan tehostuneesta tuotannosta.

C) Strategia ja kilpailutilanne

Alueen yritykset ovat vastanneet globalisaation haasteeseen siirtämällä osan toiminoistaan lähialueille, kuten Viroon, Venäjälle ja muualle Itä-Eurooppaan. Valmiit tuotteet lähtevät tehtailta aikaisemmin. Työn organisointiin ja logististen kustannusten alentamiseen on myös kiinnitetty huomiota. Työpaikkojen säilymiseen on vaikuttanut osaksi myös pitkälle erikoistuneet tuotteet. Ne ovat usein uniikkeja ja asiakkaiden mukaan räätälöityjä, ja niihin tarvitaan pitkälle menevää erikoisosaamista.

Klusterin viimeaikaista menestystä selittää pitkälti onnistunut strategia keskittyä energiatehokkaisiin tuotteisiin ja vihreään energiaan. Ilmastonmuutokseen havahtunut

ihmiskunta on alkanut vaatia ympäristöystävällisempiä tuotteita. Esimerkiksi Wärtsilä on keskittynyt moottoreissaan energiatehokkuuteen. Tämä tarkoittaa, että pienemmällä polttoainemäärällä saavutetaan pitempi käyttöaika. Eräs helpoimmista tavoista vähentää hiilidioksidipäästöjä onkin energian säästö ja energiatehokkaammat tuotteet. Ilmasto hyötyy vähenevistä päästöistä, kun taas tuotteita käyttävälle yritykselle kertyy säästöjä pienevistä energiakustannuksista. Tuotekehityksen suuntaaminen energiatehokkuuteen tuo innovaatiota, joilla on todennäköisesti suuri asiakaskunta tulevaisuudessa.

D) Lähi- ja tukialat

Alueellinen toimittajaverkko on kehittynyt, kun ydinyritykset ovat ulkoistaneet toimintojaan. Joskus on perustettu uusia yrityksiä, kun toiminta olisi muuten lakkautettu tai siirretty ydinyritysten muille toimipaikoille. Tuki- ja lähialat ovat kehittyneet ja alihankkijaverkoston on panostettu suurempien yritysten toimesta. Klusterissa yritystoiminnan aloittaminen ja lopettaminen on helpompaa kuin sen ulkopuolella, koska kaikesta ei tarvitse vastata itse.

Sattuma ja julkinen tukipolitiikka

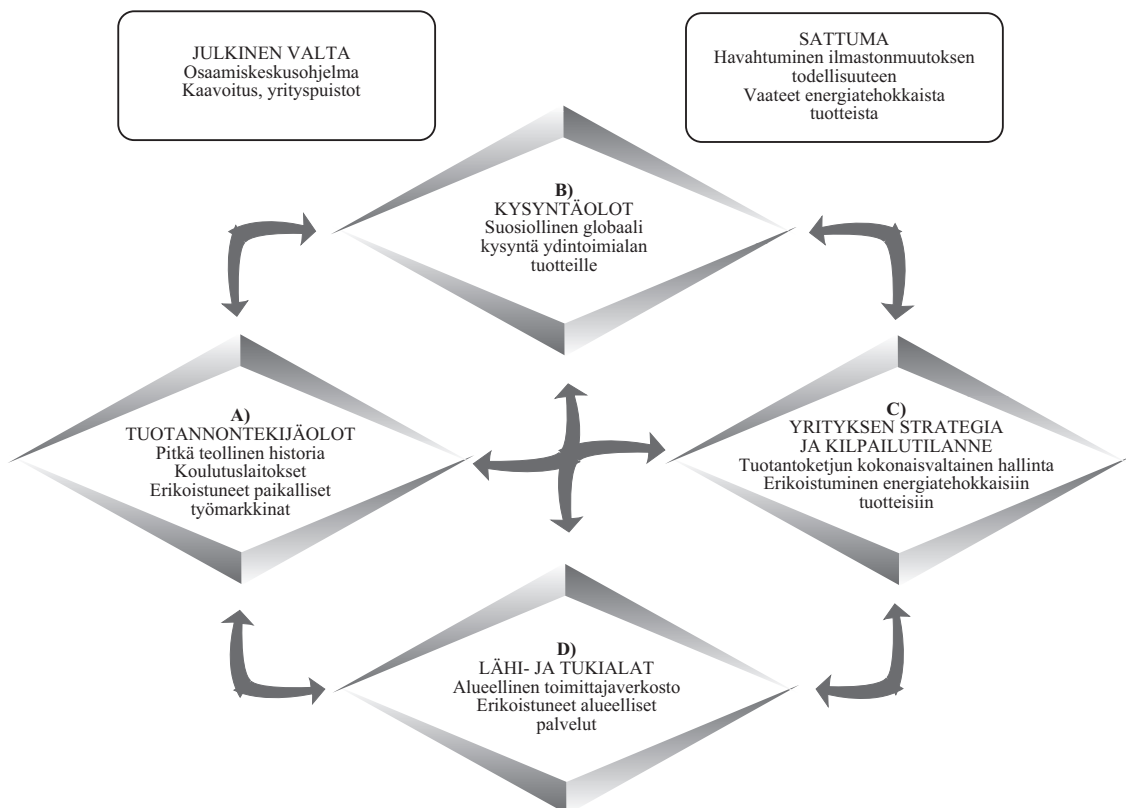
Vaasan energiateknologiaklusterin kehitykseen vaikuttavana sattumana voidaan osaltaan pitää ihmiskunnan havahtumista ilmastonmuutokseen. Se on yritystenkin ulkoiseen toimintaympäristöön laajasti vaikuttava globaali tekijä. Ilmastonmuutoksen ehkäisemisen myötä vaateet energiatehokkaista tuotteista ovat kasvaneet ja Vaasan energiateknologisen klusterin tuotteet ja toiminta vastaavat tähän globaaliin haasteeseen. Kansallisvaltiot ja alueet voivatkin kääntää sattuman kilpailukykyä tuovaksi eduksi, jos kilpailuetutimantin kaikki elementit ovat kunnossa. Ne voivat myös menettää kilpailuetunsa sattuman takia. Esimerkiksi USA:n autoteollinen klusteri on menettänyt kilpailuetunsa, kun se ei ole pystynyt ottamaan huomioon ilmastonmuutoksen aiheuttamia vaateita. Hummer-maastureista ja muista bensasyöpöistä autoista on tullut nousukauden tähdenlentoja.

Julkinen valta on tullut vahvasti mukaan kehittämään energiateknologiaklusterin innovaatioympäristöä. Yritysten yhteistyöstä alkunsa saanut klusteri on saanut tuekseen nopeasti kehittyvän paikallisen innovaatioympäristön. Yhteistyö yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen kanssa tarjoaa mahdollisuuden tutkimuskulujen pienentämiseen. Kauppätieteellistä ja liikkeenjohdollista osaamista alueelle tuonut Vaasan yliopisto tarjoaa nykyisin korkeinta koulutusta sähkö- ja energiatekniikassa. Kansallinen osaamiskeskuspolitiikka on edistänyt klusterin kehitystä ja syventänyt eri puolilla Suomea sijaitsevien osaamiskeskusten keskinäistä erikoistumista. Osaamiskeskusohjelma koordinoi yhteistyötä päättäjien, yritysten ja klusterin muiden toimijoiden kanssa. Paikallisesti klusterin kehitystä on tukenut mm. kuntien kaavoituspolitiikka: klusterin yritykset ovat keskittyneet niille suunniteltuihin teollisuuspuistoihin.

Tämänhetkinen maailmantalouden tilanne tuo haasteita yritystoiminnalle toimialasta riippumatta. Vaasan energiateknologiaklusteri on kuitenkin nähnyt huonoja aikoja ennenkin, ja on siten karaistunut. Mikäli yritykset pystyvät tuottamaan uusia innovaatioita ja löytävät uusia markkinoita, on niillä hyvät mahdollisuudet huonompina aikoina. Mikäli alueen kenties tärkeimmästä tuotannontekijästä, erikoistuneesta työvoimasta, voidaan pitää kiinni eikä irtisanomisiin jouduta, osaajat pysyvät alueella ja yritykset ovat iskussa seuraavan noususuhdanteen aikana.

Klustereiden muodostuminen, kehittyminen ja vahvistuminen merkitsevät alueiden erikoistumista tiettyihin toimialoihin. Usein on kyse myös kansainvälisen tason erikoistumisesta etenkin aloilla, joissa kilpailu on globaalia. Sellaiset alueet, joiden tuotanto on suuntautunut vientiin ja jotka ovat erikoistuneita, ovat myös avoimia kansainväliselle kilpailulle ja näin ollen erityisen haavoittuvia. Kansainvälinen kilpailu tuo normaalia suurempia riskejä näille alueille. Vaasan osalta pääyritykset suuntaavat lähes koko tuotantonsa vientiin. Tästä seuraa, että myös alihankkijat ovat osaltaan riippuvaisia viennistä. Klusterin täytyy olla dynaaminen ja pystyä tulevaisuudessa synnyttämään uusia innovaatioita, joista saadaan uutta kilpailuetua.

Kaiken kaikkiaan Vaasan energiateknologiaklusterin vahvuudet voidaan tiivistää kuvaan 3.

Kuva 3. Vaasan energiateknologiaklusteri Porterin timanttimallin avulla kuvattuna.

Lähteet

Ali-Yrkkö, Jyrki, Raine Hermans, Ari Hyytinen, Maarit Lindström, Laura Paija, Mika Pajarinen & Pekka Ylä-Anttila (2004). Suomi ja Eurooppa kansainvälisessä työnjaossa – analyysi toimialojen ja klustereiden kilpailukyvyistä. *Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 20/2004*.

Hernesniemi, Hannu & Esko Virtanen (2005). Klusterin evoluutio. *Teknologiakatsaus 174/2005*. Tekes.

Ketels, Christian, Göran Lindqvist & Örjan Sölvell (2008). *Clusters and Cluster Initiatives*. Stockholm School of Economics.

Porter, Michael E (2006). *Kansakuntien kilpailuetu*. (toinen painos, alkup. 1990 *The Competitive Advantage of Nations*). Helsinki: Talentum.

Virkkala, Seija, Åge Mariussen, Markus Sjölund & Jussi Jauhiainen (2008). *The Region of Western Finland. The Micro Case Vaasa Area*. Case study report of the project The impact of globalization and increased trade liberalization on European regions to DG Regio. Julkaisematon raportti.

Wuori, Olli (2007). Suomen toimialarakenne ja sen kehitys vuosina 1993–2005. *Palvelututkimus No 10/2007*. Vaasa: Vaasan yliopisto.

PAIKALLISET TUOTANNOLLISET ALUEET JA TOIMIALAKESKITTYMÄT

Riitta Koski

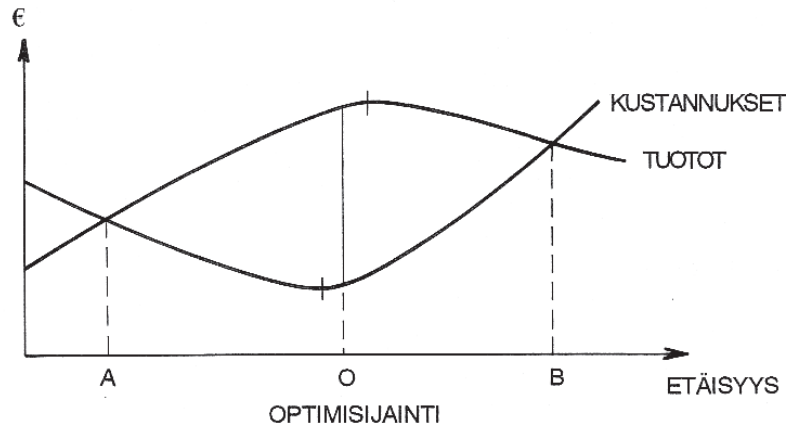
Edellä kuvatut yritysklusterit syntyvät useimmiten suuriin kaupunkeihin ja saattavat ylittää laajentuessaan jopa valtioiden rajat. Maaseutualueilla maatalous ja siihen liittyvät elinkeinot ovat etenkin aikaisemmin olleet keskeinen asukkaiden toimeentulon lähde. Teollisuusyrityksiä on näillä alueilla yleensä varsin vähän. Tästä on kuitenkin poikkeuksia. Niin Suomessa kuin muuallakin Euroopassa on maaseutualueita, joille on syntynyt vireitä pienyrityskeskittymiä. Tässä luvussa tarkastellaan niitä tekijöitä ja kehityskulkuja, jotka ovat olleet tällaisten yrityskasaumien synnyn taustalla. Tarkastelun pohjaksi luodaan teoreettinen katsaus siihen, miten yritys valitsee sijaintipaikkansa menestyäkseen taloudellisesti mahdollisimman hyvin. Sijoittumispäätökseen saattavat tosin vaikuttaa taloudellisten tekijöiden ohella myös yrittäjän tai muun päätöksentekijän henkilökohtaiset ominaisuudet ja arvostukset. Yritykset saavat kasautumisen kautta tiettyjä etuja, mutta yrityskeskittymiä ei kuitenkaan synny kaikkialle.

Sijaintipaikka osana yrityksen menestystä

Yritykset tähtäävät voiton tuottamiseen. Yrityksen toiminnalle on välttämätöntä, että tuotot ovat suuremmat kuin kustannukset. Molempiin tekijöihin vaikuttavat lukuisat seikat, joista jotkut ovat riippuvaisia siitä, millä alueella yritys sijaitsee. Esimerkiksi työvoimakustannukset, raaka-aineiden hinta ja verotus saattavat olla eri alueilla erilaiset. Myös tuotot vaihtelevat sen mukaan, kuinka paljon ja millaista asiakaskuntaa alueelta löytyy. Raaka-aineita, puolivalmisteita ja lopputuotteita voidaan toki kuljettaa pitkiäkin matkoja, mutta silloin kuljetuskustannukset lisääntyvät.

David Smith (1971) on tarkastellut mallissaan kokonaistuottojen ja -kustannusten alueellista vaihtelua. Mallissa x-akseli osoittaa yrityksen mahdollisia sijaintipaikkoja alueella mittayksikkönä etäisyydet (esim. kilometrit), y-akseli tuottoja ja kustannuksia vastaavilla sijaintipaikoilla rahayksikköinä (kuva 1). Yrityksen optimaalinen eli paras mahdollinen sijaintipaikka on siellä, missä tuottojen ja kustannusten erotus on suurin (kuvassa 1 merkitty O:lla). Vaikka Smith korosti mahdollisimman suuren voiton merkitystä, hän hyväksyi sen, että yrityksen päätöksentekijä saattaa valita kannattavuusalueen (kuvassa 1 A–B) sisällä kokonaistyytyväisyyden maksimoivan pisteen taloudellisen optimipisteen sijasta. Päätöksentekijä voi esimerkiksi arvostaa aluetta, joka on hänelle tuttu tai jossa hänellä on ennestään liikekumppaneita. Mitä kyvykkäämpi

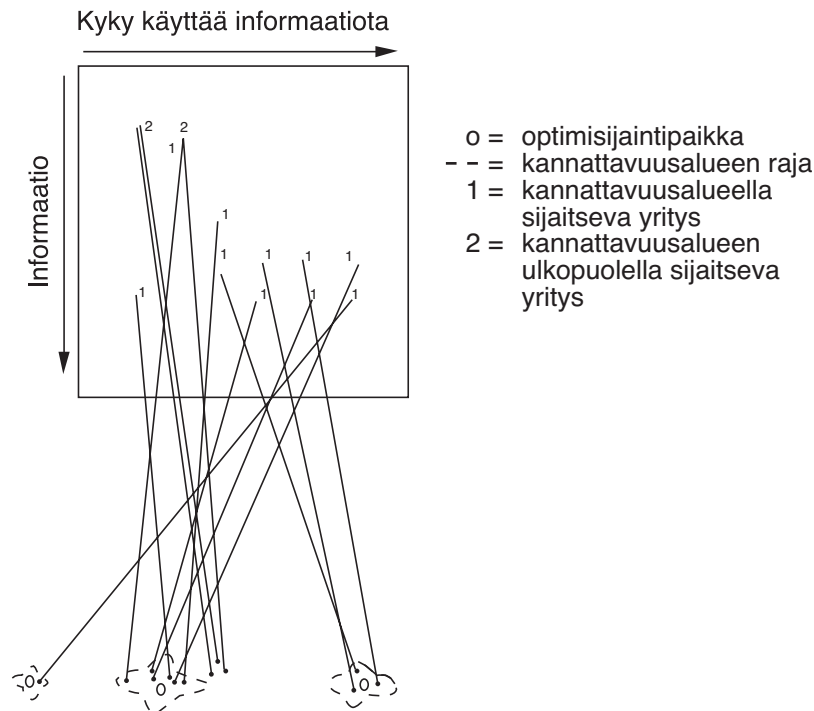
yrittäjä on, sitä paremmin hän menestyy myös optimipisteen ulkopuolella. Hän pystyy esimerkiksi toiminnan järkevällä organisoinnilla alentamaan kustannuksia. Julkisen vallan toimenpiteet kuten erilaiset alueelliset tuet saattavat vaikuttaa siihen, että sijainti valitaan jopa alkuperäisen kannattavuusalueen ulkopuolelta. Yritysten kasautumisen mukanaan tuomat edut saattavat myös muuttaa kannattavan toiminnan aluetta.

AB = Kannattavuusalue, jolla sijaitessaan yritys tuottaa voittoa

Kuva 1. Kannattavuusalueen määräytyminen silloin, kun sekä tuotot että kustannukset alueellisesti vaihtelevat.

Behavioristinen sijaintiteoria pitää yrityksiä toimijoina, joilla on rajoittuneet tiedot, epärationaalisia piirteitä ja jotka tinkivät maksimivoittojen saavuttamisesta. Edellä kuvatussa Smithin mallissa jo otettiin tällaisen käyttäytymisen mahdollisuus huomioon. Pred (1967; 1969) kuvaa ns. käyttäytymismatriisissaan yritysten päätöksentekijöiden tiedon määrää ja laatua sekä heidän kykyään soveltaa tietojaan käytäntöön. Jokainen yrittäjä tai yrityksen johto voidaan sijoittaa matriisiin (kuva 2). Matriisin vasemmassa yläkulmassa ovat päätöksentekijät, joilla on vähän tietoa ja joiden kyky soveltaa osaamistaan on heikko. Yrittäjät, jotka sekä tietävät paljon yrityksen toimintaan liittyvistä asioista että osaavat käyttää informaatiota, sijoittuvat käyttäytymismatriisiin oikeaan alakulmaan. Jonkin yrittäjän kohdalla tilanne voi olla esimerkiksi sellainen, että hänen tietämyksensä on rajoittunutta, mutta hän pystyy soveltamaan vähäisiäkin tietojaan käytäntöön. Tällöin hän on matriisissa lähellä oikeaa yläkulmaa. Ajan mittaan päätöksentekijä voi oppia lisää ja siirtyä matriisissa kohti oikeaa alakulmaa. Matriisin antama informaatio voidaan alueellistaa. Ne yritykset, jotka yrittäjän tietojen perusteella ovat matriisin oikeassa alakulmassa, sijaitsevat kannattavuusrajojen sisäpuolella. Mitä kauempana yrittäjä on oikeasta alakulmasta, kumman tahansa tai molempien akselien suhteen, sitä suurempi on todennäköisyys, että toiminta jää kannattavuusrajojen ulkopuolelle.

Kuva 2. Behavioristinen matriisi ja sen vaikutus yritysten alueelliseen sijoittumiseen (Pred 1967: 92).

Missä ja miksi pienet yritykset muodostavat tuotannollisia alueita?

Yritykset eivät toimi muusta yhteiskunnasta irrallaan, vaan alueen taloudellisten toimintojen muotoutumisessa paikallisen yhteisön toimintatavoilla ja arvojärjestelmillä on tärkeä merkitys. Koska yritysten tuotanto on vahvasti sidoksissa innovaatioihin, tiedon levitys ja soveltaminen sekä oppimisprosessi ovat alueen yritystoiminnan kehityksen avaintekijöitä. Innovaatioiden ja oppimisen edellytyksenä ovat yritysten välinen vuorovaikutus ja keskinäinen luottamus. (Mariotti 2005: 30–31.)

Isot yritykset hyötyvät suurtuotannon eduista. Ne voivat tuottaa suuria sarjoja, jolloin kustannukset yksikköä kohti alenevat. Pienempien yritysten on mahdollista saada etua siitä, että ne kasautuvat lähelle toisiaan. Erityisen merkittävä hyöty on silloin, kun ne toimivat samalla toimialalla. Käsite industrial district (tuotannollinen alue) viittaa tietyn toimialan pienistä yrityksistä muodostuneisiin paikallisiin yrityskeskittymiin. Tuotannollisia alueita koskevat tutkimukset tulivat tunnetuiksi 1990-luvulla, vaikka käsite sinänsä on peräisin jo sata vuotta aikaisemmalta ajalta. Tutkimuksissa on perehdytty varsinkin Pohjois-Italian tuotannollisiin alueisiin, mutta vastaavanlaisia keskittymiä on myös monissa muissa maissa, esimerkiksi Tanskassa, Ruotsissa ja Espanjassa.

Yritykset saavat lähellä toisiaan toimiessaan ns. kasautumis- eli agglomeraatioetuja. Tuotannon keskittyminen lisää erikoistumismahdollisuuksia, tehostaa työmarkkinoiden toimintaa ja edesauttaa informaation tehokkaampaa hyödyntämistä. Näitä hyötyjä, joita syntyy, kun tietyn toimialan koko samalla alueella on suuri, kutsutaan *lokalisaatioeduiksi*. Ne ovat toimialan yksittäisille yrityksille ulkoisia mutta koko toimialalle sisäisiä etuja. Lokalisaatioedut edistävät: a) taitojen uudistumista, b) tiedon kiertoa, c) tukitoimintojen kehittymistä sekä teollisuudessa että palveluissa (tuotannon monipuolistuessa), d) erikoiskoneiden käyttöä, e) erikoistuneiden työmarkkinoiden muodostumista, f) täydentävien alojen kehittymistä (työllisyyden monipuolistuessa). Alueen koon ja samalla sen tuotanto- ja kulutusrakenteen monipuolisuuden mukanaan tuomia etuja kutsutaan *urbanisaatioeduiksi*. (Laakso & Loikkanen 2004: 34–35; Sforzi 2002: 441.) Industrial district -käsitteen tultua 1990-luvulla mielenkiinnon kohteeksi alettiin yhä enemmän kiinnittää huomiota yritysten keskinäiseen sekä yritysten ja muiden sidosryhmien väliseen vuorovaikutukseen, verkostoihin, hyötyjä aikaan saavina tekijöinä.

Tuotannollisten alueiden, erityisesti ns. kolmannen Italian, synnyn ja kehityksen on havaittu kytkeytyvän läheisesti alueen *sosiaalisiin ja kulttuurisiin* ominaisuuksiin.

- Tietyn tyyppinen maanviljely on luonut pohjan yrittäjyydelle. Yritykset on perustettu suurperheen ympärille (perheyrittäjäyys). Käsityötaito ja siihen liittyvä koulutus sekä paluumuuttajien kokemukset teollisesta työstä ovat niin ikään olleet synnyttämässä kolmannen Italian kaltaisia toimialakeskittyymiä.
- Alueella on vahva paikallinen identiteetti ja yhteyden tunne sekä yrittäjien kesken että yrittäjien ja työntekijöiden kesken. Yksilöiden sosiaalinen tausta on samanlainen, ja osaaminen on kaikkien saatavilla. Yrityksen perustaminen on jokaiselle mahdollista. Sekä yrittäjät että työntekijät ovat sitoutuneet kovaan työhön ja yrittämiseen. Sosiaalisen liikkuvuuden ilmapiiiri vahvistaa yhteistyöhenkeä.

Myös osaamista levittävän suuryrityksen toiminnalla sekä paikallis- ja aluehallinnon materiaalisella tai henkisellä tuella on katsottu olevan merkitystä toimialakeskittymien muodostumiseen. (Förström & Nyholm 1993: 19–20; Koski 2002: 184–185.)

Italialaisen tuotannollisen alueen ominaisuuksia on eritelty seuraavalla tavalla (Markusen 1996: 298; Packalén, Selby & Petäjistö 2004: 329):

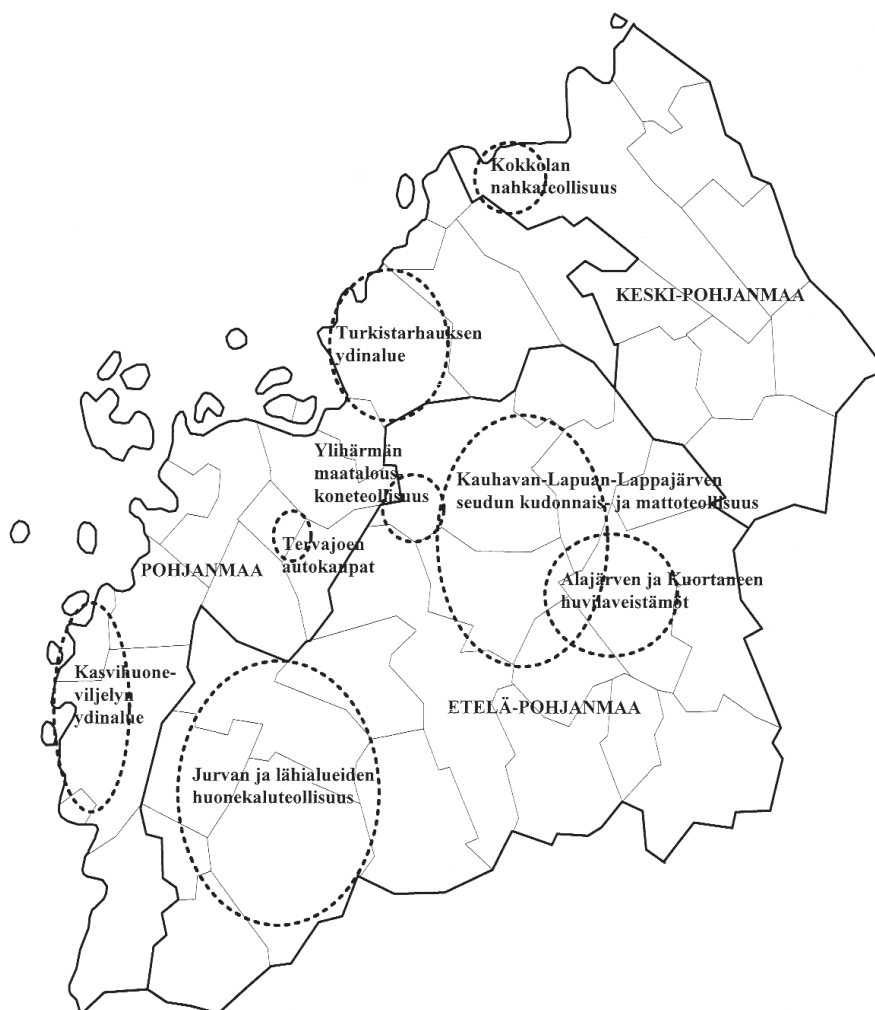
- Pienillä, paikallisessa omistuksessa olevilla yrityksillä on hallitseva asema liiketoiminnassa.
- Suurtuotannon etujen merkitys on suhteellisen vähäinen.
- Alueen yritysten välillä on huomattavasti keskinäistä kauppaa.
- Investointeja koskevat avainpäätökset tehdään paikallisesti.
- Toimittaja- ja asiakasyritysten välillä on pitkän aikavälin sopimuksia ja sitoumuksia.
- Yhteistyö ja yhteydet toimialakeskittymän yritysten ja alueen ulkopuolisten yritysten välillä ovat vähäisiä.
- Alueella toimivat paikalliset, joustavat työmarkkinat.
- Työntekijät ovat sitoutuneet enemmän alueeseen kuin yrityksiin.
- Alueelle muuttaa työvoimaa, vähemmän alueelta pois päin.
- Alueelle on kehittynyt oma toimintakulttuuri, ja yrittäjien välillä on siteitä.
- Alueella on tietyn toimialan yrityksiin erikoistuneita rahoittajia, teknistä asiantuntemusta ja liiketoiminnan palveluja.
- Yrityksille on alueella tarjolla ”kärsivällistä pääomaa = patient capital”. Tällä tarkoitetaan paikallisia rahoittajia, jotka ovat valmiita ottamaan pitkän aikavälin riskiä, koska rahoittajat tuntevat yritykset ja luottavat yrittäjiin.
- Alueen pitkän aikavälin kehitys- ja työllisyysnäkökymät ovat hyvät, vaikka epäonnistumisiakin sattuu.
- Asiakkaiden ja toimittajien välillä on vilkasta työvoiman vaihtoa.
- Kilpailijayritysten välillä on yhteistyötä riskien jakamiseksi, markkinoiden vakiinnuttamiseksi ja innovaatioiden edistämiseksi.
- Poikkeuksellisen suuri osa työntekijöistä toimii suunnittelu- ja innovaatiotoiminnassa.
- Vahvat yrittäjäjärjestöt tarjoavat mm. johtamis-, koulutus-, markkinointi-, teknologia- ja rahoituspalveluja yritysten liiketoimintaedellytysten parantamiseen.
- Paikallinen julkinen sektori on vahvasti mukana ydinalojen toimintaedellytysten edistämässä.

Luetellut tekijät luovat olemassa olevalle yritystoiminnalle edulliset olosuhteet ja edesauttavat uuden yritystoiminnan muodostumista.

Pohjalaisten toimialakeskittymien synty ja kehitys

Pohjanmaa, jolla tässä tarkoitetaan Pohjanmaan, Etelä-Pohjanmaan ja Keski-Pohjanmaan maakuntia, on tunnettu vireästä pienyrittäjyydestään. Yrityksiä on runsaasti, mutta lisäksi niiden alueellisessa jakaumassa tulee esille erikoinen piirre. Saman toimialan

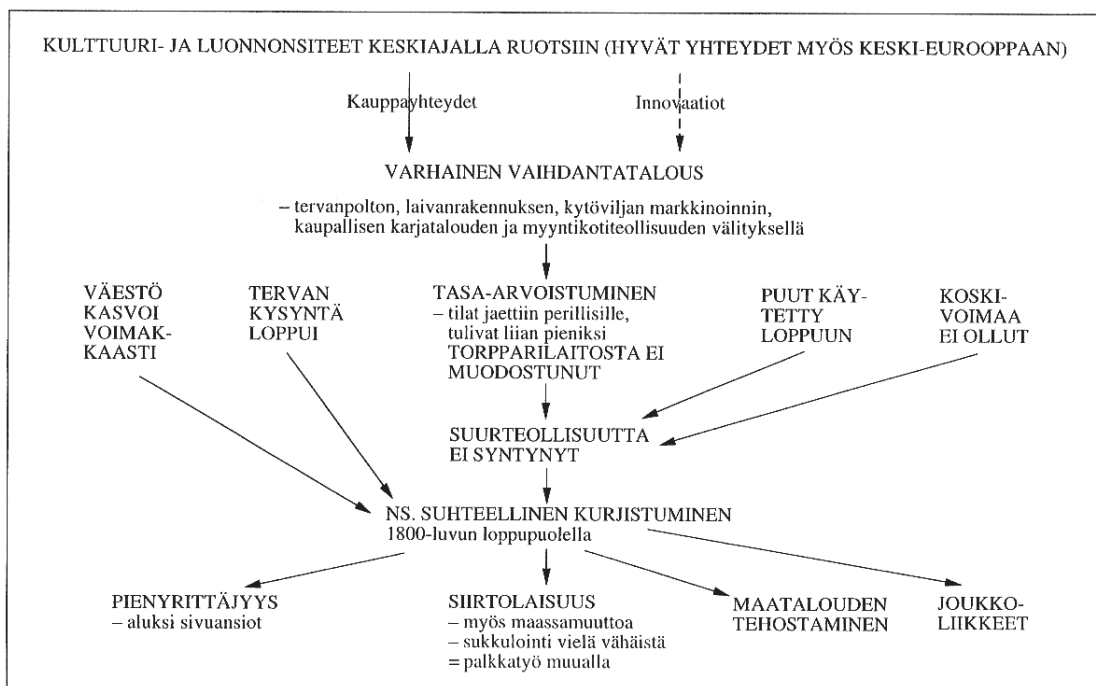
yritykset keskittyvät yhteen kuntaan tai muutamaan naapurikuntaan ns. toimialakeskittymiksi, jota nimitystä tuotannollisista alueista Suomessa käytetään. Yritykset toimivat yleensä teollisilla aloilla, mutta poikkeuksiakin löytyy. Toimialakeskittymiä on aikojen kuluessa hävinnyt, ja uusia on syntynyt. Niiden toiminta on myös saattanut muuttua siten, että niitä ei enää voida pitää perinteisinä toimialakeskittyminä. Yksi vanhimmista ja tunnetuimmista toimialakeskittymistä on Jurvan ja sen lähialueiden huonekaluteollisuus (kuva 3). Sen lisäksi on 1990-luvun tietojen mukaan toimialakeskittymiksi rajattu Kauhavan–Lapuan–Lappajärven seudun kudonnais- ja mattoteollisuus, Ylihärjän maatalouskoneiteollisuus, Kokkolan nahkateollisuus, Alajärven ja Kuortaneen huvilaveistämöt, Tervajoen autokaupat, Närpiön ja Korsnäsin kasvihuoneviljely sekä Pohjanmaan rannikon pohjoisempien osien turkistarhaus (ks. Koski 2002: 28). Kaikkia ei enää voitane yritystoiminnan hiipumisen takia pitää toimialakeskittyminä, mutta osa niistä on pysynyt elinvoimaisina. Samantyyppisiä keskittymiä on havaittu Suomessa Pohjanmaan ohella Pohjois-Satakunnassa (esim. Äetsän laukut ja Kankaanpään kengät).

Kuva 3. Pohjalaiset toimialakeskittymät 1990-luvun tilanteen mukaisina.

Tervataloudesta vaurautta

Pohjanmaan taloushistoria on varsin omaleimainen. Pääosa Suomesta eli omavarais-
taloudessa vielä 1800-luvun puolivälissä. Pohjanmaa, etenkin sen eteläisimmät osat,
oli jo pitkään kulkenut taloudellisessa kehityksessään muusta Suomesta poikkeavia
teitä. Tervan, laivojen, kytöviljan ja karjatuotteiden kauppa sekä myyntikotiteollisuus
toivat eteläisen Pohjanmaan jo varhaisessa vaiheessa vaihdantatalouden piiriin (kuva
4), mutta jo ennen näiden tuotteiden tuomia rahatuloloja oli Pohjanmaata todennäköisesti
vaurastuttanut hylkeenpyynti. Edistymisen taustalla olivat myös vuosisataiset hyvät
yhteydet Ruotsiin ja Keski-Eurooppaan. Innovaatiot saavuttivat aina ensin rannikko-
alueet ja levisivät sieltä vähitellen sisämaahan päin.

Kuva 4. Kaavio pohjalaisen yrittäjyyden ja sille rinnakkaisten ilmiöiden historiallisesta kehityksestä.

Terva oli kuitenkin se tuote, josta tuli Pohjanmaan kehityksen voimatekijä ja yritteliäisyyden perusta. Samalla se muodostui Suomen ulkomaankaupan ensimmäiseksi massatuotteeksi. 1600- ja 1700-luvut olivat tervanpolton kulta-aikaa. Tervakuljetukset edistivät myös rannikon laivanrakennusteollisuutta. Tervanpoltto alkoi 1700-luvulla vähitellen siirtyä kohti jokien yläjuoksua sisämaahan päin ja samalla rintamailta syrjäseuduille. Tervanpolton tyrehtyminen oli seurausta sekä metsien vähenemisestä että isojaon aloittamisesta. Etelä-Pohjanmaan itäisissä ja kaakkoisissa osissa tervanpoltto oli kuitenkin tärkeä elinkeino vielä 1800-luvun puolivälissäkin. 1800-luvun lopulla tervatalouden ajat alkoivat kuitenkin olla peruuttamattomasti takanapäin, kun rautalivoihin ei enää tarvittu tervaa.

Yhteen luonnonvaraan vahvasti nojautuvaa yhteiskuntaa nimitetään tapulitaloudeksi. Tapulituotteen viennin kehitys määrää alueen taloudellisen kasvun vauhdin. Tukeutuminen pelkkään perustapulituotantoon tekee alueen erittäin haavoittuvaksi tapulituotteen kysynnän vaihdellessa. Pahimmassa tapauksessa tapulituotteen kysyntä lakkaa, jolloin alue joutuu ns. tapuliloukkuun. Alueen kehitys taantuu ja työllisyys romahtaa. Aikainen siirtyminen omavaraistaloudesta vaihdantaan, etenkin tervakauppa, oli vaurastuttanut Pohjanmaata, mutta 1800-luvun lopun vuosikymmeninä tilanne nopeasti heikkeni, ja alue joutui tapuliloukkuun. Tervatalous ja laivanrakennus menettivät merkityksensä, mutta myös monien muiden maaseudulle lisäansioita antaneiden työmuotojen merkitys väheni.

Suhteellinen kurjistuminen ja ratkaisuvaihtoehdot

Puunjalostukseen perustuva teollistuminen alkoi Etelä- ja Lounais-Suomessa 1870-luvulla ja saavutti itäisen Suomen pari vuosikymmentä myöhemmin. Eteläisellä ja keskisellä Pohjanmaalla tervanpoltto ja laivanrakennus olivat kuluttaneet metsiä niin, että niitä ei enää riittänyt uudenaikaiseen puunjalostusteollisuuteen. Puuraaka-aineen puuttumisen ohella suurteollisuuden syntymisen esteenä oli koskivoiman puute. Pohjanmaan kohtalona oli auttamattomasti ns. suhteellinen kurjistuminen (ks. kuva 4).

Varhainen vaihdantatalous oli tuonut seudulle esikapitalismin eli rahan ja yrittämisen. Tämä merkitsi sitä, että Pohjanmaalle ei syntynyt samanlaista sääty-yhteiskuntaa kuin muualle maahan. Yhteiskunta tasa-arvoistui. Yksityisomistus ja individualismi vahvistuivat ja liikkuvuus lisääntyi. Torpparilaitosta ei muodostunut. Tilat useimmiten jaettiin perinnönjaossa jälkeläisten kesken. Lopulta tilat kutistuivat niin pieniksi, että ne eivät enää kyenneet takaamaan toimeentuloa, vaan oli keksittävä lisäansioita. Tasa-arvoisuus ja individualismi loivat yksityisyrittämiselle vapaata ilmapiiriä. Myös tasa-arvoistumisella oli oma vaikutuksensa siihen, että suurteollisuutta ei syntynyt. Tilanteen teki Pohjanmaalle vielä hankalammaksi keskimääräistä voimakkaampi väestönkehitys. Isojako oli selkiyttänyt maanomistukset jo varhaisessa vaiheessa. Alettiin kiinnittää huomiota maatalouden kehittämiseen, asutus levisi syrjäseuduille, ja väestönkasvu vahvistui.

Suhteellinen kurjistuminen merkitsi sitä, että useat ihmiset joutuivat samanaikaisesti kriisitilanteeseen. Oli keksittävä ratkaisu toimeentulo-ongelmiin. Luonnollisin vaihtoehto oli kehittää sitä elinkeinoa, joka oli vanhastaan kaikkein tutuin. Pyrittiin tehostamaan maataloutta. Siihen kannatti paneutua maatalouteen parhaiten soveltuvilla alueilla, ennen kaikkea rintamailla, joilla mahdollisuuksia uudisraivaukseen ei juuri enää ollut.

Toisena vaihtoehtona oli hakea toimeentuloa oman paikkakunnan, jopa oman maan ulkopuolelta. Pohjalaisten muuttomatkat suuntautuivat valtameren taakse Amerik-

kaan. Voimakkaimmillaan amerikansiirtolaisuus oli 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Siirtolaisuutta helpotti se, että oli totuttu liikkumaan sekä maalla että merellä. Pohjalaisten maastamuuttoa helpotti talouden taantumisesta huolimatta vielä jäljellä oleva varallisuus. Muualla Suomessa ei tällaista perustaa ollut. Siirtolaisuus sai suuremmat mittasuhteet niissä pitäjissä, joissa jollakin tai joillakin muilla toimeentulo-ongelmien ratkaisukeinoilla oli vähäisempi merkitys. Siirtolaisuutta voidaan pitää eräänlaisena yrittäjyyden muotona. Lähtöpäätökseen vaikutti aluksi puhtaasti toimeentulo, suorainen nälkä, mutta myöhemmin motiiveina yleistyivät seikkailunhalu ja toimeentulon parantaminen. Kaikki eivät suinkaan lähteneet ulkomaille, vaan maassamuutolla oli jo tuolloin merkitystä. Siirryttiin kaupunkielinkeinoihin.

Eteläisen Pohjanmaan poikkeava taloudellinen kehitys sai ilmenemismuotoja myös henkisellä tasolla. Vaihdatatalouden mukanaan tuoma rahan arvostus loi taloudelliset menestymisodotukset, joita ei enää pystytty tyydyttämään. Tilanne purkautui rikollisena toimintana, puukkojunkkariutena. Puukkojunkkarit rettelöivät jo 1700-luvun lopulta lähtien, mutta ilmiö jatkui pitkälle 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka. Muissakin, joskin rauhallisemmissa joukkoliikkeissä, oli samanlaisia aineksia. Myös herännäisyys pyrki tasa-arvoon omalla tavallaan hengellisellä tasolla. Se sai maalliseksi jatkukseen nuorisoseuraliikkeen.

Pienyrittäjyydestä tuli kuitenkin yksi merkittävimmistä toimeentulo-ongelmien ratkaisuvaihtoehdoista. Yleensä pienyrittäjyys siellä, minne sitä muodostui, paisui varsin laajaksi. Yrittäjyyden syntymiseen tarvittiin tiettyjä paikallisia edellytyksiä. Raaka-aine oli sellainen, vaikka ei suinkaan välttämätön eikä edes tavallisin syy pienteollisuuskeskittymän syntyyn. Esimerkiksi Kokkolan nahkateollisuus perustui paikalliseen karjanhoitoon, pajunkuoren runsauteen ja vesivaroihin. Ehdoton edellytys yrittäjyyden kehittymiseen olivat markkinat, jotka aluksi olivat paikallisia mutta laajenivat myöhemmin jopa maanlaajuisiksi. Näiden positiivisten lähtökohtien ohella pienyritystoiminnan viriämistä edesauttoivat tietyillä alueilla maatalouden keskimääräistä heikommät edellytykset ja siirtolaisuuteen tarvittavan varallisuuden puuttuminen.

Oleellista oli kuitenkin taito tehdä käsillä jotain sellaista, johon ei tarvittu paljon alkupääomaa ja jolle oli riittävästi markkinoita ja raaka-ainetta saatavissa. Taidon saattoi paikkakunnalle tuoda paluumuuttaja tai jokin muu alueen ulkopuolella kokemuksensa hankkinut henkilö, uranuurtaja, jolta otettiin oppia. Oman apunsa toimialan etsintään toi perinteinen käsityötaito (esimerkiksi kudonnaisten valmistuksessa), mutta silloinkin tarvittiin tiennäyttäjää, jolla oli valmistukseen teollisempi ja markkinointisuuntatuneempi ajattelutapa.

Mitä enemmän uusia yrityksiä perustettiin, sitä enemmän myös yrittäjyys alkoi saada joukkoliikkeen muotoja. Yrittäjiksi ryhdyttiin yhä herkemmin. Kynnys yritystoimin-

nan aloittamiseen madaltui, ja uusia yrityksiä syntyi olemassa olevien naapurustoon. Samalla tavalla levisi myös siirtolaisuus. ”Uranuurtajia” seurasivat sukulaiset ja tuttavat, jotka saivat uutisia Amerikassa avautuvista mahdollisuuksista. Sitä huolimatta, että jossakin pitäjässä pienyrittäjyys oli tärkein toimeentulo-ongelmien ratkaisija ja toisesta lähdettiin sankoin joukoin siirtolaisiksi, yksi keino harvoin riitti, erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja käytettiin rinnakkain.

Uusia toimialakeskittymiä on syntynyt myöhempinäkin kriisiaikoina, ja vanhat toimialakeskittymät ovat laajentuneet vaikeina aikakausina, jolloin muuta työtä ei ole ollut riittävästi tarjolla. Työn puute edesauttoi muun muassa huonekalukeskittymän laajenemista sotien jälkeisenä aikana, mutta siihen vaikutti lisäksi jälleenrakennuksen ansiosta kasvanut kysyntä. Kriisiajat ovat pakottaneet toimialakeskittymiä myös uusiutumaan sekä tuotteiden että tuotantomenetelmien suhteen.

Pohjalaisten toimialakeskittymien ja italialaisten tuotannollisten alueiden eroja ja yhtäläisyyksiä

Sellaisilla voittojen maksimointiin tähtäävillä tekijöillä kuin raaka-aineiden tai markkinoiden läheisyydellä on ollut näennäistä merkitystä ainakin toimialakeskittymien alueellisessa erilaistumisessa. Niitä ei kuitenkaan välttämättä ole tietoisesti otettu huomioon yritysten päätöksenteossa. Yrittäjyys on virinnyt esimerkiksi siellä, missä raaka-aineita on ollut saatavissa. Markkinoitakin on lähialueella pitänyt olla, mutta potentiaalisen kysynnän suuruutta ei useinkaan ole systemaattisesti selvitetty. Smithin teorian mukaisesti sijainti on todennäköisesti kannattavuusalueella, tuskin kuitenkaan optimaalinen. Ilman voittoja toimialakeskittymiä ei enää olisi olemassa.

Predin behavioristinen, yrittäjien tiedot ja tietojen käyttökyvyn huomioon ottava teoria kytkeytyy Smithin kannattavan toiminnan alueisiin. Pred kuvaa käyttäytymismatriisin avulla, kuinka yrittäjän tiedon taso ja hänen kykynsä käyttää tietoa määrää sen, sijoittaako hän yrityksensä optimaalisesti, tyydyttävästi vai joutuuko yritys alueellisten kannattavuusrajojen ulkopuolelle. Jotta toimialakeskittymä on ylipäätään lähtenyt kasvuun, on uranuurtajan tai -uurtajien tietojen täytyntä olla riittävät. Toiminta on osattu sopeuttaa alueen resursseihin, ja yritys näin ollen sijaitsee kannattavuusalueella, vaikka sijainti ei ehkä ole optimaalinen.

Toimialakeskittymä on laajentunut jäljittelijöiden kautta. Uudet yritykset ovat syntyneet aluksi uranuurtajan lähiympäristöön. Täten myös jäljittelijät ovat sijoittuneet kannattavuusrajojen sisäpuolelle. Tämä ei kuitenkaan välttämättä ole merkinnyt sitä, että näiden henkilöiden tiedot olisivat olleet riittävät yritystoiminnan harjoittamiseen. Kohtuullisesta sijainnistaan huolimatta edellytyksiltään puutteellisimmat yrittäjät ovat

vähitellen karsiutuneet pois. Vaikka uusia, kokemattomiakin yrittäjiä on tullut tilalle, ovat alueen yrittäjät keskimääräisesti siirtyneet kohti matriisin oikeaa alakulmaa, jopa niin, että ratkaisevat muutokset ympäristössä eivät ole tukahduttaneet toimialakeskittymää, vaan se on mukautunut muuttuneisiin olosuhteisiin. Myös toimialakeskittymän yrittäjien liiketaloudelliset tiedot ovat näin ollen ajan mittaan yleisesti katsoen kasvaneet.

Joka tapauksessa yritysten toimintaympäristössä jatkuvasti tapahtuvat muutokset multistavat vanhoja rakenteita niin, että yritykset ovat eräänlaisessa ”shock” -tilanteessa. Yritysjoukossa tapahtuu karsiutumista ja kokonaisia toimialakeskittymiä kuolee, ellei tietoja ja tiedon hyväksikäyttökykyä pystytä systemaattisesti lisäämään. Erilaiset yrittäjien keskinäiset sekä yrittäjien ja muiden sidosryhmien väliset verkostot nähdään nykyään välttämättöminä sekä yksittäisen yrityksen että alueiden menestyksen välineinä. Niiden kautta tapahtuu oppimista ja tuotetaan innovaatioita.

Tuotannollisille alueille ominaiseen tapaan pohjalaiset toimialakeskittymät ovat ainakin jossain määrin hyötyneet kasautumisen ns. lokalisaatioeduista. Alihankintasuhteita on syntynyt, yhteisostoja ja yhteistä markkinointia on kokeiltu ja joskus niissä onnistuttakin, keskittymiin on kasautunut ammattitaitoista työvoimaa, yritysten työntekijät ovat perustaneet omia yrityksiään, alan koulutusta on saatavilla, rahoittajat tukevat alueen yritystoimintaa. Vaikka kysymyksessä ovat pienet paikkakunnat, erilaisten palvelujen syntymisen tai ylläpidon kautta on saavutettu myös urbanisaatioetuja. Kaikesta huolimatta kasautumisen edut eivät ole olleet niin suuret kuin voisi olettaa. Eri toimialakeskittymissä tilanne on erilainen, mutta yleisesti ottaen yritykset ovat toimineet varsin ”eristäytyneinä”, enemmän kilpailijoina kuin yhteistyökumppaneina.

Syvempään yhteistyöhön sekä yrittäjien kesken että yrittäjien ja muiden sidosryhmien välillä suhtaudutaan edelleen epäilevästi. Metlassa (= Metsäntutkimuslaitos) vuonna 2003 tehdyssä eteläpohjalaisten puualan yritysten yhteistyötä selvittäneessä tutkimuksessa todettiin, että yrityksillä oli varsin paljon alihankintasuhteita, ja yrittäjien välisiä suhteita pidettiin hyvinä. Mitä muodollisemmasta ja suuremman liiketoimintariskin sisältävästä yhteistyöstä oli kysymys, sitä epäluuloisempia yhteistyötä kohtaan oltiin. Esimerkiksi tilinpäätöksen tietoja piti puolet haastatelluista yrityksistä ehdottomasti liikesalaisuutena. Tieto on kuitenkin tärkeää, kun yritykset seuraavat yhteistoiminnan vaikutuksia kilpailukykyyn. Tiedon jakaminen on merkittävässä asemassa myös luottamuksen synnyttämisessä, ja luottamusta pidetään puolestaan syvemmän yhteistyön edellytyksenä. Erityisiä epäluuloja oli muiden kuin yritysten aloitteesta käynnistettyjä yhteistyöhankkeita kohtaan. Viranomaisten ja yritysten välisessä yhteistyössä ilmeni puutteita. Aikaisemmat epäonnistumiset olivat olleet omiaan ruokkimaan kielteisiä asenteita. (Packalén, Selby & Petäjästä 2004: 330–332.) Italialaistyypillisille toimialakeskittymille on ominaista myös se, että poikkeuksellisen suuri osa työntekijöistä

toimii suunnittelu- ja innovaatiotoiminnassa. Vaikka pohjalaisissa toimialakeskittymisissä innovaatiotoimintaa on viime aikoina edistetty ja yhteyksiä oppi- ja tutkimuslaitoksiin luotu, innovaatiotoiminnan osuus niin liikevaihdosta kuin työvoimastakin lienee edelleen useimmissa yrityksissä varsin pieni.

Italian tuotannollisten alueiden on havaittu kytkeytyvän läheisesti alueen sosiaalisiin ja kulttuurisiin ominaisuuksiin. Ovatko nämä tekijät samankaltaisia pohjalaiset toimialakeskittymät synnyttäneiden kehityskulkujen kanssa? Molemmilla alueilla on opittu yrittäjyyteen maatalouden kautta, joka on perustunut perheyrittämiseen. Kummallakin alueella on vallinnut maatalouskulttuurin ohella vahva käsityöläisyysperinne. Monet pohjalaiset toimialakeskittymät, esimerkiksi Kauhavan–Lapuan–Lappajärven kudonnais- ja mattoteollisuus, ovat syntyneet vanhan käsityötaidon pohjalle. Kuten aikaisemmin on mainittu, myyntikoteollisuus oli jo yksi varhaisen vaihdantatalouden perusta. Taitoja ja vaikutteita on saatu runsaasti myös alueen ulkopuolelta.

Molemmissa yhteiskunnissa vallitsi tasa-arvoisuus, ja yrityksen perustaminen oli periaatteessa kaikille mahdollista. Pohjanmaalla on aina arvostettu kovaa työntekoa ja yrittämistä. Paikallinen identiteetti on vahva, mutta yhteyden tunne yrittäjien kesken ja erityisesti yhdessä yrittämisen kulttuuri on puuttunut. On pidetty kiinni siitä itsellisenä toimimisen ideologiasta, joka on useimpia yrittämiseen kannustanut. On oltu toistensa kilpailijoita, mutta ei ole nähty sitä, että voidaan olla sekä kilpailijoita että yhteistyökumppaneita niin, että siitä on hyötyä kaikille osapuolille.

Yhteistyö vaatii sitoutumista ja keskinäistä luottamusta. Tarvitaan myös sosiaalinen innovaattori, joka verkostojen kautta toteuttaa uusia ideoita. Metlan tutkimuksen mukaan useat yritykset kaipasivat yhteistoimintaa organisoivia yrityksiä, kun taas muita kuin yritysten aloitteesta käynnistettyjä yhteistyöhankkeita kohtaan tunnettiin epäluuloja (Packalén, Selby & Petäjistö 2004: 331). Paikallinen hallinto tukee alueensa yritystoimintaa, ja yritykset pitävät yrittäjyysilmastoa yleisesti hyvänä, mutta yhteistyöhankkeissa on tapahtunut myös epäonnistumisia, jotka saavat aikaan varauksellisuutta. Toimialakeskittymän synnyn edellytyksissä mainittiin lisäksi osaamista levittävän suuryrityksen olemassaolo. Sellaisia ei pohjalaisten toimialakeskittymien alueella juuri ole ollut. Toisaalta suuri yritys saattaa myös vähentää yrittäjyyttä, jos se suorittaa hankintansa sisäisin ostoin eikä alihankintana pieniltä ulkopuolisilta yrityksiltä. Iso työllistäjä voi ”imeä” potentiaaliset yrittäjät, ja koko yrittäjäkulttuuri taantuu.

Lähteet

Forrström, Bo & Monica Nyholm (1993). Perinne ja uudistuminen erikoistuneen tuotantoalueen perustana: esimerkkinä Keskipohjanmaan pienveneteollisuus. *Terra* 105: 1, 15–22.

Koski, Riitta (2002). Pohjalaisen yrittäjyyden synty, leviäminen ja alueellinen eriytyminen. *Acta Wasaensia* No 101. Aluetiede 7.

Laakso, Seppo & Heikki A. Loikkanen (2004). *Kaupunkitalous: Johdatus kaupungistumiseen, kaupunkien maankäyttöön sekä yritysten ja kotitalouksien sijoittumiseen*. Helsinki: Gaudeamus.

Mariotti, Ilaria (2005). *Firm relocation and regional policy. A focus on Italy, the Netherlands and the United Kingdom* [Verkkojulkaisu]. Dissertations University of Groningen. [Viitattu 8.1.2009]. Saatavissa: <http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/rw/2005/i.mariotti/>.

Markusen, Ann (1996). Sticky places in slippery space: A typology of industrial districts. *Economic Geography* 72: 3, 293–313.

Packalén, Katja, Ashley Selby & Leena Petäjistö (2004). Eteläpohjalainen toimialakeskittymä – lähellä mutta yhä kaukana. *Metsätieteen aikakauskirja* 3, 327–332.

Pred, Allan (1967). Behavior and Location: Foundations for a Geographic and Dynamic Location Theory. Part I. *Lund Studies in Geography* Ser. B. Human Geography No 27.

Pred, Allan (1969). Behavior and Location: Foundations for a Geographic and Dynamic Location Theory. Part II. *Lund Studies in Geography* Ser. B. Human Geography No 28.

Sforzi, Fabio (2002). The industrial district and the 'new' Italian economic geography. *European Planning Studies* 10: 4, 439–447.

Smith, David (1971). *Industrial Location. An Economic Geographical Analysis*. New York: John Wiley & Sons.

III ALUEKEHITTÄMINEN

ALUEKEHITTÄMISEN TEORIA JA KÄYTÄNTÖ

Hannu Katajamäki

Yhteiskunnallisen päätöksenteon tärkeä tavoite on taata eri alueiden asukkaille, yrityksille ja hallinnolle tasapuoliset ja riittävät toimintaedellytykset. Eri alueiden menestymisen edellytyksiin vaikuttavia toimia kutsutaan *aluekehittämiseksi*.

Käsitteellä ”alue” voidaan viitata aluekehittämisen yhteydessä hyvin erilaisiin alueellisiin kokonaisuuksiin. Esimerkiksi EU:n päätöksenteossa tietyt toimet kohdentuvat Hangosta Utsjoelle. Tällöin koko Suomi on aluekehittämisen kohteena. Useimmiten aluekehittämisessä kuitenkin liikutaan maakunta- ja paikallistasolla. Tällöin aluekehittämisen yksiköitä ovat esimerkiksi maakunnat, kunnat, kaupunginosat tai maaseudulla kylät. Seuraavassa aluekehittämistä tarkastellaan pääasiassa kuntien ja niiden osaluokkien näkökulmasta. Liikutaan siis suomalaisen yhteiskunnan perustasolla: siellä, missä ihmisten arki on.

Aluekehittämisen teoreettinen asetelma

Endogeeninen ja eksogeeninen kehitys, globalisaatio

Monet yhteiskunnalliset prosessit vaikuttavat aluekehitykseen. Niitä kutsutaan *ulkoisiksi riippuvuuksiksi*. Esimerkkejä ulkoisista riippuvuuksista ovat yritysten toimintaa säätelevä kilpailulainsäädäntö, EU:n yhteinen maatalouspolitiikka tai kansainväliset sopimukset, joihin Suomi on sitoutunut. Monien yritysten ylin päätöksenteko on alueen ulkopuolella; myös tämä on osa ulkoista riippuvuutta. Ulkoisia riippuvuuksia eritellään *eksogeenisen* kehityksen teorioissa. Syvähenkisen aluekehittämisen välttämätön ehto on eksogeenisten riippuvuuksien monipuolinen tunnistaminen.

Alueet eivät kuitenkaan ole tahdottomia eksogeenisen kehityksen sätkynukkeja. Niiden asukkaat, yritykset ja hallinto voivat vaikuttaa omaan kehitykseensä. Alueen sisäl-

tä nousevaa kehitystä kutsutaan *endogeeniseksi*. Endogeenisen kehityksen keskeinen osa on ihmisten välinen vuorovaikutus. Aluekehittämisen yhteydessä tähän viitataan käsitteellä *kumppanuus*. Aidossa kumppanuudessa erilaiset *elämismaailmat* kohtaavat ja syntyy avointa osallistujien välistä vuorovaikutusta. Hyvään aluekehittämisen asetelmaan osallistuvat yritysten, kansalaisjärjestöjen, hallinnon ja erilaisten asiantuntija-organisaatioiden edustajat.

Erilaisten ihmisten yhteisten pohdintojen aikana pystytään näkemään monesta näkökulmasta eksogeenisen kehityksen antamia mahdollisuuksia, jotka voidaan yhdessä käyttää oman alueen parhaaksi. Oman alueen myönteistä kehitystä siivittävät kohtalon hetket, *momentumit*, syntyvät eksogeenisen ja endogeenisen hallitusta vuorovaikutuksesta. Ulkoa välittyvän *globaalin* ja sisäsyntyisen *lokaalin* kohtaamista kutsutaan aluekehittämisessä *glokalisaatioksi*.

Sosiaalinen pääoma

Eksogeenisen ja endogeenisen hyvä kohtaaminen eli onnistunut glokalisatio edellyttää *sosiaalista pääomaa*. Sosiaalinen pääoma tarkoittaa ihmisten kykyä toimia yhteistyössä. Sosiaalinen pääoman edellyttää ihmisten välisiä verkostoja ja luottamusta. Sosiaalinen pääoma tulkitaan nykyään taloudellisen, fyysisen ja henkisen pääoman ohella omaksi pääomatyyppikseen. Joskus puhutaan myös viidennestä pääomalajista, luontopääomasta. Useimmat aluekehityksen tutkijat ovat nykyään samaa mieltä yhdestä asiasta: menestyksen välttämätön ehto on sosiaalinen pääoma. Sosiaalista pääomaan kannattaa vaalia ja sitä on hyödyllistä kartuttaa.

Sosiaalisen pääoman käsitteeseen liitetään useiden tutkijoiden nimet. Tunnetuimmat teoreetikot ovat ranskalainen *Pierre Bourdieu* ja yhdysvaltalainen *Robert Putnam*. Puhutaankin bourdieulaisesta ja putnamilaisesta sosiaalisesta pääomasta. Bourdieulaisessa tulkinnassa sosiaalinen pääoma on yksilön ominaisuus: minkälaisissa verkostoissa hän on jäsenenä ja keitä hän tuntee. Putnamilainen tulkinta liittää sosiaalisen pääoman alueyhteisöihin, ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja luottamukseen sekä yhteisiin kontakteihin oman alueen ulkopuolelle.

Aluekehittämisen yhteydessä sosiaaliseen pääomaan viitataan yleensä putnamilaisessa merkityksessä. Toisaalta aluekehityksen kannalta sellaiset henkilöt ovat erityisen hyödyllisiä, joilla on paljon bourdieulaista sosiaalista pääomaa, esimerkkinä vaikkapa pieneen kylään asettunut eläkkeellä oleva kansainvälisen pörssiyhtiön entinen toimitusjohtaja tai korkea virkamies. Putnamin pääteesi on, että sosiaalinen pääoma auttaa yhteisöä toimimaan yhteistyössä. Tämän kautta sosiaalinen pääoma edistää myös talouden toimintaa, ennen kaikkea talouden kasvua.

Putnam määrittelee sosiaalista pääomaa tuottavat verkostot *sitoviksi* (bonding) tai *yhdistäviksi* (bridging). Sitovat verkostot ovat omaan alueen sisäisiä verkostoja. Yhdistävät verkostot ovat yhteydessä oman alueen ulkopuolelle. Onnistunut aluekehitys edellyttää sitovien ja yhdistävien verkostojen vuorovaikutusta. Jos keskitytään pelkästään sitoviin verkostoihin, löydetään kyllä sisäistä sopusointua, mutta ulkoiset vaikutteet saattavat jäädä niukoiksi ja vähitellen alueen uudistumiskyky ehtyy.

Sitoviin verkostoihin voi liittyä vallankäyttöä, jonka tavoitteena on tietoisesti rajata pois ulkoiset vaikutteet, vahvistaa vanhoja ja yksipuolisia valtarakenteita sekä vyöttää alue vastustamaan kaikkea ulkopuolelta välittyvää. Kehittämisesurssit käytetään olemassa olevan toiminnan ylläpitämiseen ja vanhoillaan olon vahvistamiseen. Toisaalta myös oman alueen perusluonteen unohtaminen ja keskittyminen pelkästään yhdistäviin verkostoihin voi johtaa kyvyttömyyteen nähdä, mikä omalla alueella on mahdollista ja mikä ei. Huonoimmassa tapauksessa ajaututaan matkimiseen ja omalle alueelle täysin sopimattomien kehittämishankkeiden käynnistämiseen.

Syvähenkkinen aluekehitys perustuu monipuoliseen vuorovaikutukseen sisäsyntyisen ja ulkoa välittyvän kehityksen välillä. Sitovia verkostoja tarvitaan yhtenäisyyden ja luottamuksen vahvistamiseksi. Yhdistäviä verkostoja tarvitaan ulkoisten vaikutteiden, omaa aluetta hyödyttävien globaalien virtojen tunnistamiseen. Aluekehittämisen ydintä on sellaisten työskentelymallien kehittäminen, jotka saattavat yhteen sitovat ja yhdistävät verkostot. Enää ei puhutakaan hallinnosta (government) vaan *hallinnasta* (governance). Sitovien ja yhdistävien verkostojen hallinta on aluekehittämisen ydinprosessi.

Suhteellinen etu

Onnistuneen globalisaation avulla alueella voidaan tunnistaa sen kilpailukykyä, työllisyyttä ja hyvinvointia edistäviä *suhteellisia etuja*. Suhteellisen edun teorian esitti ensimmäisen kerran kattavasti *David Ricardo* vuonna 1817. Lähtökohtana oli jo *Adam Smithin* 1700-luvulla teoksessaan *Kansojen varallisuus* esittämä *absoluuttisen edun* käsite. Alueella on absoluuttinen etu, jos hyödykkeen tuotantokustannukset ovat siellä halvemmat kuin muilla alueilla. Ricardo kuitenkin huomasi, että absoluuttinen etu ei riittävästi selitä alueiden välistä työnjakoa ja vaihdantaa. Hänen mukaansa alueen kannattaa erikoistua niihin tuotteisiin, joita pystytään valmistamaan *suhteellisesti* edullisemmin kuin muilla alueilla. Oleellisia eivät siis ole tuotannon absoluuttiset kustannukset, vaan vaihtoehtokustannukset: kuinka edullisesti jokin alue pystyy erikoistumaan tietynlaiseen tuotantoon.

Ricardo havainnollisti suhteellista etua vertailemalla 1800-luvun alun Portugalia ja Englantia. Portugalissa oli viinin ja tekstiilien tuottaminen helppoa ja halpaa. Englannissa viinin tuottaminen oli huomattavan vaikeaa, mutta tekstiilien valmistus merkittä-

västi viinin tuottamista helpompaa. Portugalin kannalta oli edullisempaa tuottaa viiniä yli oman tarpeensa ja vaihtaa ylimääräinen viini englantilaisiin tekstiileihin kuin keskittyä sekä tekstiilien että viinin tuotantoon. Myös Englanti hyötyi tästä, koska se sai viiniä halvemmalla kuin valmistamalla sitä itse. Tällä tavoin suhteellinen etu vaikuttaa: Portugalin ja Englannin välisessä kaupassa Portugalin kannatti erikoistua viinintuotantoon ja Englannin tekstiilien valmistamiseen. Esimerkki osoittaa, kuinka tärkeää on oman suhteellisen edun tunnistaminen. Väärä luulo omasta suhteellisesta edusta voi johtaa valtaviin hukkainvestointeihin ja suuriin epäonnistumisiin.

Nykyiset teoriat alueiden välisestä työnjaosta perustuvat Ricardon suhteellisen edun periaatteeseen. On huomattu, että suhteellinen etu voi muuttua. Tämän seurauksena tuotanto siirtyy uudelle alueelle. Nykyinen globalisaation vaihe, jossa maailmanlaajuisesti toimivat yritykset tavoittelevat osakkeenomistajilleen mahdollisimman suuria voittoja, on aiheuttanut paljon yllätyksiä paikallisyhteisöissä: varmoiksi luullut työpaiikat ovat hävinneet tai siirtyneet muualle. Esimerkkejä tästä on koettu karvaasti monilla Suomen perinteisillä tehdaspaikkakunnilla.

Ricardon ajoista lähtien on käyty keskustelua suhteelliseen etuun vaikuttavista tekijöistä. Alunperin luonnonolosuhteet tai runsaana esiintynyt luonnonvara vaikuttivat suhteelliseen etuun. Suomen metsät olivat vuosisatoja suhteellisen etumme perustana. Nyttemmin suhteellisen edun määräytymisen perusteet ovat monimutkaistuneet. Yksi näkökulma on kyseenalaistaa suhteellinen etu. Esimerkiksi tunnetun yhdysvaltalaisen taloustieteilijän, vuonna 2008 taloustieteen Nobel -palkinnon saaneen *Paul Krugmanin* mukaan taloudellinen menestys perustuu suurtuotannon takaamiin tehokkuusetiuihin, eikä perinteisellä ricardolaisella suhteellisella edulla ole enää merkitystä.

Aluekehittämisessä eniten vastakaikua ovat kuitenkin herättäneet toisen yhdysvaltalaisen tutkijan *Michael Porterin* ajatukset. Hän julkaisi vuonna 1990 kirjan, jossa hän pohti kansakuntien kilpailuetua. Alun perin hän keskittyi valtioihin, mutta sittemmin hän on ulottanut ajattelunsa myös alue- ja paikallistalouksiin, joihin pätevät hänen tulkintansa mukaan samat periaatteet. Porterilaisittain tulkittuna suhteellisen edun määräytymiseen liittyy kaksi käsitettä: kilpailutimantti ja klusteri. *Kilpailutimantilla* on neljä kärkeä: tuotannontekijäolot, kysyntäolot, lähi- ja tukialat sekä yritysten strategia, rakenne ja kilpailutilanne. Kilpailutimanttia on kuvattu tarkemmin tässä julkaisussa luvussa ”Klusterit ja aluekehitys, esimerkkinä Vaasan energiateknologinen klusteri”.

Kilpailutimantin ohella alueen suhteelliseen etuun vaikuttavat Porterin mukaan *klusterit*. Klusteri on toisiinsa kytkeytyneiden yritysten ja yhteisöjen muodostama kokonaisuus. Klusteriin kytkeytyy myös valtion ja kuntien organisaatioita; Suomessa yliopistot, ammattikorkeakoulut, tutkimuslaitokset sekä muut julkisen sektorin tukiorganisaatiot ja rahoitusjärjestelmät. Parhaimmillaan klusteriin kytkeytyy myös kansalaisyhteiskunta erilaisten yhdistysten kautta.

Porterilaisittain tulkittuun suhteelliseen etuun on mahdollisuus vaikuttaa: erilaiset yhteiskunnan toimenpiteet ovat yhteydessä kilpailutimantin ja klusterien muodostumiseen. Suomessa klusteriajattelu vakiintui jo 1990-luvulla. Tämä näkyy kansallisen aluekehittämisen painotuksissa; esimerkkinä vuodesta 1994 alkaen käynnissä ollut *osaamiskeskusohjelma*. Sen tärkeä osa on klusteriohjelma, jonka tavoitteena on:

- luoda alueille korkeatasoisia innovaatioympäristöjä ja lisätä niiden kansainvälistä tunnettuutta,
- edistää huipputaiteeseen perustuvan liiketoiminnan kasvua ja työllisyyttä,
- kannustaa pieniä ja keskisuuria yrityksiä tutkimus- ja kehitystoiminnan lisäämiseen,
- vahvistaa ja uudistaa alueen erityisosaamista,
- hyödyntää tehokkaasti koulutusta ja inhimillisiä voimavaroja.

Lukemattomat aluekehitysviranomaiset, yksittäiset kunnat sekä kuntien yhteistoiminta-alueet eli seutukunnat ovat soveltaneet klusteriajattelua.

Suhteelliseen etuun on tuonut oman näkökulmansa myös *Richard Florida*. Hänen näkemyksensä luovasta luokasta alueen suhteellisen edun tekijänä ovat herättäneet maailmanlaajuisen keskustelun. Florida korostaa yritysten avainhenkilöiden merkitystä. He ovat luovan luokan ydin. Luovan luokan viihtyminen paikkakunnalla edellyttää monipuolisia palveluja, vaihtelevaa kulttuuria ja kiinnostavia asuinalueita. Richard Floridan näkemyksen mukaan aluekehittämisen on oltava hyvin laaja-alaista. Esimerkiksi kulttuurin laiminlyöminen voi aiheuttaa sen, että luovan luokan näkökulmasta paikkakunta ei ole kiinnostava ja yritysten kilpailukyky vähenee, koska ne eivät saa houkutelua pätevää henkilöstöä palvelukseensa.

Aluekehittämisen tavoitteet ja keinot

Aluekehittämisellä tähdätään ihmisten ja yritysten menestyksen turvaamiseen riippumatta asuinpaikasta tai sijaintialueesta. Tätä yleistä tavoitetta on mahdollista täsmentää. Aluekehittämiselle voidaan määritellä kuusi tavoitetta: elottoman luonnon säätely, monimuotoisuuden säilyttäminen ja vahvistaminen, liikkuvuuden minimointi, hallintoalueiden parantaminen, alueellisen demokratian lisääminen sekä sosiaalisen pääoman vahvistaminen. Kunkin tavoitteen kohdalla voidaan myös osoittaa keinoja niiden saavuttamiseksi.

Elottoman luonnon säätely

Ihmisten ja yritysten kannalta elottoman luonnon säätely on luonteeltaan välillistä. Esimerkkinä tästä aluekehittämisen tavoitteesta on koskien kunnostaminen. Aikanaan koskia perattiin kivistä, jotta tukinuitto olisi mahdollisimman esteetöntä. Koskien perkaamisella pystyttiin vähentämään vaarallisia tukkisumia. Samalla kuitenkin koskien alkuperäinen olemus muuttui. Koski ei ollut perkaamisen jälkeen entisellään. Nykyään tukinuitto on vähentynyt, ja koskia on alettu palauttaa alkuperäisiksi. Tästä on hyötyä esimerkiksi kaloille ja vesilinnuille. Samalla koskimaisema paranee.

Kosken palauttamista alkuperäiseen muotoonsa kiviä ja maa-aineksia takaisin koskeen siirtämällä kutsutaan kosken ennallistamiseksi. Se on yksi esimerkki Suomessa toteutettavasta elottoman luonnon säätelystä. Koskien ennallistamishankkeita toteutetaan erityisesti ympäristöhallinnossa.

Hieman laajemmassa asetelmassa elottoman luonnon säätelyä on eroosion ja aavikoitumisen hillitseminen. Esimerkiksi sademetsän kaataminen herkällä Amazonasin alueella lisää eroosiota. Globaalissa mitassa erittäin tärkeää elottoman luonnon säätelyä on sademetsien liiallisen hakkuun aiheuttaman eroosioriskin vähentäminen. Sademetsät ovat tärkeä osa maapallon ”hengitystä”. Jos eroosio ja aavikoituminen alkavat syrjäyttää sademetsiä, on riskinä maapallon ekologisen tasapainon lisääntyvä häiriintyminen.

Monimuotoisuuden säilyttäminen ja vahvistaminen

Aluekehittämisen periaatteena on, että luonnon ja ihmistoimintojen monimuotoisuus eli *diversiteetti* vahvistaa alueiden välistä tasapainoa ja yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta. Luonnon monimuotoisuus eli *biodiversiteetti* takaa ympäristön kannalta kestävän kehityksen. Biodiversiteetin säilymiseen liittyy ympäristövaikutusten arviointi eli niin sanottu YVA-menettely: jos suunnitteilla on esimerkiksi uusi asuntoalue, tie tai silta, on sen vaikutuksia arvioitava luonnon monimuotoisuuden kannalta. Ympäristövaikutusten arviointi perustuu Suomessa lakiin. Mikäli suunniteltu hanke todetaan ympäristövaikutusten kannalta arveluttavaksi ja/tai luonnon monimuotoisuutta vähentäväksi, voi sen toteuttaminen estyä kokonaan tai suunnittelu joudutaan tekemään osin uudelleen. Ympäristön monimuotoisuuden ja taloudellisen hyödyn välillä on melko usein jännitteitä. Aluekehittämisen tärkeä teema on jännitteiden käsittely ja ratkaiseminen.

Aluekehittämisen keskeinen keino luonnon monimuotoisuuden huomioon ottamisessa ovat riittävät kasvilajien ja uhanalaisten eläinlajien tutkimukset alueilla, joille suunnitellaan esimerkiksi uusia asuntoalueita. Riittävän tarkat tiedot vaikkapa liito-oravien

reviireistä auttavat sopeuttamaan maankäytön suunnittelussa liito-oravien elinpiirit ja ihmistoimintojen tarpeet. Jos riittävä tietopohja puuttuu, tehdään suunnitelmia, joiden toteuttaminen saattaa estyä tai viivästyä, kun suunnitelmaa laadittaessa ei ole tarpeeksi otettu huomioon sen vaikutuksia luonnon monimuotoisuuteen.

Biodiversiteetin ohella tarvitaan myös ihmistoimintojen monipuolisuutta eli *sosiodiversiteettiä*. Pienillekin paikkakunnille on annettava mahdollisuus kehittää omista lähtökohdistaan suhteellisia etuja. Tällä periaatteella turvataan parhaiten yhteiskunnallisen kehityksen monipuolisuus ja vahvistetaan laaja-alaisesti kilpailukykyä. Toisaalta on huolehdittava suurten kaupunkiseutujen monipuolisuudesta sekä taattava riittävät voimavarat esimerkiksi uusia avauksia luotaavalle yliopistojen perustutkimukselle. Sosiodiversiteettiin liittyy myös kulttuurin monipuolisuudesta huolehtiminen.

Liikkumisen minimointi

Ilmastonmuutoksen haittojen vähentäminen edellyttää sellaisia yhdyskuntarakenteita, joissa uusiutumattomien polttoaineiden käyttö vähenee. Tämä edellyttää tiiviitä asuin-yhteisöjä ja tehokkaita liikenneverkkoja sekä erityisesti raideliikenteen kehittämistä. Haasteet ovat suuria Suomen kaltaisessa maassa, jossa etäisyydet ovat pitkiä ja asutus hajallaan pienissä paikallisyhteisöissä.

Yhden näkökulman liikkumisen minimointiin tarjoaa *läheisyyden ekonomian* periaate. Suomalaisen yhteiskunnan kulttuurinen ja taloudellinen kehitys on tähän asti perustunut pieniin ja vaihteleviin paikallisyhteisöihin. Suomalaisten jokapäiväiset ympäristöt ovat edelleen pieniä paikkakuntia. Niiden kilpailukykyä ei ole ratkaissut koko, vaan arjen sujuvuus ja palvelujen organisoinnin tavat. Kilpailukykyisissä paikallisyhteisöissä on toteutunut läheisyyden ekonomia. Läheisyyden ekonomia on paikallisyhteisöjen kilpailukykyä kansalaisten näkökulmasta hahmottava käsite. Se korostaa yhdyskuntien eheyttä ja arkielämän sujuvuuden huomioon ottamista tärkeänä yhteiskunnallisen päätöksenteon lähtökohtana.

Läheisyyden ekonomian luonnehtimissa yhdyskunnissa asunnot, työpaikat ja palvelut ovat mahdollisimman joustavasti saavutettavissa. Käsite "läheisyys" ei viittaa pelkästään maantieteelliseen läheisyyteen, vaan esimerkiksi lyhyisiin jonotusaikoihin palveluja hankittaessa, pysäköinnin helppouteen ostoksilla käytäessä, palvelujen saamiseen "yhdeltä luukulta", turvallisuuden tunteeseen ja sosiaalisten verkostojen monipuolisuuteen.

Mikäli läheisyyden ekonomian kautta aletaan pohtia suomalaisen yhteiskunnan paikallisyhteisöjä, kilpailukykyä ja liikkumisen minimointia, merkitsee se suunnittelukäytäntöjen mullistumista. Hajautuneista yhdyskuntarakenteista siirrytään tiiviisiin

paikallisyhteisöihin, joissa korostuu asuntojen, virkistysalueiden, kauppakeskittymien ja työpaikkojen joustava saavutettavuus sekä tehokas joukkoliikenne. Maaseutuyhteisöissä läheisyyden ekonomian toteutuminen edellyttää erityisen huomion kiinnittämistä palvelujen organisointiin, uusien työpaikkojen synnyttämisen välineisiin, tietoverkko-yhteyksien kehittämiseen, maankäytön suunnitteluun sekä liikkumisen joustavuuteen.

Hallintoalueiden parantaminen

Suomessa on paljon erilaisia hallinnollisia aluejakoja. Tämä on käytännön aluekehittämisen kannalta hankalaa, sillä esimerkiksi aluehallintoviranomaisilla on käytössään useita aluerajauksia. Tämä tuo jäykkyyttä käytännön aluekehittämiseen, koska asioiden yhteensovittaminen edellyttää toisinaan useita samaan asiaan liittyviä kokouksia, jotta kaikki asianosaiset viranomaiset saavat näkökulmansa toistensa tietoon. Aluekehittämisen kannalta tärkeä tavoite on eri aluehallintorajojen yhdentäminen. Tämä toisi uutta tehoa asioiden käsittelyyn. Suomessa on parhaillaan käynnissä aluehallinnon uudistushanke, jonka yhtenä tavoitteena on selkeyttää aluehallinnon rajoja. Uudistushanke tunnetaan lyhenteensä mukaan *ALKU*-hankkeena.

Suurimmilla kaupunkiseuduilla on tapahtunut kehitys, jota kutsutaan *seutuistumiseksi*. Kuntajako ei enää kovin hyvin kuvaa kaupunkiseutujen toiminnallista rakennetta. Kuntarajat ylittävä päivittäinen työssäkäynti eli *pendelöinti* on jatkuvasti lisääntynyt. Suomessa käynnistyi vuonna 2005 erityinen kunta- ja palvelurakennemuutos, jonka tavoitteena on lisätä kaupunkiseuduilla kuntaliitoksia tai ainakin lisätä kuntien välistä yhteisyyttä, jotta kuntarajat eivät aiheuta haittaa kansalaisille ja yrityksille. Tämä *Paras*-hankkeena tunnettu prosessi on edennyt melko vauhdikkaasti, sillä vuoden 2009 alussa Suomessa toteutettiin yli 30 kuntaliitosta. Se on samaan aikaan tapahtuneiden kuntaliitosten tähänastinen ennätys.

Edellä olevat esimerkit osoittavat, että tärkeä väline hallintoalueiden parantamisessa ovat erilaiset hallinnon kehittämishankkeet. Suomessa on parhaillaan käynnissä kaksi mittavaa prosessia: aluehallintoa selkeyttävä *ALKU*-hanke sekä kunta- ja palvelurakenteita kehittävä *Paras*-hanke.

Alueellisen demokratian lisääminen

Suomessa valitaan joka neljäs vuosi kansanedustajat. He säätävät lait ja ovat tärkeimmät valtakunnantason päättäjät. Kunnanvaltuutetut valitaan myös joka neljäs vuosi. Suomessa on monipuolinen edustuksellisen demokratian järjestelmä.

Aluekehittämisen näkökulmasta ajankohtainen haaste on suurentuva kuntakoko. Suomen kunnat ovat olleet suhteellisen pieniä ja yhtenäisiä. Nyt Suomeen on kuitenkin syntymässä suuria ja moniaineksisia kuntia, joihin kuuluu tiivis kaupunkiydin sekä laajoja maaseutualueita, joissa on siellä täällä pieniä paikalliskeskuksia ja laajoja haja-asutusalueita. Kiintoisa aluekehittämisen kysymys on, toteutuuko alueellinen demokratia tyydyttävästi suurentuvissa kunnissa. Saavatko kaikki kuntien osa-alueet riittävästi äänensä kuuluviin? Onko alueellinen demokratia uhattuna, jos aikaisemmin itsenäisenä kuntana ollut alue saakin uuden suurkunnan valtuustoon ainoastaan yhden valtuutetun tai kaksi valtuutettua?

Aluekehittämisen haaste uusissa suurentuneissa kunnissa on sellaisten keinojen kehittäminen, että alueellinen demokratia ei kavennu. Pohdittavia asioita ovat esimerkiksi internetin käyttö suoran kansalaisdemokratian välineenä sekä kunnallisen kansanäänestyksen nykyistä laajempi käyttö. Joudutaan myös pohtimaan kunnanosahallinnon kehittämistä. Tulevaisuuden mahdollisuuksia ovat erityiset *aluelautakunnat*, jotka suurentuvissa kunnissa saisivat vastattavakseen kansalaisten lähipalvelut. Lähipalveluita ovat esimerkiksi lasten päivähoido, esikoulu, alakoulu sekä vanhusten kotipalveluihin liittyvät tehtävät.

Aluekehittämisessä tärkein alueelliseen demokratiaan liittyvä haaste on estää sellainen kehitys, että kansalaisten jokapäiväistä elämää koskeva päätöksenteko siirtyy liian kauas paikallisyhteisöistä eikä enää tunnista tarpeeksi monipuolisesti erilaisia kansalaisten arjen ympäristöjä.

Sosiaalisen pääoman vahvistaminen

Sosiaalinen pääoma perustuu luottamukseen ja vahvaan vakaumukseen: ”Menestymme yhdessä tai emme menesty ollenkaan.” Mikäli jonkin paikkakunnan yritykset, poliittiset päätöksentekijät ja kansalaiset eivät luota toisiinsa, ovat menestyksen edellytykset kehnot, koska sosiaalinen pääoma on vähäistä.

Sosiaalinen pääoma on todettu aluekehittämisen kannalta hyvin tärkeäksi. Sosiaalisen pääoman lisääminen on pitkäjänteinen prosessi. Luottamuksen ja keskinäisen vuorovaikutuksen synnyttäminen ei tapahdu hetkessä. Aluekehittämisen väline sosiaalisen pääoman vahvistamisessa on *evolutiivisen kehittämisen* periaate. Sen avulla synnytetään monipuolisia omaehtoisen kehittämisen asetelmia. Ideana on antaa hyvinkin omintakeisille ajatuksille tilaa kehittyä erilaisiksi kehittämishankkeiksi. Evolutiivinen kehittäminen perustuu erilaisuuden sietämiseen, ja se kestää myös epäonnistumiset.

Evolutiivisen kehittämisen ideaa havainnollistaa esimerkki Venezuelasta. Jos Venezuelassa olisi uskottu, että musiikin maailmantähtiä voi syntyä ainoastaan pääkaupunki

Caracasien hienostokortteleissa, ei tämän hetken klassisen musiikin mielenkiintoisinta ilmiötä olisi syntynyt. Taloustieteen professori, säveltäjä ja poliitikko *José Antonio Abreu* ajatteli toisin. Hän piti mahdollisena, että myös köyhien alueiden lapset voivat oppia soittamaan klassista musiikkia. Hän perusti *El Sistemán*, jonka tavoitteena on opettaa Venezuelan vähäväkisten alueiden lapsia soittamaan klassista musiikkia ja perustamaan orkestereita. Tällä tavoin Abreu halusi edistää yhteisöllisyyttä, ehkäistä rikollisuutta ja luoda toivoa. Kyse oli köyhien alueiden sosiaalisen pääoman kerryttämisen hankkeesta. El Sistemasta on tullut valtava ilmiö, jonka piirissä on tällä hetkellä 240 000 nuorta ja 210 orkesteria. El Sistemán kirkkaimmat kruunut ovat kahdensadan muusikon *Simon Bolívar* -nuoriso-orkesteri sekä häikäisevän lahjakas 27-vuotias kapellimestari *Gustavo Dudamel*. Hän on *Esa-Pekka Salosen* seuraaja Los Angelesin filharmonikkojen ylikapellimestarina.

El Sistema on edustava esimerkki evolutiivisesta kehittämisestä. Paikalliset kulttuurit, taloudet ja koko Venezuela ovat voimaantuneet. Valtavan pohjatyön jälkeen on syntynyt myös maailmanluokan menestystarina, joka henkilöityy Gustavo Dudameliin. Tämä on saavutettu luomalla edellytyksiä sellaisille alueille ja ihmisille, joiden menestymismahdollisuudet perinteisen teorian valossa olisivat olleet vaatimattomat. Samalla on löydetty keino kartuttaa sosiaalista pääomaa.

Kerrottu esimerkki ei tarkoita, että nyt kaikkien alukekehittäjien on ryhdyttävä perustamaan orkestereita. Sen viesti on yleisempi: synnyttämällä laaja-alaisia mahdollisuuksia, luottamalla ihmisiin sekä menestyspaineita välttämällä voidaan synnyttää asetelma, joka lietsoo menestystä ja vahvistaa sosiaalista pääomaa.

Aluekehittämisen menettelytavat

Aluekehittäminen perustuu suunnitelmallisuuteen. Suunnitelmallisuuden jäsentämiseksi on kehitetty erilaisia katsantoja, jotka hahmottavat aluekehittämistä prosessina. Puhutaan aluekehittämisen *menettelytapateorioista*. Ne ovat rationaalinen, inkrementaalinen, iteratiivinen, kommunikaatiivinen ja toimintasuuntautunut.

Rationaalisen suunnittelun lähtökohtana on tarkka tavoitteiden asettaminen. Sen jälkeen tehdään pikkupiirteinen suunnitelma siitä, miten tavoitteet saavutetaan. Parhaiten rationaalinen suunnittelu sopii erilaisiin rakennushankkeisiin. Jos esimerkiksi tarvitaan uusi silta, on se ensin suunniteltava tarkasti ja rakennettava huolellisesti suunnitelmaa noudattaen. Aluekehittämisessä ei ole kovin usein mahdollista tehdä rationaalisen menettelytavan mukaisia suunnitelmia, koska yhteiskunnalliset tilanteet vaihtuvat melko yllättävästi eikä tulevaa pystytä ennakoimaan riittävän tarkasti.

Rationaalisen suunnittelun toteuttamisen vaikeuksien vuoksi aluekehittämisessä voidaan käyttää *inkrementalistista* eli vähittäistä menettelyä. Esimerkiksi tärkeä työnantaja vähentää työpaikkoja ja on pystyttävä keksimään tapoja haittojen minimoimiseksi. Yksittäisiin yllätyksiin reagoimista kutsutaan inkrementalismiksi. Kyse on ongelmien ratkaisemista sitä mukaa kuin niitä ilmenee.

Inkrementalismien soveltaminen voi johtaa kokonaisuuden hämärtymiseen. Yksittäiset korjaavat toimenpiteet voivat aiheuttaa yllätyksiä; vaikka ilmennyt ongelma saataisiin korjattua, saattaa syntyä uusia ongelmia. Kokonaisuus ei pysy hallinnassa, kun kiinnitetään liiaksi huomiota yksityiskohtiin. Rationaalista ja inkrementalistista näkökulmaa yhdisteleväksi menettelytavaksi on kehitetty *iteratiivinen* suunnittelu. Iteratiivisessa suunnittelussa asetetaan tavoitteet, ja tavoitteiden saavuttamiseksi laaditaan toimintaohjelmia.

Oletetaan, että pienehkössä kunnassa on tällä hetkellä 5 000 työpaikkaa. Kunnanvaltuusto asettaa tavoitteeksi, että 10 vuoden kuluttua työpaikkoja tulee olla 7 500. Kolmelle seuraavalle vuodelle laaditaan toimenpideohjelma, joka tähtää yritysten kehittämiseen ja työpaikkojen lisäämiseen. Kolmen vuoden jälkeen arvioidaan toimintaohjelman tuloksia. Jos työpaikat ovat lisääntyneet odotetusti, voidaan toimintaohjelmaa jatkaa. Jos toivottua kehitystä ei ole tapahtunut, on toimintalinjaa muutettava, jotta tavoiteltu työpaikkakehitys toteutuisi. Tällaista aika ajoin arvioitavaa ja tarvittaessa muuttuvaa suunnittelua kutsutaan iteratiiviseksi.

Aluekehittämisen haasteet ovat laaja-alaisia. Kansalaisten hyvän elämän ja yritysten toimintamahdollisuuksien turvaaminen edellyttävät monipuolista hallinnonalojen välistä yhteistyötä. Eri hallintosektoreiden yhteistyöhön perustuvaa menettelytapaa aluekehittämisessä kutsutaan *kommunikatiiviseksi*.

Jotta esimerkiksi maaseutualueiden asukkaiden hyvän elämän vaatimukset ja yritysten toimintaedellytykset otetaan huomioon riittävän monipuolisesti, on maataloushallinnon, sosiaali- ja terveyshallinnon, maankäytön suunnittelusta vastaavien viranomaisien sekä erilaisten maaseudulla toimivien kansalaisjärjestöjen tehtävä yhteistyötä. Eri sektorien edustajien on pohdittava yhdessä aluekehittämisen kysymyksiä. Tämä hallinnonalojen ja kansalaisjärjestöjen väliseen vuorovaikutukseen ja yhteistyöhön perustuva toiminta on aluekehittämisen kommunikatiivisen menettelytavan ydin.

Hyvä aluekehittäminen edellyttää kansalaisten ja yritysten edustajien osallistumista suunnitteluprosesseihin. Kansalaisia ja yrityksiä kuuntelevaa ja huomioon ottavaa aluekehittämisen menettelytapaa kutsutaan *toimintasuuntautuneeksi*. Esimerkiksi asuntoalueiden suunnittelussa otetaan huomioon asukkaiden näkemykset. Jos taas tavoitteena on yritysten toimintaedellytysten parantaminen, tehdään suunnitelmat yhdessä yritysten edustajien kanssa.

Käytännön aluekehittäminen yhdistelee edellä käsiteltyjä viittä menettelytapaa. Joskus on mahdollisuus rationaalisen käytännön mukaiseen ”suureen suunnitelmaan” ja sen toteuttamiseen kerralla. Useimmiten kuitenkin edetään inkrementalismiin ja etenkin iteratiivisen suunnittelun avulla. Käytännön aluekehittämisessä korostuvat kommunikatiivinen ja toimintasuuntautunut menettelytapa, joissa molemmissa korostuu aluekehittämisen ydin: ihmisten välinen vuorovaikutus.

Aluekehittäminen ammattina

Aluetiedettä opiskelemalla voi sijoittua aluekehittämisen tehtäviin. Ammatillinen kenttä on varsin laaja. Esimerkiksi EU:n komissiossa on suuri aluekehittämisestä vastaava pääosasto. Siellä valmistellaan ja toteutetaan koko EU:n laajuisia aluekehittämisen ohjelmia. EU on pyörryttävän moniaineksinen kokonaisuus. Jäsenvaltioita on kaikkiaan 27. Maantieteellisenä alueena EU on vaihteleva ja alueiden väliset kehityserot ovat suuria. EU:n budjetista noin 30 prosenttia ohjataan aluekehitykseen. Tämä takaa sen, että myös jatkossa aluekehityksestä vastaava pääosasto tarvitsee runsaasti aluekehityksen asiantuntijoita, myös suomalaisia aluetieteilijöitä.

Lisäksi monet muut kansainväliset järjestöt työskentelevät aluekehityksen parissa. Esimerkiksi iso osa YK:n toiminnasta koskee kehitysmaita. Kehitysmaiden aluekehityksen asiantuntijoita tarvitaan runsaasti YK:n tehtävissä.

Valtion keskushallinnon tasolla aluekehityksen arviointi oman hallinnonalan näkökulmasta on lisääntymässä. Tämä kiihdyttää sellaisten asiantuntijoiden tarvetta, joiden näkökulma on samanaikaisesti hallintoa ja aluekehitystä tarkasteleva. Aluehallinnon muutosprosessit lisäävät laaja-alaisesti aluekehityksen kysymyksiä maakunnallisesti tarkastelevien aluekehittäjien tarvetta. Suurentuvien kuntien moniaineisuus korostaa myös paikallishallinnossa aluekehittämisen osaamista ja kunnan osa-alueiden huomioon ottamista päätöksenteossa. Tulevaisuuden hallinto on yhä enemmän aluehallintoa, jossa aluekehittämisen ammattitaito korostuu ja aluekehittämisen osaaminen lisää kilpailukykyä työmarkkinoilla.

Monen kehittämishankkeet eli projektit ovat nimenomaan aluekehittämiseen liittyviä. Kansalliset ja EU:n kautta tulevat kehittämisvälineet edellyttävät aluelähtöistä ajattelua sekä vahvaa aluekehittämisen teorian ja käytännön tuntemusta. Myös projektimaailma tarjoaa aluekehittäjille mielenkiintoisia työtilaisuuksia.

KULTTUURIN JA ALUEKEHITTÄMISEN JÄNNITTEET JA MAHDOLLISUUDET

Kari Ilmonen

Johdanto

2000-luvulla on tapana liittää myös kulttuuri aluekehittämisen akateemisiin tai hallinnollisiin sanastoihin ja puhetapoihin. Joissakin yhteyksissä esitetään kulttuuri jopa aluekehittämisen yhtenä keskeisenä välineenä vaikkapa kemianteollisuuden rinnalla. Kulttuuri monine käytäntöineen ja ulottuvuuksineen on muiden kehittämisalojen rinnalla saanut jalansijaa mm. kuntien ja maakuntien strategioissa ja visioissa. Artikkelissa tarkastellaan sekä kulttuurin alueellisesta hallintaa että kulttuurin vaikuttavuutta ja toimintaedellytyksiä koskevaa tutkimusta.

Kulttuurin ja aluekehittämisen retoriseen ja toiminnalliseen sopusointuun on suhtauduttu aika ajoin kriittisesti, varsinkin joidenkin kulttuurin ja taiteen kentän toimijoiden sekä niitä ymmärtämään pyrkivien tutkijoiden näkökulmasta. On kyseenalaistettu vaatteet kulttuurin välinearvosta ja varsinkin taidekentällä on saatettu nojata joko romanttisiin myytteihin kulttuurin pyyteettömästä ja ikuisesta itseisarvosta tai kriittiseen yhteiskuntateoriaan taiteen oppositioasemasta suhteessa rationaaliseen yhteiskuntaan. 1800-luvulla syntynyt *L'art pour l'art* -liike (taide taiteen vuoksi) vastusti taiteen sitomista ulkopuolisiin tarkoituksiin ja hyötyvaateisiin (esim. Laurila 1947). Seuraavalla vuosisadalla ns. *Frankfurtin koulukunnassa* puolustettiin taiteen autonomiaa ja taiteen yhteiskuntaa kieltävää luonnetta (esim. Adorno 1972). Ilmeisesti juuri näiden vanhojen ja sitkeiden perinteiden pohjalta on myöhemminkin kavahdettu hallinnon ja talouden hallintapyrkimyksiä esimerkiksi paikkojen, alueiden ja kulttuurin imagohankkeiden yhteydessä.

Vaikka kulttuurin, talouden ja hallinnon puhetapoja on pyritty hiomaan yhtenäiseksi strategiakieleksi, eri asia tietysti on, miten alueelliset strategiat hankesuunnitelmiseen ovat onnistuneet muuttumaan toiminnaksi, sosiaalisiksi prosesseiksi ja rakenteiksi; toisin sanoen sanasta lihaksi. Lisäksi arvioitaessa kulttuurin ja taiteen alueellista vaikuttavuutta on otettava huomioon myös sellaiset prosessit, joita on tapana kutsua *emergentiksi kehitykseksi*; syntyy spontaaneja, omalakisista ja osittain tiedostamattomia kehityskulkuja, joiden havaitseminen ja tutkiminen ovat erityisen haasteellista (esim. Sotarauta & Kosonen 2004: 25). Kaikkea toimintaa ei siis voi tarkastella eikä edes saattaa alulle systemaattisen hallinnan tai hallinnoinnin kautta.

Tutkimukselliset näkökannat ovat tietysti muotoutuneet pääasiassa sen mukaan, minkälaisiin tutkimuserinteisiin, tutkimusmenetelmiin ja tutkimuskohteisiin tutkijat ovat sitoutuneet: johtopäätöksissä ovat saattaneet painottua joko säröt ja konflikti tai yhteistyö ja harmonia. Jos tutkimuksissa onkin tuotettu esille ristiriitoja, ne ovat sangen harvoin näkyneet – ainakaan kärkevimmillään – aluekehittämisen hallinnollissa strategioissa, jotka ovat tärkeä retorinen osa yhteiskunnan ja aluehallintojen vallankäyttöä. Viime vuosina on kirjoitettu ja puhuttu *kulttuurisesti kestävästä kehityksestä*; se terävöittää ja vie eteenpäin niitä havaintoja ja tulkintoja, joita kulttuurin ja kehittämistyön välisiin jännitteisiin ja mahdollisuuksiin on jo pitkään liitetty.

Tutkimusalan lähihistoriaa

Suomessa tutkijat kiinnostuivat kulttuurin paikallisesta ja alueellisesta vaikuttavuudesta 1990-luvun alussa, jolloin empiirisissä tutkimuksissa alettiin eritellä kysymyksiä ja viritellä vastauksia kulttuurin taloudellisista, sosiaalisista ja henkisistä vaikutuksista. Kiinnostuksen kohteita olivat varsinkin erilaiset kulttuuripalvelut (teatteri, museo, konsertit, kirjasto ja kuvataidenäyttelyt) ja musiikkifestivaalit (esim. Ilmonen 1992; Cantell 1993; Ilmonen, Kaipainen & Tohmo 1995). Musiikkifestivaalien osalta kiinnostus kohdistui mm. Kaustisen kansanmusiikkifestivaaleihin ja Kuhmon Kamarimusiikki-tapahtumaan. Noista ajoista lähtien näihin päiviin saakka kulttuurin alueellista merkitystä ja vaikuttavuutta ovat ruotineet mm. sosiologit, taloustieteilijät, aluetieteilijät sekä yhteiskunta- ja kulttuurimaantieteilijät – kukin omista tieteellisistä lähtökohdistaan ja omalla persoonallisella tyylillään.

Jonkinlaisena kansainvälisenä herätteenä ja esikuvanakin 1990-luvun alun suomalais-tutkijoille, joita kiinnostivat erityisesti kulttuurin talousvaikutukset, voitaneen pitää englantilaisen ekonomistin John Myerscoughin tutkimusta *The Economic Importance of the Arts in Britain* (1988). Tutkimuksessaan Myerscough mittasi ja analysoi taideorganisaatioiden, yleisön ja kulttuuriteollisuuden synnyttämiä, vuolaiksi osoittautuvia rahavirtoja, mikä herätti myöhemmin tutkijoissa myös kritiikkiä: kaikki kulttuurin aiheuttama liikevaihto ei jää tietylle paikkakunnalle tai alueelle vaan valuu suurelta osin ja lavealti muualle (ks. esim. Ilmonen, Kaipainen & Tohmo 1995). Lisäksi esitettiin epäilyjä taloustieteen kyvystä onnistua kulttuurin vaikuttavuutta koskevissa arvioinneissa (esim. Rydman & Sappinen 1988 ja Valtonen 1992). Pelkästään kulttuurin ensisijaisia (esim. teatteriesityksen lipputulot) tai toissijaisia (esim. teatteriesityksen aiheuttamat yritys- ja verotulot) talousvaikutuksia mittaava empiirinen tutkimus ei voisi tunnistaa kulttuurin alueellista kokonaisvaikuttavuutta (ks. myös Kainulainen 2005).

Toinen tärkeä esiintulo oli ruotsalais-saksalaisen journalistin Lisbeth Lindeborgin saksalaisia kulttuuritutkimuksia ja -puheenvuoroja esittelevät julkaisut *Kultur som lokalise-*

ringfaktor (1991a) ja *Kulturens betydelse* (1991b). Sen lisäksi että näissä näkökannoissa kiteytyi maailmalla ja Suomessa mantraksikin kiihtyvä lause ”kulttuuri kannattaa taloudellisesti”, Lindeborg halusi korostaa myös kulttuurin henkistä ja sosiaalista merkitystä sekä paikkakunnan tai alueen profiloitumista imagollisesti vahvojen kulttuuripanostusten myötä. Lindeborg rohkaisi kulttuuria ja elinkeinoelämää entistä tiiviimpään kumppanuuteen ehtona että kulttuuri säilyttää sisällöllisen autonomiansa. Hänen mukaansa yritysten kulttuurille ohjaama sponsorointi voisi kaikin mokomin täydentää yhteiskunnallista tukea, sillä taloudellisesti vahva kulttuurielämä on monin tavoin hyödyksi paikkakunnan ja alueen yrityksille ja asukkaille. Näin ollen sukeutui toinen 1990-luvun kehittämisstrategioissa ja kulttuurialan seminaareissa paljon kierrätetty puheenparsi, joka julisti, että ”kulttuuriin kannattaa sijoittaa”. Suosittua oli esimerkiksi todeta, että yhden markan sijoitus kulttuuriin tuottaa niin ja niin monta markkaa takaisin.

Toki löytyi niitäkin kulttuuriekonomisteja, esimerkiksi Georg Arnestad (1992) ja Trine Bille Hansen (1993), jotka pitivät kulttuurin oikeuttamista pelkästään aluetalouden argumenteilla hieman vaarallisena suuntauksena; pitemmän päälle se saattaisi jopa vahingoittaa ja rajoittaa kulttuurin toimintamahdollisuuksia esimerkiksi siten, että paikallinen ja alueellinen kulttuuripolitiikka alkaisi suosia vain niitä kulttuurialoja, jotka silmin nähden edistävät alueen työllisyyttä, yritystoimintaa, imagoa ja turismia. Kulttuuripalvelujen monipuolisuus ja kulttuuridemokratia olisivat vaarassa – puhumattaakaan taiteen autonomiasta.

Tämän artikkelin kirjoittajalle oli kiintoisaa päästä 1990-luvun alkupuolella mukaan pohjoismaiseen *Kultur og regional udvikling* -kulttuurintutkimusprojektiin. Hankkeessa olivat mukana Suomen Keski-Pohjanmaan lisäksi Tanskan Fyns Amt, Norjan Sogn og Fjordane fylke ja Ruotsin Lund. Projektin tarkoituksena oli liittää näihin alueellisesti ja metodologisesti itsenäisiin tutkimuksiin sarja samankaltaisia ongelmanasetteluja, joiden kautta oli mahdollista arvioida kullakin alueella kulttuurin merkitystä ihmisten väliselle yhteisöllisyydelle, kulttuuri-identiteetin muodostumiselle ja taloudelliselle kehitykselle.

Tutkijaryhmässä erityistä huomiota kiinnitettiin ennusmerkkeihin, jotka kielivät kulttuurin määrätietoisemmasta välineellistämisestä alueen kehittämisstrategioihin ja imagokampanjoihin. Markkinaideaalien juurtuessa yhä tiukemmin alueelliseen kehittämispuhuntaan näytti siltä, että kulttuuriakin koskevat puhettavat kiertyivät yhä selvemmin taloudellisiksi hyötydiskursseiksi. Tutkimusprojektissa julkaistiin kaksi raporttia: *Kulturens spændetroje* (Duelund 1992) ja *Kulturens brug eller misbrug* (Duelund 1993). Raporttien otsikotkin – Kulttuurin pakkopaita ja Kulttuurin käyttö vai väärinkäyttö – kertovat jotain siitä monitahoisesta ja kriittisestäkin problematisoinnista, jonka kohteeksi suuntaus kulttuurin valjastamisesta aluetalouden ja sitä tukevan aluehallinnon logiikkaan asetettiin. Tutkimusprojektissa haluttiin painottaa erityisesti kulttuurin

henkistä ja sosiaalista merkitystä ja jopa itseisarvoa kiistämättä kuitenkin kulttuurin aluetaloudellisia hyötyjä. Lisäksi tuotiin esille vähintäänkin viitteellisesti, että pohjoismainen hyvinvointivaltiollinen kulttuuripolitiikka, jossa kulttuurin ja taiteen yhteiskunnallinen tuki ja ohjaus ilman autonomian hapertamista ovat yhä välttämättömyys, oli toivottavampi toimintamalli kuin kulttuurin ja taiteen toimijoiden motivoiminen tai suorastaan suistaminen yhä enemmän markkinamekanismien ja -arvojen pelilaudalle.

Kohti kulttuurin ja aluetalouden sulauttamista

Taloudellisen laman ryvettämällä 1990-luvun alkupuolella kulttuurin ja semminkin itsensä taidekentän valjastaminen paikallisiin ja alueellisiin imagostrategioihin sai osakseen kritiikkiä varsinkin taiteilijoilta, joiden kulttuuripoliittinen näkemys perustui pääasiassa humanistiseen taidekäsitykseen ja hyvinvointivaltiollisiin ihanteisiin; taiteelle ja kulttuurille oli taattava autonomia ja yhteiskunnallinen tuki ilman konkreettisia hyötyvelvoitteita. Taidekentällä pidettiin arvossa ensisijaisesti taiteen ja kulttuurin sosiaalisia ja henkisiä hyötyjä – ei niinkään aluetaloudellisia ja niihin välillisesti liittyviä imagohyötyjä, joita varsinkin kuntien ja alueiden poliittis-hallinnolliset tahot odottivat yhteiskunnallisen panostuksen vastineena. Toisaalta taidekentällä esiintyi myös sisäistä kamppailua, joka kuvasti hallitsevan ja yhteiskunnallisesti tuetun taidejärjestelmän (esim. ammattiteatterit ja -orkesterit) ja marginaalissa olleen harrastajataiteen intressiristiriitaa; edellinen puolusti saavutettuja kulttuuripoliittisia etuja ja asemia, jälkimmäinen vaati mm. paikallisen kulttuurirahoituksen uudelleenjakoa ja -organisointia ja hyväksyi tietyin varauksin myös markkinaihanteet, kuten kysyntä-tarjonta -periaatteen, imagokampanjat ja kulttuuriturismin. (Ilmonen 1994b; 1998.)

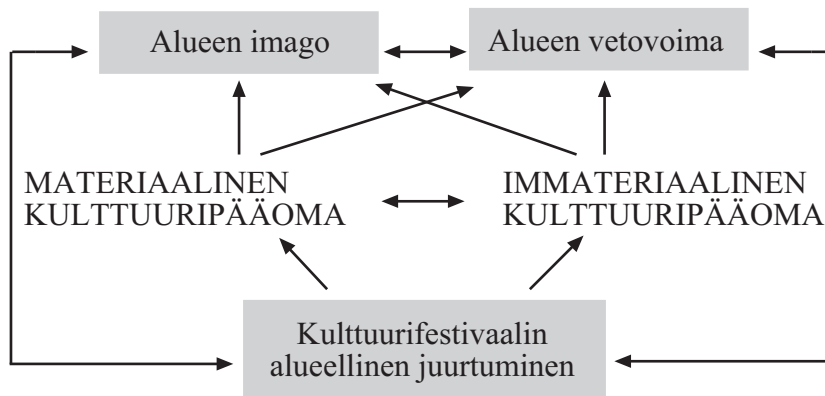
2000-luvun alkupuolelle tultaessa sekä tutkimukselliset että hallinnolliset tahot ottivat tehtäväkseen rakentaa kulttuurin ja talouden välille yhteistä puhemaastoa kansainvälisten suuntausten mukaisesti. Konflikti-paradigmasta pyrittiin pääsemään eroon ja eteenpäin. Luovan talouden, luovan yhteiskunnan, hyvinvoinnin ja kulttuurituotannon teemat nousivat keskustelun aiheiksi varsinkin vuoden 2004 aikana. Pekka Himanen oli laatinut eduskunnan tulevaisuusvaliokunnalle katsauksen *Välittävä, kannustava ja luova Suomi*, Sitra julkaisi Markku Wileniuksen raportin *Luovaan talouteen – Kulttuuriosaaminen tulevaisuuden voimavarana* ja opetusministeriö yhdessä ulkoasiainministeriön sekä kauppa- ja teollisuusministeriön kanssa julkaisi Hannele Koivusen raportin *Onko kulttuurilla vientiä?* Himanen (2004) ennusti kulttuuri- ja hyvinvointialojen nousua tuotantoalojen kärkikaartiin. Wilenius (2004) totesi, että kulttuuriosaaminen on kilpailutekijä ja sillä on kasvava merkitys markkinataloudessa; kulttuuriosaamisella hän viittasi mm. kykyyn kehittää kulttuuriseen pääomaan liittyviä kiinnostavia, esteettisiä ja erottautumiskykyisiä tuotteita. Koivunen (2004) puolestaan esitti, että kulttuurin alalla tarvittiin lisää yrittäjyyttä ja liiketoimintaosaamista sekä immateriaalioikeuksien hallintaa.

Kulttuurin sulauttamista hallinnollisiin strategioihin ja visioihin rohkaistiin myös taide- ja taiteilijapoliittisen toimikunnan (TAO 2002: 16–17) raportissa, jonka mukaan on ”taiteen, kansalaisten ja koko yhteiskunnan etu, että taiteen merkitys luovan hyvinvointiyhteiskunnan tekijänä tunnustetaan ja se otetaan jatkossa aiempaa paremmin huomioon yhteiskunnallisessa päätöksenteossa ja siihen liittyvissä asiakirjoissa ja suunnitelmissa sekä taiteen resursoinnissa”. Esimerkkinä kulttuurin nostamisesta ainakin asiakirjatasolla tasavertaiseksi kehittämisalaksi muiden alojen rinnalle voidaan siepata katkelma Keski-Pohjanmaan maakuntaohjelmasta 2007–2010:

”Keskipohjalainen kulttuuri nähdään tulevaisuudessa yhä enemmän paikallisena, alueellisena, kansallisena ja kansainvälisenä voimavarana. Kulttuurin ja taiteen hyödyntäminen maakunnan ja sen elinkeinoelämän imagon luojana ja kilpailukyvyyn edistäjänä nähdään maakunnassa tärkeäksi osaksi hyvinvoinnin kehittämistä ja talouselämän mahdollisuuksien lisäämistä.”

Monitieteisessä kulttuurintutkimuksessa alettiin tarkastella yhteiskunnan ja alueiden menestymisen edellytyksiä erityisesti luovan talouden, symbolitalouden tai kulttuuriteollisuuden näkökulmista. Tarkastelu kohdistui aiempaa hienovaraisemmin siihen, miten ja minkälaisen ulottuvuuskautta kulttuurin eri toiminnot heijastuvat alueiden kehitykseen, ja huomiota kiinnitettiin kulttuurin ensisijaisten (*primääristen*) ja toissijaisten (*sekundääristen*) talousvaikutusten ohella erityisesti kulttuurin *prosessuaalisiin* ja *näkymättömiin (tertiäärisiin) vaikutuksiin* alueilla. ”Kulttuurin, talouden ja aluekehityksen välillä vallitsee hybridinen suhde”, oli Kimmo Kainulaisen (2005: 437; ks. myös 2004) tutkimuksen perusteeksi. Hänen mukaansa kulttuurin, talouden ja aluekehityksen yhteen kietoutumista oli vaikeaa, ellei mahdotonta tarkasti mitata, mutta niiden dynaaminen kokonaisuus voitiin ymmärtää näkymättöminä prosesseina ja risteytyminä, jotka ilmenivät ennen pitkää alueen immateriaalisen kulttuuripääoman ja materiaalisen kulttuuripääoman vahvistumisena, ikään kuin toisiaan ruokkivina ja sysävinä voimina. Immateriaalisella pääomalla Kainulainen tarkoitti esimerkiksi kulttuurifestivaalien paikkakunnille kasvattavaa luovaa ilmapiiriä, paikallista identiteettiä ja kulttuurialan osaamista. Materiaalisella pääomalla hän viittasi syntyneisiin rakenteisiin, kuten festivaalialaa tukeviin tai sivuaviin rahallisiin resursseihin ja organisaatioihin.

Kvalitatiivisen, lähinnä diskurssianalyysiin perustuvan tutkimuksen empiirisinä tapauksina Kainulainen käytti sekä kaupunkimaisia että maaseutumaisia festivaaleja, kuten Jyväskylän Kesää ja Sodankylän elokuvajuhlia. Kulttuuritapahtumien ja kulttuuripääoman juurtumista paikkakunnalle ja siitä aiheutunutta alueen positiivista kokonaisvaikuttavuutta Kainulainen kuvasi seuraavasti:

Kuva 1. Alueen imagon ja vetovoiman suhde kulttuuripääoman alueelliseen juurtumiseen (Kainulainen 2005: 366).

Myös kulttuurimaantieteilijät ovat tutkimuksissaan lisänneet kulttuurin, alueiden ja paikkojen sulautumista koskevaa ymmärrystä. Kulttuurin määritelmä näissä tapauksissa on yleensä avarampi koskien maan pinnalle liitettäviä merkitysvälitteisiä ja kielellisiä tulkintoja. Ilkka Luoto (2006; 2008) kiinnostui paikkakunnista, jotka olivat maaseudun yleiseen kehitykseen nähden menestyneet sangen hyvin mm. väestörakenteellisesti, taloudellisesti ja matkailullisesti. Tutkimuksellisesti kiintoisaa oli varsinkin se, että kyseisillä paikkakunnilla näytti olevan muista erottuva, mediassakin vahvistettu ja kierrätetty *paikan henki*. Luoto tarkasteli kolmea suomalaista ja kolmea skotlantilaista paikkakuntaa ja niiden *narraatioydintä* eli *tarinaydintä*:

- Äkäslompola => narraatioytimenä arktinen luonto
- Fiskars => narraatioytimenä ruukkikylä, taide ja käsityöläisyys
- Tuuri => narraatioytimenä media ja sen synnyttämä kaupallinen sankaritarina
- Drumnadrochit => narraatioytimenä myyttinen Loch Nessin hirviö
- Dufftown => narraatioytimenä viskin valmistamisen magia
- Baile Mór => narraatioytimenä myyttien värittävä uskonnollisuus

Luodon (2006) mukaan elämme tarinoiden nousukautta, jossa korostuu kielen ilmaisuvoiman merkitys ja joka on avannut uudenlaisia näkymisen ja markkinoinnin strategioita myös pienille ja syrjäisille maaseutupaikoille. Eri käyttäjäryhmiä, risteäviä merkitysrakenteita ja paikallisia kertomusmuotoja sisältäviä ja hyödyntäviä paikkoja Luoto kutsuu *uuspaikallisuudeksi*. Varsinkin matkailuala on perinteisesti käyttänyt ja hyödyntää yhä enemmän paikkoja piirittäviä kulttuurisia tekstejä, sillä mm. vapaa-ajan lisääntyminen on synnyttänyt tilaa elämishakuiselle käyttäytymiselle. Ajalle ominaista on, että tuotetaan tilan merkityksiä paljolti fiktion kautta, joka puolestaan ammentaa aineksia faktisesta tilasta. Kiintoisat paikat ovat sopivasti seipiteellisiä, mutta samalla riittävän todellisia. Luoto kuitenkin haluaa muistuttaa, että yksilön intensiivisen paikkakokemuksen ja laajemmalle säteilevän paikan hengen syntyminen edellyttää histo-

riallista perustaa, perinnettä, kulttuuriosaamista ja osallistuvaa ihmistoimintaa. Väitöskirjansa viimeisellä sivulla Luoto (2008: 224) kirjoittaa: ”Elämyksellisyyden tietoinen tavoittelu haastaa maaseudun kehittäjiä myös moraalisesti. Näyttävät spektaakkelit tuovat nopeasti julkisuutta, mutta ne eivät välttämättä tarjoa eväitä pitkäjänteiselle paikallisuuden kehittämiseksi.”

Kestääkö kulttuuri, kestäkö kehitys?

Jo 1990-luvun alussa eräessä kulttuurialan seminaarissa, jossa allekirjoittanut oli paikalla, yhteiskuntamaantieteilijä Anssi Paasi piti esitelmän *Kulttuuri ja alueellinen kehitys*. Paasi (1990: 46) totesi, että jos alueellisia identiteettejä halutaan vaikkapa matkailun edistämisen tarkoituksessa tuotteistaa, olisi moraalisesti oikein, ”että alueesta luotu ja välitettävä kuva perustuu alueen luonnon ja kulttuurin aitoihin piirteisiin”. Lisäksi hän varoitteli siitä, että vahvistuviin ja poissulkeviin merkkeihin perustuvan tuotteistamisen vimmassa saatetaan unohtaa alueen ja paikallistason ihmisten luonnollinen identiteettiympäristö. Paasi totesi, että ”paikalliset tekijät edustavat konkreettisempaa perustaa myös alueelliselle kehittämistyölle kuin kokonaisuun maakuntiin liitetyt kliseenomaiset identiteettipiirteet” (emt. 46). Oikeastaan tätä eettistä periaatetta ovat noudattaneet tai tähän tulokseen päätyneet hyvin selkeästi myös edellä mainitut tutkijat. Tuonaikaista markkinakriittisyyttä edusti myös allekirjoittaneelta seuraava toteamus: ”Kuntien ja alueiden kulttuuristrategioita luotaessa voidaan lähteä myös siitä, että sosiaalinen yhteisö on traditioiden (vaikkakin ohentuneiden ja muuntuvien) ja kulttuurin rakenteistama kokonaisuus, jonka jatkuvuuden turvaaminen edellyttää mahdollisimman laajaa arvo- ja normipohjaista yhteisymmärrystä yhteisön tulevaisuutta koskevista tulkinnoista. (...) Yhteisistä toimintaperiaatteista ja luovasta työstä mahdollisesti kasvavat imagot eivät typistyisi markkinoilla yhdentekevästi vaihdettaviksi, lyhytikäisiksi merkkiarvoiksi, vaan yhteisön ja yksilön identiteettiä tukeviksi elämänsisällöiksi.” (Ilmonen 1994a: 34–35.)

Tällainen kysymyksenasettelu on nyttemmin saanut tiukemman muotoilun käsitesarjasta ”kulttuurisesti kestävä kehitys” – eräänlaisena sovelluksena ja vahvistuvana alapolkuna jo pitkään käytössä olleesta kestävä kehitys -sanonnasta, jolla on alun perin viitattu ekologiseen kestävyyteen, sittemmin myös sosiaaliseen kestävyyteen. Katriina Siivosen (2003: 9) mukaan kulttuurisesti kestävä kehitys voi parhaimmillaan löytyä siitä, että ”alueiden viihtyisyys paranee muun muassa kansanperinnettä, taiteen eri lajeja, kulttuuriympäristöä ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita vaalimalla”. Siivonen toteaa, että esimerkiksi matkailun tarkoituksiin jähmetetyt tuotteet voivat kuitenkin asettua liiallisessa homogeenisuudessaan ja staattisuudessaan ristiriitaan matkailupaikkakunnan oman, jatkuvassa muutoksessa olevan heterogeenisen elämismaailman kanssa. Paikalliset ihmiset saattavat kokea tuotemerkissä elämisen vieraannuttavana.

Yhteiskunnan markkinaistumisen ja sitä hallitsemaan ja jouduttamiseenkin pyrkivän alueellisen strategiatyön rinnalla Euroopan unionin kulttuuri- ja aluepolitiikka kannustaa tuottamaan ja tukemaan alueellisia identiteettejä, joilla voi olla myös aluetaloudellista merkitystä. Siivosen (2008) mukaan tällaiset makrotason hallintolähtöiset tavoitteet saattavat olla kuitenkin ristiriidassa mikrotason identiteettien ja kulttuuristen vuorovaikutusprosessien kanssa. Siivonen (emt. 355–356) ilmaisee kaksi keskeistä periaatetta, joiden varassa kulttuurisesti kestävää aluekehitystyötä olisi viisasta tehdä. Ensinnäkin tulee tiedostaa sekä mikro-, väli- että makrotasojen kulttuuriset prosessit ja ottaa ne huomioon hanketoiminnassa. Varsinkin jos välitason hanketoiminnassa kyetään havaitsemaan ja ottamaan työskentelyn perustaksi mikrotason kulttuurinen arkitodellisuus, aluekehitystyöllä voidaan saada kaikkien tahojen kannalta hyviä tuloksia aikaan ilman suurempia jännitteitä ja ongelmia. Toiseksi kulttuurisesti kestävä aluekehitystyö edellyttää välitason hanketoiminnalta sitä, että tiedostetaan ja otetaan huomioon alueen heterogeeninen mielenmaisema laajemmalti kuin pelkästään hankeorganisaatioiden omien kohdealueiden ja -ryhmien rajoissa. Molemmissa periaatteissa on kyse määrittelyvallasta, jonka kasautumista vain tietyille, hallitseville tahoille on syytä välttää. Näiden eettisten periaatteiden kunnioittaminen sisältää myös sen, että mahdolliset kulttuurin taloudelliset hyödyt koituvat myös niille, joiden henkistä, sosiaalista ja aineellista pääomaa on aluekehitystyössä hyödynnetty.

Olemme päätyvässä näin ollen siihen, että kulttuuri monine käytäntöineen ja ulottuvuuksineen voi luoda alueiden ihmisille monitahoista hyvinvointia ja toisinkin päin: kulttuuri itse voi olla kiehtova tulema monitahoisesta hyvinvoinnista. Vaikka kulttuurin ja luovuuden hallinnointiin liittyy tiettyjä riskejä, voitaneen suosiolla yhtyä Wileniuksen (2004: 68) toteamukseen yhteiskunnan tehtävästä kulttuurin ja luovan toiminnan edellytysten takaajana: ”Luovuutta ei voida pakottaa millään ohjelmalla esiin, mutta sille voidaan luoda sopiva kasvualusta.” Aluekehittämistyössä on oleellisen tärkeää se, että ollaan tietoisia erilaisten sosiaalisten kenttien historiasta, arvoista, puhetavoista sekä tulevaisuudentoiveista. Tämä edellyttää kaikilta osapuolilta kommunikatiivista toimintaa ja herkkyyttä kulttuuriselle moniarvoisuudelle sekä tietoisuutta systemaattisen kehittämistyön rajallisuudesta ja ennen kaikkea sen myönteisistä mahdollisuuksista.

Lähteet

Adorno, T. W. (1972). *Ästhetische Theorie. Gesammelte Schriften*. Band 7. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag

Arnestad, G. (1992). *Kultur som lokaliseringsfaktor. Korleis omplante dei mellom-europeiske erfaringane til Norden?* Foredrag i kulturseminar i Helsingfors 18.2.1992. Sogndal: Vestlandsforskning.

Cantell, T. (1993). *Musiikkijuhlien yleisöt. Kaustinen, Kuhmo, Viitasaari*. Helsinki: Taiteen keskustoimikunta.

Duelund, P. (ed. 1992). *Kulturens spændetrøje. Om kultur og kulturforskning I Norden*. København: NordREFO nr 1.

Duelund, P. (ed. 1993). *Kulturens brug eller misbrug. Om kultur og regionaludvikling i Norden. Mål, erfaringer, muligheder*. København: NordREFO nr 2.

Hansen, T. B. (1993). *Kulturens økonomiske betydning. "State of the Art"*. København: AKF memo.

Himanen, P. (2004). *Välittävä, kannustava ja luova Suomi. Katsaus tietoyhteiskuntamme syviin haasteisiin. Tulevaisuusvaliokunta, teknologian arviointeja 18*. Helsinki: Eduskunnan kanslian julkaisu nro 4.

Ilmonen, K. (1992). *Kulttuuripalvelujen käyttö ja kulttuuriarvostukset*. Kokkola: Jyväskylän yliopiston Chydenius-Instituutin tutkimuksia nro 5.

Ilmonen, K. (1994a). *Kulttuurin strategiat. Tutkimus keskipohjalaisten kulttuuriarvostuksista*. Kokkola: Jyväskylän yliopiston Chydenius-Instituutin tutkimuksia nro 1.

Ilmonen, K. (1994b). *Taide ja hyvä kaupunki. Taiteilijatulintoja*. Kokkola: Jyväskylän yliopiston Chydenius-Instituutin tutkimuksia nro 4.

Ilmonen, K. (1998). *Kulttuuri alueen käyttövarana. Kulttuuripolitiikan hallitsevat ja marginaaliset diskurssit Keski-Pohjanmaalla*. Joensuu: Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja nro 32. Väitöskirja.

Ilmonen, K., Kaipainen, J. & Tohmo, T. (1995). *Kunta ja musiikkijuhlat*. Jyväskylä: Kunnallisan alan kehittämissätiö.

Kainulainen, K. (2004). *Elämyksistä elinkeinoja. Kulttuuritapahtumien paikallistaloudelliset merkitykset maaseutukunnille ja kaupungeille*. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus. Helsingin yliopisto.

Kainulainen, K. (2005). *Kunta ja kulttuurin talous. Tulkintoja kulttuuripääoman ja festivaalien aluetaloudellisista merkityksistä*. Tampere: Tampere University Press. Väitöskirja.

Keski-Pohjanmaan maakuntaohjelma 2007–2010. Kokkola: Keski-Pohjanmaan liitto.

Koivunen, H. (2004). Onko kulttuurilla vientiä? Opetusministeriön ja kauppa- ja teollisuusministeriön Kulttuurivienti-hanke. Selvitysmiehen raportti. Helsinki: *Opetusministeriön julkaisuja nro 22*.

Laurila, K. S. (1947). *Estetiikan peruskysymyksiä*. Helsinki: WSOY.

Lindeborg, L. (1991a). Kulturens betydelse. Exemplet Tyskland. Stockholm: *ERU-rapport nr 68*.

Lindeborg, L. (1991b). Kultur som lokaliseringsfaktor. Erfarenheter från Tyskland. Göteborg: *Industridepartementet nr 22*.

Luoto, I. (2006). Paikan tekstit ja narratiivinen jännite – kuusi maaseutukylää Suomessa ja Skotlannissa. *Terra nro 3-4*, 143–158.

Luoto, I. (2008). Paikan tekstit ja niiden henki. Johdatus semiotiikkaan – matkakertomus paikan kulttuuriseen ytimeen. Oulun yliopisto: *Nordia Geographical Publications. Volume 37:2*. Väitöskirja.

Myerscough, J. (1988). *The Economic Importance of the Arts in Britain*. London: Policy Studies Institute.

Paasi, A. (1990). Kulttuuri a alueellinen kehitys. Teoksessa *Luova ympäristö – luova ihminen*. Raportti ensimmäisestä KULTI-seminaarista Oulussa. Toim. I. Marjomaa & J. Nykyri. *Oulun yliopiston Täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja nro 6*, 38–47.

Rydman, J. & Sappinen, J. (1988). Taide ja taloustiede: kvasitiedettä postmodernismin hengessä? *Kansantaloudellinen aikakauskirja nro 3*, 315–317.

Siivonen, K. (2003). Mikä on kulttuurisesti kestävä? Kulttuuri arkisena vuorovaikutuksena ja matkailutuotteena. *Kulttuurintutkimus nro 2*, 9–15.

Siivonen, K. (2008). Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa. Helsinki: *Kansatieteellinen arkisto nro 51*. Väitöskirja.

Sotarauta, M. & Kosonen, K.-J. (2004). Strategiarituaaleja koneistoyhteiskunnassa vai dynaamisia prosesseja tietämystaloudessa. Teoksessa *Yksilö, kulttuuri, innovaatioympäristö. Avauksia aluekehityksen näkymättömään dynamiikkaan*. Toim. M. Sotarauta & K.-J. Kosonen. Tampere: Tampere University Press.

Taide on mahdollisuuksia (TAO) (2002). *Ehdotus valtioneuvoston taide- ja taiteilijapoliittiseksi ohjelmaksi*. Helsinki: Taide- ja taiteilijapoliittinen toimikunta. Opetusministeriö.

Valtonen, H. (1992). Kulttuuri ja kansantalouden edut. *Kulttuuritutkimus nro 1*, 3–10.

Wilenius, M (2004). Luovaan talouteen. Kulttuuriosaaminen tulevaisuuden voimavarana. *Sitran julkaisusarja nro 266*. Helsinki: Edita.